

ERKEN OSMANLI MİMARISİNDE CEPHE BİÇİM
DÜZENLERİ VE BİZANS ETKİLERİNİN NİTELİĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Y. Mimar AHMET ERSEN

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 20 Ocak 1986

Tezin Savunmasının Yapıldığı Tarih: 2 Eylül 1986

Doktorayı Yöneten Öğretim Üyesi: Prof. Doğan KUBAN

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr.Semra ÖGEL

: Doç. Dr.Metin AHUNBAY

İ.T.Ü. MİMARLIK FAKÜLTESİ BASKI ATÖLYESİ, 1986

T. C.

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve hızlı gelişmesinin toplum yapısı, insan kaynağı ve yönetsel biçimlenişinin açıklığı kavuşturulması üzerinde çok çalışılmış bir konudur. Osmanlı Devleti'nin gelişimini Bizans'dan alınan topraklar üzerinde sürdürmesi insan kaynağı, yönetsel biçimlenişteki yerel pratikler, hukuk ve mimarlık alanlarında Bizans etkilerinin niteliği konusunda elde edilen sonuçlar birbirinin antitezi olan iki düşünce biçiminde guruplanarak yeni araştırmacıları çelişkili verilerle karşı karşıya bırakmıştır. Ondokuzuncu ve Yirminci yüzyıllarda batılı sanat tarihçileri ve Bizantinistlerin "Hıristiyan uygarlığının üstünlüğü" ilkesine dayanan kuram ve varsayımları gerek etnik gerek yönetsel biçimlenişte Osmanlı Devleti'nin Bizans'ın İslamlaşmış devamı olduğu düşüncesine oturmuş, mimarisinin de Bizans Mimarisinin devamı hatta kopyası olduğu söylenmiştir. Çnyargılı bu tür düşünceler artık yinelenmemektedir. Öteyandan Osmanlı Mimarisinin bağımsız kimliği Türk-İslam tarihiyle kesin bir süreklilik içinde savunulmuştur, tepkici milliyetçilik ilkelerine dayanan ve maddi verileri yeterince gözönüne almadan, duygusal bir tavırla Erken Osmanlı Mimarisinin bağımsız kimliğini savunmak yetersiz olmuştur.

Diehl'in dediği gibi "Savaşta başka bir şey bilmeyen hukuk, idare ve siyaseti Bizans'dan kopya eden, İstanbul'u aldıktan sonra harap ederek devlet örgütünü Bizans modeline dayandıran Türkler" mimarilerinde de her şeyi Bizans'a mı borçludurlar (1), yoksa Ayverdi'nin dediği gibi "Osmanlı Türkleri her tarafları mimari deniziyle kuşatıldığı halde suyun üzerinden geçmişler ve İslamdan başka kıyılara ulaşıırken yalnızca etekleri mi nemlenmiştir?" Bu yargıların her ikisi de konuya dini ve politik amaçlarla yaklaşmakta ve inancını kanıtlayabilecek için bilimsel yöntemlerden ödün verme zorunluluğunu birlikte getirmektedir.

Ondokuzuncu yüzyılda millet kavramı ve milli sınırlar oluşurken ve sanayi devrimi öncesine kadar doğuda olan güç odağı batıya kayarken Osmanlı Devleti'nin batı karşısındaki tarihi nedenlere dayanan gerileyişi doğuyu ve Türk uygarlıklarını karalama, Hıristiyan Avrupa uygarlığının tek ve gerçek uygarlık olduğu düşüncesine yol açmıştır. Sürekli aşığılananan ve geçmişleri yadsınan Türk sanat ve mimarlık tarihçilerinin savunucu bir tutuma girmeleri doğal sayılabilir. Fakat bugüne kadar bu tutumlar açılma bile Erken Osmanlı Dönemi'nin Bizans'la mimari ilişkileri nesnel olarak yeterince değerlendirilememiştir.

Bu çalışmanın amacı konuyu birimler, değerler olarak karşılaştırmalı bir yöntemle incelemek ve 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nin gelişme sürecini nesnel olarak ortaya koymaktır. Bu nedenle mimari veriler yerinde inceleme ve ölçmeye ve tipolojik gruplandırmaya dayanan bir analitik yolla ele alınarak yapı elemanlarının özgünlüğü titizlikle değerlendirilmiş, salt geometrik biçimler olarak tipolojik çizelgelerde karşılaştırılmaları sağlanmıştır. Bu karşılaştırmalarda görülen benzerliklerin nedenlerini araştırmak, yapıların inşa edildikleri yüzyılın karmaşık ortamında biçimlenen toplum yapısını, Osmanlı-Bizans ekonomik-politik ilişkilerini, Bizans Mimarisi'nin tarihsel gelişimini ve sözkonusu yüzyıla gelinceye dek oluşturduğu mimari verilerin daha ayrıntılı incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Soyut geometrik biçim kalıpları ve bunların bir bağlam içinde kümellemeleri ve mimarinin içinde olduğu ortamın açıklanmasını sağlayan Bithynia'nın Türk-İslam güçleri tarafından kolonizasyonu ve misyon yöntemleriyle İslamlaşmasını gerçekleştiren sürecin kurumları, sürecin olduğu ekonomik ortam, Osmanlı-Bizans politik ilişkileri ve 14.yüzyılın dönüşüm ortamını birlikte incelenmiştir.

Çalışmam süresince topladığım verileri değerlendirecek yöntemi oluşturan, mimarlık tarihini yorumlamakta yol gösterici ve esin kaynağı olan, kaynak sağlamakta bütün olanaklarıyla beni destekleyen Hocam Prof. Doğan Kuban'a, ayrıca Doç. Dr. Ayla Ödekan'a, fotoğraf basımlarını üstlenen Arkeolog Erkin Emiroğlu'na, tezimin yazılması süresince yardımlarını esirgemeyen Nevresnur Onur'a ve İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesine teşekkürlerimi bildirmeyi borç kabul ediyorum.

İÇİNDEKİLER	
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	V
SUMMARY	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: BİZANS MİMARİSİNİN ANALİZİ	
1.1 BİZANS MİMARİSİNİN PLAN-STRÜKTÜR-İÇ MEKAN-CEPHE BİÇİM DÜZENLERİNE İLİŞKİN GENEL GÜZLEMLER -GEÇ DEVİR BİZANS MİMARİSİNDEKİ YENİLİKLER	13
1.1.1 BİZANS MİMARİSİ KONUSUNDA İNCELENEN VERİLER	15
1.1.1.1 Bithynia daki Arkeolojik Veriler	15
1.1.1.2 Halen Ayakta Duran Yapılar	17
1.1.2 YAPI ELEMANLARININ ANALİZİ, ÖRNEKLER VE SONUÇ ÇİZELCELERİNE DAYANAN SONUÇLAR	17
1.1.2.1 Almaşık Duvar	17
1.1.2.1.1 Almaşık Duvarları İnceleme Yöntemi Üzerine	18
1.1.2.1.2 Bizans Almaşık Duvarının Malzeme Birim Boyutları -Yineleme Oranları- Derz Teknikleri Açısından İrdelenmesi	18
1.1.2.1.3 Bizans Almaşık Duvarının Üteki Yapı Elemanlarıyla İlişkileri ve Kronolojik Analizi	22
1.1.2.2 Pencereleler	23
1.1.2.3 Kapılar	23
1.1.2.4 Tribelon Sistemleri ve Kemerli Açıklıklar	24
1.1.2.5 Absidler	24
1.1.2.6 Kasnak ve Kubbeler	24
1.1.3 BİZANS MİMARİSİNDE CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ	25
1.1.4 ANADOLU'DA EŞZAMANLI TÜRK MİMARİSİ	27
II. BÖLÜM: ERKEN OSMANLI MİMARİSİNİN ANALİZİ	29
II.1 OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI YAPI KATALOĞU	29
II.1.1 ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	29
II.1.2 İNCELENEN YAPILAR	40
II.1.3 OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI'NDAKİ PLAN TİPOLOJİSİ KONUSUNDA GÖRÜŞLER; SON CEMAAT YERİ OLGUSU	43
II.1.4 YAPI MALZEMELERİ	43
II.2 OSMANLI MİMARİSİNİN İLK DÖNEMİNDEKİ YAPILARDAN TOPLANAN VERİLERİN CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ KAVRAMLAŞMASINI DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ ÜZERİNE	44
II.2.1 OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI'NDAKİ VERİLERİN ANALİTİK İRDELENMESİ	44
II.2.1.1 Ondördüncü Yüzyılda Osmanlı Almaşık Duvarı	46
II.2.1.1.1 Almaşık Duvarda Tuğla Bezeme	46
II.2.1.1.2 Almaşık Duvarın Üteki Yapı Elemanlarıyla İlişkileri	46
II.2.1.1.3 Almaşık Duvarda Tuğla Bezeme Ögeleri 14.yy	49
II.2.1.2 Pencereleler	49
II.2.1.3 Kapılar	49
II.2.1.4 Sağır Kemerler	50
II.2.1.5 Kemerli Açıklıklar ve Taşıyıcı Gruplanmaları	50
II.2.1.6 Kasnak, Kubbe İlişkileri	51
II.3 CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ	52
II.3.1 CEPHELERDE PENCERE GRUPLANMALARI	52
II.3.2 GİRİŞLER-(KAPI-PENCERE) GRUPLANMALARI	53
III. BÖLÜM: SONUÇ	55
REFERANSLAR	59
ŞEKİLLER VE TABLOLAR	65
BZGEÇMİŞ	89

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki ekonomik, politik ortam, insan kaynağı toplumu örgütleyen kurumlar, Bizans İmparatorluğuyla ilişkiler ve Bithynia'daki dönüşüm ortamı konusunda bir çok yorum yapılmıştır. Bu yorumlar uzun süre Osmanlı Mimarisinin Bizans'ın İslamlaşmış devamı olduğu, kendine özgü mimari üslubu olmadığı gibi artık yinelenmeyen batılı varsayımlar ya da bunlara tepki olarak gelişmiş duygusal antitezlere dayanmış ve bu yargılar bugün de etkileyici bir ölçüde sürdürülmektedirler. Konunun ve 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nin kimliğinin somut verilere dayanan bir araştırmayla aydınlatılması gerekmektedir.

Anadolu Selçuklu-Osmanlı Mimarileri'nin varlığı veya 14.yüzyılda Bithynia'daki dönüşüm ortamında biçimlenen yeni mimaride yerel verilerin etkilerinin görülebilmesi için Bizans-Anadolu Beylikleri-Osmanlı Mimarileri'nin plan-strüktür- iç mekân-cephe biçim düzenleri başlamlı içinde incelenmesi zorunludur. Bu amaçla söz konusu mimarilerden Bizans ve Osmanlı Mimarisinin ilk Çağı'na ait olanlar yapı elemanları -ve gruplanmaları- cephe biçim düzenlerinin oluşmasını izleyen analitik-tümevaran yöntemle ve yapıların kronolojik dizini içinde ele alınarak, görsel karşılaştırmalardan yararlanarak sunulmaktadır. Bu karşılaştırmaya Karaman Beyliği Mimarisi de Selçuklu Döneminin doğrudan devamı olarak katılmıştır. Osmanlı Devleti, kendinden önce Türkleşen Anadolu olgusunun yeni bir ortamda devamıdır. Fakat bu ortamdaki Bizans tortularını görmemezlikten gelmek olanaksızdır. Çağın Mimarisi oluşun sürecinde bir yandan geriden beslenirken bir yandan da değişen mekândaki daha önceden inşa edilmiş yapıların malzeme, yapım teknikleri ve cephe biçim düzenlerinden etkilenmektedir. İslamlaşan toplumun gereksinimi olan cami, medrese, hamam, türbe gibi yapıları anılardaki plan şemalarıyla, kubbe örtüsünün birim özelliği taşımaya başladığı örtü sistemleriyle ve yerel malzeme ve yapım teknikleriyle inşa edildiklerini görüyoruz. Fütüvvet camileri olarak tanımladığımız yapıların Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ortaya çıkmalarının nedenini yalnızca bu beyliğe özgü toprağa yerleşme ve dini inançları yayma yöntemlerinin gerektirdiği işlevlere bağlayabiliriz.

Yalnızca plan şemalarının soyutlanmasıyla yapılacak bir karşılaştırma, mimariyi içinde yaşadığı ve biçimlendiği ortamdan koparacağı gibi, Bizans etkilerinin varlık derecelerini de gerçekçi olarak saptayamayacaktır. Ancak üçüncü boyutu, alt yapı-üstü yapı ilişkilerini, örtü sistemlerini, iç mekân anlayışını birlikte ele alan cephe biçim düzenlerini ve mimari ayrıntıları irdeleyen yöntem söz konusu özellikleri ortaya koyabilecektir.

14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde genel bir pragmatizmden söz ederken, Bizans Mimarisi'nin etkilerini cephe biçim düzenlerinde sınırlı örneklerde doğrudan aktarma olarak fakat genelde yorumlanarak aktarma şeklinde görüyoruz. Yüzyılın ilk yarısındaki doğrudan etkiler, ikinci yarısından sonra uyarlama ve özgün yaratma aşamalarında giderek erimekte ve yüzyılın sonlarında imparatorluk mimarisine yönelmektedir.

Konunun tarihi fonunu anımsamak için bu bölümde batılı kaynakların Erken Osmanlı Mimarisi konusundaki yargıları kısaca incelenecektir. Yönetim, ekonomi, hukuk alanlarındaki Bizans etkilerinin göreceli varlığı mimari söz konusu olduğunda önyargılı yaklaşımlara temel oluşturmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında toplumu besleyen insan kaynağını, bu kaynağı örgütleyen kurumları, Ortodoks Kilisesi'nin Hıristiyan nüfus üzerindeki etkisini yitirmesini, canlanan ekonomik ortamdaki dönüşümü genel çizgileriyle irdelemek gerekmektedir.

14.yüzyılın çeşitli etkenlere açık ve karmaşık ortamında Osmanlılar'ın yüzyılın sonlarına doğru şehirleşme eylemine paralel olarak kendine özgü kişiliği olan ve Geç Devir Bizans mimarisinden çok farklı bir mimari üslubu ortaya koymaları sanat alanındaki yaratıcılıklarını kanıtlamaktadır.

Erken Dönem Mimarisi'nin anılardaki plan şemalarını Bithynia'nın yerel malzeme ve yapı teknikleriyle inşa ederken yapı cephelerinde aşamalı bir etki altına girdiğini görüyoruz. Bu süreci 1300-1350 ve 1350-1400 arasında incelemek verileri kısıtlayarak tarafsız gözlem için yararlı bir çerçeve oluşturmaktadır; yüzyılın ilk yarısında doğrudan aktarma izlenimini veren yorumsuz ya da yorumlanmış fakat ana yapısını koruyan biçim kalıplarının söz konusu yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek yerlerini daha öznel yorumlara veya tümüyle özgün biçim kalıplarına bıraktıklarını izleyebiliyoruz. Bir başka konu yeni toplumun kullandığı Bizans biçim kalıplarının ya da benzerlerinin, henüz oturmuş bir dönemde bir kaç Bizanslı ustanın kendi beğenilerine göre çalışmaları ile açıklanamayacak kadar karmaşık olduğudur. Türk Mimari Tarihini Orta Asya'dan Klasik Osmanlı Dönemine kadar hiç bir senteze girmemiş özgünlüğünü yalnızca değişmeyen bir süreklilik içinde kabul etmek tarihi yaşayan toplumlardan soyutlamak anlamına gelir, tarihin ve mimarinin zaman-mekân boyutları içinde incelenmesi, farklı uygarlıkların mirasçısı olduğumuzun belirtilmesi, konuya çağdaş ve doğru bir yorum getirilmesi önemli bir görevdir.

2165

*EARLY OTTOMAN FACADE DESIGNS AND THE NATURE
OF THE BYZANTINE INFLUENCE*

SUMMARY

Various interpretations have been forwarded about the genesis of the Ottoman Empire, its economical, political and cultural nature, human sources, its institutional organizations, its relations with the Byzantine Empire, but limited work has been done on the process of transformations of the Anatolian Society and most of them were based on prejudices and superficial observations. On the other hand sentimental or reactionary theses have been inadequate to explain the complexity of the Ottoman State and society as well as its arts. In order to reach reasonable conclusions on the Architecture of the Early Ottoman Period, it is necessary to analyse the social, economical, political life of the fourteenth century Bithynia. The decline of Christianity in Asia Minor and the decay of the Byzantine religious-administrative institutions were the results of the Turkish expansion. The mechanism of colonization of the furks and the process of Turkish sedentarization as well as the development of new settlements and existing cities are clues to understand the rise of the new society. The extend of any Byzantine influence on both social or material domain should be seen through the genesis of the Ottoman Society. In architecture, developing design concepts should not be evaluated by the modern and rather polarized standards. As a matter of fact at that period aesthetic and symbolic values had not been established yet. Ottoman-Turkish Society was similar to the previous experiences of the Turks in Anatolia absorbed or assimilated the Byzantine social and cultural residues, containing invited Turks from the Eastern Anatolia to the west. Especially the conquests on Thrace increased migration to the Ottoman lands. The islamization of Bithynia had been executed gradually parallel to the development of the new settlements and the new state. New converts play certain role during the foundation of the Ottoman Empire but the framework was an already established Islamic system. Byzantine experiences continued to be used were necessary for the continuity of the daily life of an ethnically and culturally mixed community. After the Ottoman conquest, the growth of the muslim

institutions caused the decline of the Orthodox Church which had an extensive bureaucratic organization parallel to the State bureaucracy.

The church lost its control on Christian population. The growth of the Islamic society plus the economical aids of a new social status served as catalysing motives for the Islamization of the conquered people, in this process converts followed their old professions and served to introduce their traditional arts and techniques.

In this study the basic work is to clarify the features of the Early Ottoman Architecture and prove its independent evolution before 1453, the extent of Byzantine influence on Early Ottoman buildings are analysed in the framework of a comparative study of Byzantine and Turkish building elements and design concepts. The chosen examples of the Byzantine architecture from the fifth to fourteenth century are collected for the purpose of this comparison. Adopted in our study building elements of both Byzantine and Early Ottoman architectures such as the walls with alternating stone and brick layers, windows, doors, columns and piers, arcades, drums and domes are compared in chronological order. Following these, while facades as the expressions of plans and structures. Within these comparisons the continuity between Seljuk and Ottoman periods can always be asserted and the character of the new features developed in Bithynia during the fourteenth century is also connected with the local tradition. For the development of the nature of transformations and the development of new forms, architecture in Karaman region is also taken as another set of comparison which shows the almost unchanged continuity between the Seljuk and Karaman Period and the changes occurred in the Ottoman domain.

Examples of later Byzantine Architecture in Bithynia, Istanbul and its hinterland and in Greece are taken as a whole in order to obtain a larger group of comparative material, although regional stylistic differences are duly registered.

Byzantine Architecture after tenth century became a "structural architecture" using square baldachin as an essential structural unit and while facade patterns went through perceptible stylistic changes, the structural scheme remained the same. This helps us to recognise the chronological sequence of changes occurred in individual building elements. Since plan schemes dictate to a certain extent, the designs of facades, and since cross in square has been the main scheme, facade designs of quincunx buildings are accordingly analysed and, basilically planned churches has also been added.

The characteristics of Late Byzantine Architecture in plan-structure combinations and in facade designs are outlined to explain variations in traditional cross in square plan, in addition stylistic enrichments of the Middle Byzantine Period are explained.

Early Ottoman building facades are analysed as new statements of a different sensibility. Surviving buildings of the fourteenth century are examined to establish their original form, and catalogued in chronological order, and their facade patterns are presented graphically.

Early Ottoman domes are analysed both structurally and stylistically and their independent evolution is shown. All of the drawings taken from the surviving fourteenth century Ottoman buildings in Bursa, İznik, Yenişehir and each building element is represented a catalogue number designating the buildings where it has been used, the density of usage proves the prevalence of a pattern in certain periods. The repetition of the facade schemes in buildings serving different functions indicates that "domed-square plan units" served as integral modules, and enables us to state Early Ottoman facades are the sums of these unit-facades. Through this presentation it is to be seen that both imitated and modified patterns are widely used in the first half of the century, and new patterns had been gradually developed in the second half of the century. The patterns mentioned above are shown in drawings, grouped in two periods between 1300-1350 and 1350-1400 where the conclusion of the study is outlined graphically. In spite of the eclecticism of the early period, the pre-conquest period can be defined as the beginning of the evolution towards the Classical Ottoman synthesis. This evolution is also given by a sequence of diagrams outlining the Early Ottoman buildings' facades chronologically. In these diagrams the complete facades of buildings with different functions are to be found.

In conclusion the patterns which are taken directly or modified from the Byzantine or Seljuk traditional forms and the original patterns created during the fourteenth century in Bythnia are discussed. The nature of the influence of the Byzantine patterns and facade designs, such as the stone and brick alternating wall, some brick decoration patterns, semi-circle brick arches, pilasters and arches forming series on facades, lintels of the inner doors and some windows, the twin arches under a wide and high arch, tribelon systems, domes on high drums, the tooth-saw friezes and several rare details are evaluated. After the detailed study of both Byzantine and Early Ottoman architectures

based on surveyed buildings which enable us to see the extend of the Byzantine influences, we can positively affirm that the influence of the Byzantine Architecture on the Early Ottoman Architecture is limited in some building elements, construction techniques and some facade designs.

The historical studies have proved that the Ottoman State was a new synthesis which absorbed in its genesis from the Early Anatolian-Turkish, Islamic and Byzantine elements. But the nature of the Ottoman culture had been established on the pre-existed forum, created through the process of the development of the new society.

In the first period between 1300-1350 previous Anatolian-Turkish architectural patterns with slight alterations had been used, Byzantine patterns and building techniques were adopted during the reign of Orhan Bey. New building types were introduced for the needs of the institutions, such as futuwwa mosques. The extensive use of domes in architecture was the result of the adoption of "domed square units" in various plan types, in fact there is no difference between a single domed prayer hall, and the great domed hall of a bath, or a classroom of a madrasa as far as their basic structure or proportions are concerned. On the previous experience of the Anatolian-Turkish Architecture, madrasas, baths and tombs had been built with slight planning alterations. But contrary to the earlier periods small mosques with single prayer halls, futuwwa mosques increased in number replacing the "ulucami" type. Futuwwa mosques served for both religious and administrative purposes, therefore their plannimetric schemes followed an entirely different evolution in the second half of the century. All of these buildings needed by the new society eventually reached standard forms, and their constructions and facades represented original expression at the end of the fourteenth century. It is evident that the Byzantine patterns used in the Early Ottoman buildings were executed by the local Byzantine building masters and workmen, eventually the Ottoman style invented its own concepts and all the builders muslim or christian worked according to the standards of the new homogenized style. Ottoman aesthetic as we have observed from its classical examples, neither follows directly the Seljuk experience nor Byzantine but creates its own.

Time and space are two important factors in the genesis of the Ottoman Architecture. Space is the fourteenth century Bythnia possessing the Byzantine architec-

tural data, time is the Anatolian Turkish history beginning from the conquest of the Eastern Anatolia and looking back to the Iranian Seljuk Architecture originating the main schemes of the building elements. After an architectural experience of more than two centuries, Ottoman State was founded by a similar society but including the Byzantine residue and gaining new experiences of colonization in Bythnia, and of course new temporal and spatial dimensions are added to the parameters of the evolution. New building techniques building materials and elements, patterns and facade designs must be evaluated as results of the new space. Architecture of a certain period must be studied by the aid of the economical, political and social conditions of the society in which it is formed. The society of the fourteenth century Bythnia was feeded by the migrations from other Anatolian Dynasties, and also the Byzantine residue must not be neglected. Therefore imitated patterns, observed in limited examples can be explained as the results of the ethnically and culturally mixed society. After the settlement of the upheaval of the first years, and formation of the Turkish-Muslim society the mentioned homogenized style was proceeded, and new patterns of building elements are invented due to the exhaust of spolie building elements. As we have already stated Seljuk architectural facade designs were not directly followed, but some Byzantine facade designs altered by the substitution of patterns of building elements with Seljuk patterns are constructed, and the Byzantine facade designs are modified according to the spatial limits of the domed square planning unit.

In conclusion we can state that the homogenized style which appears at the end of the fourteenth century was evolved in three stages: first the usage of imitated patterns of building elements besides previous design experiences, the modification of facade designs (such as replacing semi-circle arches with the pointed arches) and adopting proportions to the spatial dimensions of the domed square unit and invention of original patterns and facade organizations at the end of the century, a stage approaching the Ottoman Classical Architecture.

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde mimari olgunun doğru yorumlanabilmesi için 14.yüzyıl Bithynia'sının toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerini irdelemek, İslamlaşan Bythnia'daki nüfus potansiyelini, dönüşüm ortamını ve beylikten imparatorluk olma sürecine giren Osmanlıları besleyen insan kaynağını saptamak gerekmektedir. Hristiyanlığın gerilemesi, Bizans idari-dini örgütünün fetihler sonucu dağılması, ve ortaya çıkan kargaşa ortamında kılıç gücüyle yeni toprakları açanların arkasından gelerek dönüşüm ortamındaki toplumu örgütleyen dinimistik-yönetmel kurumları araştırmak, 1300-1350 arasındaki toplumun yapısını ve halklar düzeyindeki Osmanlı-Bizans ilişkilerini kavrayabilmek için zorunludur. Toplumun örgütlenmesini ve fethedilen toprakların yönetilmesini sağlayan kurumların 14.yüzyılın sonlarına doğru özerk ve yarı-özerk statülerinin giderek azalması ve şehirleşen Erken Osmanlı toplumunun merkezi yönetime doğru adımlar atması, oluşan mimari sentezin derecesini de doğru orantılı olarak belirlemektedir. Erken Osmanlı Mimarisinde, Bizans Mimarisinin sürekliliğini veya etkilerini söyleyebilmek için eldeki mimari verileri plan tipolojileri, strüktür ilkeleri, iç mekân anlayışı ve hacımları sınırlandıran ve biçimlendiren cephelerin üslup gelişimi açısından sınıflandırılmış görsel kavramlar olarak bir arada değerlendirilmek kaçınılmaz bir gerekliliktir. Orta Bizans Mimarisinin yalın, iki boyutlu masif cephelerinin etkisi devşirme (spolie) malzeme kullanımı, belirli Bizans yapı elemanlarının biçim kalıpları ve bunların kümelenmeleri, Erken Osmanlı Çağında yoğun kullanılmış olan almaşık duvar, süreklilikler olduğunu göstermektedir. Oysa Osmanlı Mimarisinde plan tipolojisi, cephe düzenleri ve yapı elemanlarının üslup gelişimi içinde gruplanmaları karşılaştırıldığında sözü edilen benzerliklerin gelişmenin ana çizgisini saptayacak derinlik ve nitelikte olmadığını da göstermektedir. Bütün bunları soyut plan tipolojileri ve yüzeysel benzetmelerden çıkaracak bir yöntem gerekmektedir. Açıklığa kavuşturulması gereken 14.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Mimarisinde görülen Bizans cephe kalıplarının varlığını görmemezlikten gelme yerine Osmanlı Mimarisinin arayış içinde olduğu bir dönemde, hızlı gelişimini ve evrimini sürdürdüğü Bizans toprakları üzerindeki Bizans Mimarisinin verilerinden ne derecede yararlandığının gerçekçi bir biçimde saptanmasıdır. Etkileşimi ve 14.yüzyıl Anadolu'sunun dönüşüm ortamını dışlamak bilimsel verilerin tarafsız yorumlanabilmesi olanağını kısıtlayan tutumlardır.

Bu nedenle izlenmesi gereken-düşünce biçimi apolitik ve tepkici olmayan bir yoruma dayanmalıdır. Millet kavramının oluşması bir 19.yüzyıl olgusudur; din kavgalalarının kökleriye çok daha eskilerdedir.

Bu nedenle mimarideki estetik-simgesel kaygılar, biçim kalıplarının etkileşimi gibi konulara günümüz kavramlarının tabularıyla yaklaşılmalıdır. 14.yüzyılda din karşılığı mimari-estetik-simgesel değerlerin biçimlenişini yönlendirecek "Ortodoks" kalıplar içinde donmamıştı. 14.yüzyılın ilk yarısında kiliselerin camiye çevrilirken mihrap doğrultusu dışında bir mekân değişikliği yapılmadığını, manastır şapellerinin türbe anlamında yeniden değerlendirildiğini biliyoruz. Öyleyse sorunu o çağın değer yargıları düzeyinde ele alarak irdelemek gerekir.

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yönetim, ekonomi ve hukuk alanlarında Bizans etkilerinin olduğundan çok gösterilmesi, mimarlık sözkonusu olduğunda da süreklilik teorilerini izleyenlere daha cesur olabilme olanağını sağlamıştır.

"Bursa ve Edirne başkentleri bütünüyle Asyalı bir beyliğe aittirler. Ancak Osmanlılar Bizans'ın mirasına konduktan sonradırki, Türkler Bizans'ın idari kadrolarını koruyarak imparatorluklarını kurdular." (2) "Osmanlılar'ın kendilerine özgü bir mimarileri yoktur, çadır aşireti halinde bulduklarından sanata uzak kalmışlardır, Arap, İran ve özellikle Rum mimarlara yaptırdukları yabancı eserler mimarilerini oluşturur." (3). Kuşkusuz bu türden düşünceler günümüzde önemini yitirmiştir. Ancak görüldüğü gibi ekonomik, idari ve hukuki konulardaki savlar mimarlık alanındaki savlara temel oluşturmaktadır. Konunun özünde Osmanlı Devletinin kuruluş örgütünün, onu besleyen insan kaynağının, oluşan ekonomik ortamın canlılığının ve bu ortamda yeşeren fütuvet hareketinin anlaşılması yatmaktadır. Osmanlılar'ın henüz Anadolu'nun tümünü temsil etmedikleri Beylikler Döneminde, Selçuklu Devletinin yıkılışıyla başlamış olan ekonomik sıkıntılar ortamında Bithynia'nın fethi gazilere bir ölçüde kolaylık sağlamış ve yeni iş alanları açmıştır. Özellikle Rumeli'nin alınmasıyla esir ve ganimet miktarının artması zor durumda olan Anadolu halkına yeni kazanç yolları göstermiştir. Karaman, Orta ve Doğu Anadolu'daki politik dengesizlik ve kararsızlığın da etkisiyle bu bölgelerin halkı göç ederek Osmanlı Beyliği sınırları içine yerleşmiş ve doğudan akan bir insan seliyle nüfus kaynağını sürekli beslemiştir (4). Sözkonusu nüfus kaynağının Bizans kentinin Türkleşmesi, yeni kentlerin kurulması ve göçebelerin kentli oluşu olmak üzere üç yoldan birleşime katıldığını ve özünde göçebe olmayan öğelerden oluştuğunu biliyoruz (5).

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, yönetimde Hristiyan ve dönme aristokratların bulunması da daha yaygın değildir. Giderek bu olgunun artmasının nedenlerini Ortaçağ toplumlarının üretim ilişkilerinde aramak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Osmanlı Sarayı Bizans'ın yerel pratiklerinden ve yine yerel özelliklere göre gelişmiş yönetsel deneyimlerinden yararlanabilmek için bu olanağı kullanmış, belirtilen yerlere gelen Hristiyan ve dönme aristokratlar da yeni oluşan toplumdaki ayrıcalıklı yerlerini korumayı bilmişlerdir. Gulamlar yani saraya ait esirler genç yaşta alınarak sıkı bir İslam disiplini altında yetiştirilmekteydiler; Türk dilini öğrendikten sonra sarayda, orduda ve yönetimde görevlendiriliyorlardı. Ancak bunların içlerinde kalabilen sınırlı Hristiyan kişiliği ve ruhunun yeni toplumun kuruluş dönemindeki etkilerini görebilmek çok zordur. Fakat bu devşirme sürecinin 15. ve 16. yüzyıllarda arttığını biliyoruz (6, 7). Osmanlı sultanlarının Bizans saraylarını ziyaretleri, karşılıklı evlenmeler, Hristiyanlıktan dönenlerin giderek artan oranda devlet yönetiminde yer almaları Osmanlı sentezinde Bizanslı bileşenlerin yadsınmaz olduğuna değinen kanıtlardır. Örneğin Orhan Gazi Cantacuzenus'un kızıyla evlendiğinde Bizans'ın imparatorluk seremonisi "Prokypsis" Türk ve Bizans ileri gelenlerinin önünde uygulanmıştı, Cantacuzenus'un kızı giderek gerileyen Bythnia'nın Hristiyan halkına yardım etmeyi sürdürmüştü (8). Rededilmesi gereken konu Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yeterli insan kaynağının olmadığı ve doğal hızla artması olanaksız olan gelişmenin "Bizans'ın İslamlaşmış devamı"na bağlayan dayanaksız teorilerdir. Osmanlı Devletinin kuruluşunda farklı etnik grupların eşit ağırlıklı olması sözkonusu değildir. Doğudan sürekli beslenen Türklere entegre olanların dışındaki Rumlar ayrı bir cemaat olarak yaşamayı sürdürmüştür. Yerel aristokrasilerin ve feodallerin Osmanlılarla birleşmesi, Ortaçağ toplumlarındaki feodallerin ortak çıkarlarından kaynaklanmakta ve Osmanlılar'ın yönetsel bilgilerden ve yeteneklerden yoksun oldukları anlamına gelmemektedir. Mihail Bey'in Bithynianın fethinde Osmanlı ordularına katılması konuya örnektir (9). Fethedilen yerlerin yönetsel düzenlerinin korunması ve geçiş sürecinde çok etkisi yapacak değişikliklerden kaçınılması doğaldır. Örneğin, 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı Devletinde "ikta" temel yönetsel ve askeri kurumdur. Bizans'ta ise buna eşdeğer "Pronoiaroi" vardır ve Osmanlılar fethettikleri topraklardaki

Rum ve Sırp "pronoiaroi"unu tımarlı sipahilere dönüştürerek kullanmışlardır (10). Bu yüzyıl başında Gibbons Fatih Kanunnamesinde güçlü Bizans etkisi ve zayıf Osmanlı içeriği olduğunu, Arap etkisinin de Mısır, El Cezire ve Irak'ın alınmasıyla başladığını bu döneme kadar hukuk alanında Bizans etkisinin geçerli olduğunu savunmuştu (11). René Grousset Bizans'ın siyasi ve askeri kurumlarının toptan benimsendiğini söyleyebilmiştir (12). Bu önyargılar bugün bazı bilim dışı ortamlarda hala yaşayabilmektedirler.

Ondördüncü yüzyılın başlarında Osmanlı Devletinin çekirdeğini oluşturan toplumun yapısına göçebelerin egemen olduğu bu nedenle böyle bir toplumun sanattan uzak kalacağı önyargısı da uzun süre araştırmaları saptırmıştır. Ondördüncü yüzyılın ikinci yarısından sonraki Osmanlı yönetim kadrolarının medreselerle bağıntıları yerleşik ve yüksek kültürlü zümrelerden olmalarını zorunlu kılmaktadır (13). Osmanlıların İznik, Yenişehir, Bursa, İzmit gibi ilk kentlerinde, özel kişiler savaş ganimeti olan arazilerin bir kısmını hayır kurumlarına vakıf olarak bağışlamış olduklarından, kayıtlardan bugün ilk sahiplerini saptayabiliyoruz. Bunların arasında göçebe olanlara rastlanılmamaktadır. Taşadıkları sıfat ve lakapları devlet yönetici kadrosundan veya zanaat erbabından olduklarını, ya da başka kentlerden göç ettiklerini anlatmaktadır. Bursa ve İznik dolaylarında bile büyük ölçüde aşiret akınını gösterecek kayıtlar yoktur, eğer sanıldığı gibi Kayı Boyu ve öteki aşiretler Osmanlı toplumuna egemen ögeler olsalardı Osmanlı Kanunnamelerinde adlarına kesinlikle rastlanılması gerekecekti (14). Osmanlı rejiminin üstüne kurulduğu toplum Anadolu'da 11.yüzyıldan giderek varolan, dönüşüm ortamının ürünü Türk toplumunun bir benzeridir. Yerel Hristiyan halkın senteze katılması Osmanlıların kolonizasyon ve misyon yöntemlerinin pratikte daha olumlu sonuçlar vermesi nedeniyle daha öncelerine göre bir oranda daha hızlı olmuştur olabilir.

Toplum yapısı analizleri Osmanlı Devletinin kuruluşu dönemindeki toplumun göçebe ögelerden ve çadır aşiretinden oluşmadığını göstermektedir. Nüfus kaynağının dönemlerle beslendiği, yönetsel ve hukuki bilgi ve deneyimlerin Bizans'dan aktarıldığı varsayımları da yanlıştır. Devlet örgütlenişi ve yönetim konularında Türk toplumunun Bizans'dan önce karşılaştığı Anadolu Selçukluları ve İhanlılar vardır ve zaten bunlar Türk ve Moğol Devletleridir. Kaldı ki Ortaçağ toplumlarının merkezîyetçi yönetimlerinin zayıflaması sonucunda feodalitelerin güçlendiği dönemlerinde, değişik toplumların devlet yapılarında benzerlikler olması doğaldır. Bir takım ipuçları yakalamanın coşkusuyla Osmanlı Devletinin kuruluşunda her şeyini Bizans'a borçlu olduğunu çıkarma Hristiyan kültürünün uygarlıkların temeli olduğu tutku ve saplantısına bağlanıyor olmalıdır.

İnalçık, Osmanlı vergi sistemlerini ve türlerini, miktarlarını ve oranlarını Bizans vergi sistemlerine benzetmektedir (15). Köprülü, anafikir olarak Osmanlı kurumları üzerindeki Bizans etkisini redederek Osmanlı kurumlarının Ortaçağ Türk-İslam saltanatlarından kaynaklandığını savunmaktadır. Bizans etkisini dolaylı olarak Sasani-Bizans, Sasani-İslam Devletleri ilişkileri içinde geriden beslenme yoluyla kabul etmektedir (16). Bu gerçeği kabullenirken, anında etkileşim ilkesini tümüyle gözden uzak tutamıyoruz.

Osmanlılar kendilerine özgü toprağa yerleşme politikası izleyerek, kültür kökenlerini ve varlıklarını ortaya koymuşlardır. Gerekli yapı örgütü, yapıcılarının anılarından mimari gelenekler, yapı teknikleri standartları yeterince oluşmamış olsaydı ve bunları yaşatacak olan ekonomik ve kültürel ortam sağlanmasaydı Osmanlı Mimarisi ortaya çıkabilir miydi? Düzenli bir sistemle toprağa yerleşme konusu gündeme gelince Osmanlı fütüvvet örgütünden söz etmek gerekmektedir. Elde edilen toprakların İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde toprağa yerleşme ve dini inançlarını yayma eylemlerinde en etkin ve eşgüdümleyici rol fütüvvet

Örgütünüdür. Anadolu Selçuklu döneminden beri vergi, hukuk, ticaret konularında deneyimli olan Fütüvvet Örgütleri Bizans topraklarındaki halkın yeni yönetim altında örgütlenişini, özümleğini ve yönetilmelerini sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti yönetim kadrolarını doğudan getiriyordu.

Yönetim dilinin Farsça olduğunu da biliyoruz. Osmanlı Devletinin kuruluşu aşamasında aynı görevi pratik içinde yetiştirilmiş kişiler üstlenmişlerdir (17). Fütüvvet Örgütünün sağladığı dönüşüm ortamı aynı zamanda doğal kaynaşmayı ve dönme- yi de kolaylaştırmıştır. Bu dönüşüm ortamı biraz da Bizans dini örgütünün merkez- ziyetçi yapısının fetihler sonucunda parçalanmasına bağlıdır. Bizans İmparator- luğunda Ortodoks Kilisesi devlet bürokrasisine paralel geniş ve kapsamlı bir bürokratik örgüte sahipti. Her başpiskopos, piskopos İstanbul'daki imparatorun aktif birer politik ajanıydı. İmparator aynı zamanda dini liderdi. Yerel yönetim- lere paralel geliştirilmiş geniş bir dini yönetim örgütü bulunuyordu. Dini yöne- tim hiyerarşisinin kademeleri halka ruhani etki yapmanın yanısıra, halkın çe- şitli maddi gereksinimlerini de karşılıyordu (18). Örneğin piskoposluklar eğitim işleri, düşkünlere yardım, yargılama gibi işlevleri de yürütüyorlardı. Türk-İs- lam güçleri yeni fethettikleri topraklardaki maddi olanakları doğal olarak İslam dininin kurumlarına ve inanışlarının gerektirdiği yapılara harcamışlardır. Buna karşın Ortodoks Kilisesinin maddi gücü giderek azalmış, sözü edilen merke- ziyetçi bürokrasi Hristiyan devletinin desteğinden yoksun kalınca işlevini de yitirmiştir. İstanbul ile yönetsel bağları kopan Ortodoks Kilisesi dağılmış, ona umut bağlayan halk sahipsiz kalmıştır. İnsanlar doğal olarak rahatlarını aradıklarından ve varlıklarını sürdürmeyi amaçladıklarından tarikatların ve dini-mistik kurumların İslam dininin hoşgörülü ve yerel pratiklerle yorumlanmış, yeni maddi olanaklar veren yerleşme birimlerine sığınmışlardır. Örneğin Müslüman olanlar Hristiyan halktan alınan cazyeden kurtuluyorlardı, ödedikleri öşr ise indiriliyordu, bütün bunların yanısıra toplulda ayrıcalıklı bir mevkiye yüksele- rek psikolojik bakımdan rahatlıyor, arazi, para gibi yardımlar alıyorlardı. Osmanlı akınları sırasında halkın korku içinde kaçtığı sınırlı zengin tabaka ve ruhban sınıfı için geçerli olabilir, yoksa halka büyük bir hoşgörü gösteril- miştir (19). Nicephorus Gregoras Bythnia'daki Türk fetihlerini şöyle anlatmak- tadır: "Barbarlar (kendi yorumuyla) Bithynia kıyılarına korkusuzca yerleştiler, geriye kalan küçük şehirlere ağır vergiler koydular, bir süre halka zarar vermediler, şehirleri yıkmadılar çünkü istedikleri vergi en kısa zamanda ödeni- yordu, ancak sorun çıkaranlar en kısa sürede akınlarla ele geçiriliyordu (20).

DÖNME OLGUSU ÜZERİNE YORUMLAR

Türk-İslam ilerleyişini ve Ortaçağ Anadolu'su Ortodoks Kilisesinin gerileyişini belgeleriyle izleyebilmek için en önemli kaynak "Patriarchal Actae" dir. Actae görevli patriğin yönetsel kararlarını, kilisenin yönetim kurallarını, dini ör- gütteki görevli sayısını ve görev yaptıkları birimlerin konumlarını, cemaatin moral durumunu belgesel olarak saklamaktadır. Ortodoks Kiliseleri tarihi için gerçekçi ve güvenilir bir kaynaktır. Sınırlı bir bölümü günümüze kadar gelebil- miştir. Bu belgeler 1860-1862'de Miklosich ve Müller tarafından yayımlanmış- tır (21). Yaklaşık 140 Actae'nin ellisi Anadolu Metropoliteliğinin yazgısını ilgilendirmektedir. 1338-40 Actae'sinde Nicea halkına yayımlanan uzun bildiriye Müslüman işgalinin halkın işlemiş olduğu günahlara karşı Tanrının cezası ol- duğu belirtildikten sonra halkın dinine bağlı kalarak yeni günahlara girmemeleri öğütlenmekte ve "Türkler sizi yönetse de aklınızı ve ruhunuzu kendiniz yönetin, Tanrının nimetleri sizi bekliyor, vs., vs." denilmektedir. Oysa giderek ezilen ve yoksullaşan halk bir türlü bu nimetlere kavuşamamıştı. Onikinci yüzyıldan sonra Bizans köylüsü feodallerin harcını para ile ödeyemez duruma düştüğünden

mal olarak ödemekteydi. Küçük kentlerin halkı bile köy halkı kadar yoksullaşmıştı. Halkın büyük bölümü dilencilik, vs. yapıyor, kiliselerin çevresinde toplanarak ara sıra bir şeyler yiyebilmek için bekleyordu (22). Yazarın kullandığı kaynaklar, Anna Commena, Jean Kinnamos, Nikatos Koniates, İdrisi ve Benjamin de Tudella olduğuna göre yaptığı betimlemeler pek abartılmış sayılmaz. Bu verilere dayanarak Bizans kentlerinin 12.yüzyıldan başlayarak merkezi yönetimden kopma eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. Kilise örgütünün çözülmesi ve işlevlerini sürdürememesi sonrasında Hristiyan halkın yeni yönetim birimleri altında toplanması kaçınılmaz bir sondu. 1387'de Pontoheraclia'da yayımlanan bir bildiri insanların yaşamın aldatıcı yönleriyle kandırıldığını, yalnızca dünyevi nimetleri gördükleri, uhrevi nimetlere sırt çevirdikleri, yabancıların arasına kaynaşarak vergiden kurtulduklarını ve bazı maddi olanaklar elde ettiklerini yakınlıkla anlatmaktadır (23).

İşte burada Osmanlı fütüvvet örgütlerinin doğal dönüşüm açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Osmanlı fütüvvet örgütlerini sınırlı bir esnaf loncası veya tarikatlarla eşanlamlı bir örgüt serisi olarak ele almamak gerekmektedir (24).

Fütüvvet örgütü toprağa yerleşme ve dini inançları yayma sürecinde zaviyeleri çekirdek üniteler yaparak daha sonra gelişecek olan yerleşmeleri başlatmakta, insanlarla bağlantı ve iletişim kurmaktadır (25). Benimsenilecek olan kültür İslam kültürü olduğundan cami çevresinde toplanmış yerleşme, üretim, örgütlenme, yönetim, ibadet ve eylem işlevlerini de yürütecektir. Fütüvvet örgütü bir yandan yeni fetihleri gerçekleştirirken öte yandan alınan toprakların yerleşme, İslamlaşma sürecini düzenlemekte eski halkın yeni düzende özümlemesini, bir arada yaşamının ilkelerini oluşturmaktadır. Yönetsel eylemlerin camiiyle birleştirilmesi gerekliliği sonucu Osmanlı Devletinin kuruluş dönemine özgü "Fütüvvet camii"lerini ortaya çıkarmıştır. "Dervişler tarafından kurulan tarikat yapıları, veya doğrudan tarikatlara bağlı olmayan ve İslam dinini İslam öncesi anılara ve törelere göre yorumlayan, tasavvuf ilkelerine göre örgütlenerek yaşayan Fütüvvet-Ahi kuruluşlarının yerleşme birimleri yeni düzenin misyon merkezleri olarak boşlukta kalan Hristiyan halka el uzatmışlardır. Pachymeres Bithynia'nın Osmanlı egemenliğine girmesine neden olan ekonomik, politik ve toplumsal olayların analizini yaptığında Osmanlıların politik fethini İslamın kültürel zaferi ve Bizans uygarlığının çöküşü olarak nitelendirmiştir (26). Fetih ortamında Osmanlı ve Bizans halkları arasındaki ilişkiler düşmanca olmamış tam aksine ticari ilişkiler yüzünden Osmanlı uçlarıyla Bizans akritleri barış zamanlarında iç içe yaşamışlardır. Düşmanlık yöneticiler ve çıkarı bozulan din adamları arasında kalmıştır. Bythnia'da küçük Grek köylerinde yaşayan Türklerin Grekçe konuşabilmeleri, hastaların iyileşebilmek için Hristiyan azizlerine gitmeleri bölgede her iki halkın ortaklaşa kullandıkları pazar yerleri ve şifa merkezleri konusunda bilgi edinebiliyoruz (27). Osmanlıların elde ettikleri toprakların uygarlıklarıyla kaynaşmaları, akritlerin grup halinde onlara katılmalarına, kalelerin, küçük kasabaların kendi istekleriyle teslim olmalarını kolaylaştırıyordu (28). Yeni oluşan topluma Türk-İslam öğelerinin katman oluşturmaya da yeni bir olgu değildir. Anadolu Selçuklu dönemindeki Türk ağırlıklı oluşuma en etkili örnek Türkçe konuşan Rumlardır. Bu konu ilk kez 1437'de Basle Konseyinde okunan doğu kilisesi raporunda izlenir. Yazar başpiskopos ve piskoposların bile Türk giysileri giydiklerini ve Türkçe konuştuklarını belirtmektedir. Liturji, İncil ve dualar Rumca okunmakta, vaazlar Türkçe verilmiştir. Karaman Rumlarının Türkçe konuştuklarını, Grek alfabesiyle Türkçe yazdıklarını, hatta edebiyat oluşturduklarını da biliyoruz (29). Bu konuyu Evliya Çelebi de doğrulamaktadır Antalya gezisi notlarında "... ve dördü Urum keferesi mahallesidir, amma asla Urumca bilmezler, batıl Türk lisanı kelimat iderler" diye söz etmektedir (30).

Öndördüncü yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğunun nüfusu konusunda çok az bilgiye sahibiz, ancak Rusel 13.yüzyıl başlarında 6 milyon civarında olduğu kanısındadır (31). Bu rakamın Bythnia ve Balkanlardaki hızlı ve sürekli toprak kaybından ötürü azaldığını sanıyoruz. Örneğin İstanbul'un fethi sırasında Bizans nüfusu yalnızca 80.000 kişiydi (32).

Erken 16.yüzyılda Anadolu nüfusunun yaklaşık yüzde seksenini Müslüman halk oluşturuyordu ve bu da hemen hemen 4.5 milyon civarındaydı. 14.yüzyıl başlarında Bizans'ın nüfusu konusunda pek fazla bilgimiz olmamakla birlikte (33) doğudan öteki beyliklerden Osmanlı nüfusuna katılan halkı düşünürsek Bizans'ın nitelikli veya niteliksiz pek fazla insan kaynağı sağlamadığını söyleyebiliriz. Bizans kültürünü sürdürebilen odakların bütün tarihsel özümleme (assimilation) olgularında olduğu gibi burada da yeni senteze kültürel öğelerini sınırlı olarak kattığını kabul edebiliriz. Fakat bu sınırı saptamak kolay değildir. Mimarlık alanında kalfa, marangoz, taşçı, duvar ustası, ressam olarak çalışan Hristiyan ustalar kullandıkları yapı teknikleri, biçim kalıpları ve bezeme ayrıntılarında izlerini bırakıyorlardı. Bu nedenle 14.yüzyıl yapı şantiyelerindeki iş gücü bireşimi özellikle yüzyılın ilk yarısında inşa edilen yapıların cephelerinde doğrudan aktarma izlenimi veren veya yorumlanarak aktarılmış biçim kalıpları ve düzenleri görülmektedir. Hristiyan ve dönme ustaların yeni toplumun gereksinimi olan cami, medrese, türbe, hamam gibi yapılarda çalışırken, usta-çırak eğitiminde kazandıkları yapı teknikleri, el aletleri, ve özel becerilerini yerel malzemeye işlerken kullandıkları gerçektir. Cephelerdeki almaşık duvardaki tuğla, bezeme öğeleri, tuğla yuvarlak kemer testere dişi saçak korniş, kubbenin kiremitle kaplanması, Fütüvvet camileri ve benzeri "Ters T" planlı yapılarda eyvan tonozlarının cephelerde üçgen alınıklı arkasında gizlenmesi bu olgunun kanıtlarıdır. Hristiyan ve dönme ustaların kültürleri yapı malzemeleri, el aletleri ve yapı elemanlarının adlarını oluşturmada da etkin oluyordu, örneğin "ırgat, vayra, tırpan, cımbıt, sakur, padavra, pur, kiremit, tuğla, dünger tonoz, falak, temel" sözcüklerinin Bizans kökenli oldukları, cumba motifinin Bizans sivil mimarisinin (heliakon, tablaton, exostes) diye adlandırdığı yapı öğesinden kaynaklandığını ve biçim olarak etkilendiği yazılmıştır (34). Dilbilimi konusunda araştırma yapmak konumuz dışında kaldığından bu konunun fazla irdelenmesini gereksiz görüyorum.

MİMARININ OLUŞTUĞU ORTAMIN EKONOMİK-POLİTİK VE TARİHİ VERİLERİ : BİZANS İMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİNDE OSMANLI-BİZANS İLİŞKİLERİ

Bizans İmparatorluğu Komnenoslar Devrinde Romalı niteliğini çoktan yitirmiş, askeri bir aristokrasi tarafından yönetilen feodal bir devlet biçimini almıştı (35). İstanbul'un 1204'de Latin işgaline uğramasından sonra imparatorluk Laskaris ve Vatatzes aileleri tarafından İznik'te kurulan Nicea İmparatorluğu, Komnenoslar tarafından Trabzon'da kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu, Epirus'ta Angeloi soyu tarafından kurulan Arta Merkezli despotluk olmak üzere üçe bölünmüştü. Latin işgali Bizans İmparatorluğunun, başkentinin yanı sıra Ege adalarını, Yunan Limanlarını ve Venedik ticaret yollarını da elinden almıştı (36). Ticaret yollarının yeni denetleyicileri İtalyan kolonileri olunca üretim ve ticaret de Bizans'ın elinden çıkmıştı. 1204-1261 yılları arasındaki Latin işgali VIII.Michael Palaiologos (1259-82)'un İstanbul'u geri almasıyla sona ermiş bu tarihten sonra devlet örgütünün toparlanması, harap durumdaki başkent in imarı, sanat alanında atılımlar olmuşsa da Bizans İmparatorluğu artık Akdeniz ve Balkanlardaki etkin politikasını sürdürecektir güçte olmadığından bu çabalar sınırlı sonuçlarla kalmıştır. 1261'de Bizans İmparatorluğu eski para kaynaklarının çoğunu yitirmişti; örneğin Genovalıların elindeki Galata gümrüğünün yıllık

geliri 30.000 hyperpyra idi (37). Anadolu Selçuklularına karşı verdiği savunma savaşında adım adım geri çekilerek kendi kabuğuna kapanan Bizans, Batı Anadolu'nun bir bölümü, Edirne, Serez ve Misivri'den oluşan Trakya toprakları, Makedonya, Halkidikye, Gelibolu ve bazı Ege adalarında egemenliğini sürdürebiliyordu. Bizans Devleti V. Ioannes (1341-91)'in Osmanlıları geri püskürtmek amacıyla yardım toplamak için Avrupa'ya gidiş masraflarını Venediklilerden borç almış ancak bunu ödeyemeyince rehin gösterdiği Bozcaada Venediklilerin eline geçmişti (38). Latin işgali sırasında yanan ve yıkılan İstanbul'un imarı gerçekleştirilememiş, yalnızca kilise ve manastırlar onarılmış, bir kaç yeni manastır kurulmuş ve imparatorluk sarayı olan Blakhernai sarayı içinde oturulabilir duruma getirilmiştir (39).

Batı Anadolu'daki Türk Beyliklerinin ve özellikle Osmanlıların karşısındaki Bythnia'daki toprak kayıpları, kuzeyde onikinci yüzyılın sonlarından giderek Bulgar İmparatorluğu ve Sırbistan karşısındaki gerileme ve sonunda Osmanlıların Bizans içindeki saltanat kavgalarından yararlanarak Rumeli'ye geçmeleri Palaiologoslar Devrinin toparlanma çabalarını sonuçsuz bırakmıştı. Merkeziyetçi yönetim mekanizmasını parçalayan nitelikteki toprak kayıpları, bağımsız despotlukların ortaya çıkmasına neden oluyordu. İmparatorluk hazinesinin son kalıntıları da Selanik'te başlayan ve giderek çevresine yayılan "Zelot" isyanıyla yok olmuştur (40).

İmparatorlukta sürekli özel bir konumu olan Selanik'in heterojen nüfusu Bizans'ın geç devrinde Rönesans düşüncelerine karşı çıkan mistik "Eseychast" düşüncesi-nin sistematik bir şekilde anti-aristokrat bir akıma dönüşmesine yardımcı olmuştur. İsyani başlatan Zelot Partisi 1342'de Selanik çevresinde yönetimi ele alarak Kantakuzenus taraftarlarını kentden uzaklaştırmıştır. Giderek bütün Trakya'ya yayılan Zelot isyanının ekonomik nedeni sınırlarda düşmanın sürekli ilerlemesi nedeniyle gerileyen köylülerin yoksullaşmasıdır. J.Kantakuzenus aristokratların desteğiyle imparator vasiliğinden imparatorluğa geçmiş, buna karşı demokratik olarak nitelendirebileceğimiz güçler Palaiologos soyunu desteklemiştir. Görünüşte saltanat mücadelesi gibi anlaşılan iç savaş aslında sürekli yoksullaşan köylülerin aristokratlara ve toprak sahiplerine karşı başkaldırımlardır. Mistik düşüncelerin köruklediği isyanlar merkezde bile kendini göstermiş 1328'de ayaklanan halk Theodore Metochites'in sarayını yağma etmişti. Zelotlar Selanik merkezli bir çeşit cumhuriyet hükümeti kurmuşlar ve merkezi dinlemeyerek 1349'a kadar yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Bu kargaşa ortamında Osmanlı güçleri aristokratların başındaki Kantakuzenus'a yardım amacıyla Rumeli'ye geçmişlerdir (41). Savunma Türk, Alan, Moğol, Katalan ve Cenevizli paralı askerlerden oluşan orduya kalmıştı. Bizans ordusundaki Türkler için -12.yüzyıl bağlarından sonra Hristiyanlaşmış Türkler- Alexius I (1081-1118), Ioannes II (1118-43) ve Manuel I (1143-80) zamanında Bizans ordusuna hizmet etmişlerdir. 13. ve 14.yüzyıllarda Vardar Nehri kıyılarına yerleşen "Tourkopoloi" bunların oğullarıdır. Ancak sayıca azdırlar (42). Savunma için gösterilen çabalar yetersiz kalıyor, zaman zaman da Osmanlıların tehditleriyle yarım bırakılıyordu. Örneğin İstanbul kara surlarının onarımları Yıldırım Beyazıd'ın emriyle yıktırılmıştır (43).

Andronicus II., Andronicus III., ve Ioannes V. zamanında Bizans ekonomisi tümüyle batılı tüccarlara bağımlı duruma düşmüş, piyasaya Floransa ve Venedik parası sürülmüştür (44). 13.yüzyılın başlarından İstanbul'un alınmasına kadar geçen (1204-1453) yaklaşık 250 yıllık dönemde Bizans'ın koma süreci diyebiliriz. Osmanlı Devletinin kuruluşu 1299'da tarihlendirildiğinden, siyasi tarih olarak Yıldırım Devri sonuna kadar olan dönem (1299-1402) Osmanlı Devletinin ilk çağı olarak söz konusu süreçle çakışmaktadır. Roma İmparatorluğunun mirasçısı Bizans Roma, Grek, Hristiyan ve Anadolu bileşenlerinden oluşan sentezini yeni bileşenlerin de katılacağı başka bir sentez aşamasına bırakmaktadır. Osmanlı Devletinin kuruluş aşamasındaki tarihi olayları kronolojik dizin olarak görmeden önce, Osmanlı

fetihlerinin Hristiyan topluluklar üzerinde etkili oluşunun nedenlerini ve mekanizmasını incelemek gerekmektedir. Son Devirde iç bünyesinin dağınık ve çatışma içinde olduğu bilinen Bizans'ın çözülme nedeni açıktır. Köprülü Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna olanak sağlayan koşulların anlaşılmasını olayların XII.yüzyılın devamı gibi yorumlanmasına bağlamaktadır. Fütüvvet örgütleri deneyiminin ve top- rağa yerleşme bakımından insan topluluklarının türleri ve yerleşme yöntemleri açısından bir önceki yüzyılın alışkanlıkları benzer şekilde sürüyordu. Anadolu Türkleri toplumsal bakımdan üçe ayrılıyorlardı: Göçebeler uçlara yerleştirilir ve vergi vermezlerdi, köylüler kentlerin çevresinde yaşar ve kendi üretim bilgi- leriyle çalışıyorlardı, kentliler kültür yaşamının kaynağıydılar, zanaat ve tica- retle uğraşıyorlardı (45),

Uçlar göçebe ve yarı göçebe durumundaydılar, buralarda Müslüman ve Hristiyan köyleri bir arada yaşıyordu. Uçların hemen ötesinde yeni alınmış Bizans kentleri uç beyliklerine merkez oluyorlardı ve toprak çeşitli değerlerde tımarlara ayrıl- maştı. Bizans feodal harçlarının ağırlığı daha iyi yaşam koşulları elde etmek isteyen Hristiyanları yeni yönetimin topraklarına çekiyordu. Uç beylikleri gide- rek akıncılıkla geçinen aşiret düzeninden çıkarak tarikatların ve Fütüvvet örgü- tünün aracılığıyla yönettiği insanların çıkarlarını koruyan düzenli kuruluşlar durumuna gelmişlerdir. Uçlarda savaşanları amaçları bakımından üç gruba ayırmak- tadır:

- 1) Mücahid-Derviş kisvesinde çeşitli insanlar,
- 2) Çıkarı için savaşan serseri derviş grupları,
- 3) Heterodoxie propagandası yapanlar (46).

Bu grupların yanısıra düzenli askerlin varlığını da düşünmek gerekmektedir.

Gaziler, Alp Erenler (Gaziyan-ı Rum), Fütüvvet Örgütü ve Ahi Örgütleri uçlardaki yeni yerleşmelerde yaşamı ekonomik ve yönetsel bakımdan örgütleyen ve düzenleyen kurumlardır. Ahi örgütlerini Fütüvvet örgütüyle esnaf loncalarının sentezi olarak nitelendirebiliriz. Üretim ilişkilerini ve toplum yaşamını tasavvuf ilkelerine göre biçimlendirerek esnaf ve zanaatkarı örgütlemişlerdir. Bizans'ın Son Devrin- deki Zelot İsyanı'nı incelerken bunun dini-mistik duygularla beslenen bir köylü ayaklanması olduğunu görmüştük. Yoksullara pek fazla yaşam hakkı tanımayan feodal yapılı Hristiyan hukukundan bezen yerli halka yeni bir toplumsal düşünce çevre- sinde mistik içerikli bir eşitlik anlayışıyla örgütlenme çekici geliyor olmalıydı. Eski yönetimden yeni yönetime geçerken merkezi yönetim mekanizmasının tam gelişmediği durumlarda yerel özerk yönetimlerin oluşturulması Fütüvvet Örgütü ve tarikatlar kanalıyla gerçekleştirilmiş olmalıdır. Mevlevi, Rufai, Halveti tari- katları çevresinde toplanarak örgütlenen, kendi üretim olanaklarıyla, kendi ya- rattıkları yerleşim birimlerinde yaşayan dervişler akıncılardan önce kırsal alanlardaki boş topraklara yerleşerek daha sonradan gelişecek olan yerleşme bi- rimlerinin çekirdeklerini kuruyorlardı. Özgün ve önemli bir örgüt olan Ahi Örgütü İslam fütüvvet geleneğinin, uzun süreli pratik içinde biçimlenmesinden oluşan bir kurumdur. İslam öncesinin Arap toplumlarındaki genç erkekler arasında kardeş- lik, dayanışma ve toplu olarak yaşama ilkelerine dayanan "Fityan" örgütlerine kadar dayandırılır. İslami ilkeler çevresinde örgütlenen bu kuruluşlar Erken İslam fetihlerinde de benzer işlevleri üstlenmişlerdi (47). Anadolu'da İran, Horasan ve Maverainehir'den gelen göç kitlelerinin birikimleri, 1071 sonrası deneyimle- rine temel oluşturmuş, akan zaman içinde edinilen yerel pratikler giderek 13. ve 14.yüzyıllardaki Fütüvvet örgütlerinin başarılarının nedenlerini yaratmıştır. Bu yerleşme döneminin çekirdek yapıları, tarikatların örgüt merkezi konumunda olan barınma, eğitim, ibadet eylemlerinin de yapıldığı zaviye, hankâh gibi işlev- lerin boyut ve içeriğine göre ayrılan yapılar, kent dışında kırsal alanda kurulan dini ve toplumsal içerikli tarikat zaviyeleri, dini-mistik kurumlarla ilişkileri olmayan fütüvvet camileri ve üretimin örgütlenmesini düzenleyen Ahi zaviyeleri olarak gruplanmaktadır (48).

Bu yerleşme örgütlenmesi Osmanlılara özgü gibi görünüyor. Bunun nedeni geçmişteki kültür birikimi kadar Osmanlıların Marmara kıyılarına yerleşmiş olmaları, öteki beylikler politik dengesizlikler içinde çalkalanarak, mevcut durumlarını korumaya çalışırken, Bizans'la politik ilişkilere girmeleri ve yeni topraklar almalarıdır. Özellikle Rumeli'ye geçiş ekonomik yaşamı yeni kaynaklarla besleyerek canlandırma, önceki dönemlerde deneyimli derviş gruplarının, yeniden canlanan fetih anlayışıyla Osmanlı Beyliği'nin topraklarına koçmalarına neden olmuştur.

Türk fetih ve yerleşmeleri kendine özgü yöntemlerle dönüşüm ortamında İslamlaşma sürecini yürütürken, Bizans'ın feodalleşme sonucu yapramış olan politik kontrolünü de dağıtmıştır. Bizans'ın politik örgütüne paralel gelişmiş olan ve bir anlamda yerel yönetim işlevini de yürütürken politik kontrolü de sağlayan Ortodoks Kilisesinin toplum üzerindeki etkinliğinin yok edilmesi aynı zamanda merkezi otoriteyle bağları kopardığından yönetsel mekanizmayı da parçalamıştır. Çelişmiş bir kilise örgütünün dini ve toplumsal işlevini sürdürebilmesi için para ve kadro gerekiyordu. Fetihler kilisenin maddi kaynaklarına da kurucuğu için kilise işlevini sürdürmemiştir. Sonuçta Hıristiyan nüfus devlet otoritesiyle özdeşleştirdiği dini yönetimden kopunca başıboş ve sahipsiz kalmıştır. İslam toplumunun dini gereksinimlerinin programlandığı camiler, medreseler, zaviyeler, çeşitli tarikat yapıları, hanamlar, imaretler, gıfahaneler ve bu yapıların çevresinde gelişen toplumsal ve ekonomik olgular öylesine yeni umutlarla dolu bir ortam yaratmıştır ki, eşit koşullarda olsalar bile kilisenin bunlarla boy ölçüşmesi zorlaşmıştır. Ortodoks Kilisesi 14.yüzyılda varlığına bağlanmıştır (49). Kilisenin gerilemesi yalnızca ekonomik kaynaklarının yitimesine bağlanmaz. Sürekli bir kargaşa ortamı ve bozgunlu Ortodoks Kilisesinin merkezîyetçi kişiliğini zedelemiştir. Eiyerarşik makamların uzun süre boş kalması, Hıristiyanların dini lidersiz kalmalarına toplumsal, kültürel bağlarından kopmalarına neden olmuştur. Bu başı boşluk da giderek kültürel dönüşüm için gerekli ve yeterli ortama hazırlamıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluşu, Bizans'ın geç devrinin ekonomik-politik, kültürel ve yönetsel koşulları, Osmanlı Fütüvvet Hareketi, oluşan dönüşüm ortamına değerlendirilerek ele alınmalıdır. Sonuçta görülen merkezi otoritesi parçalanarak, feodallerin egemen olduğu askeri bir aristokrasinin elinde kalan Bizans'ın yerini kararlı ve sistematik bir kolonizasyon ve misyon hareketini sürdürerek toprak alan ve aşamalı olarak merkezileşen Osmanlı Devletinin aldığıdır. Kısaca özetlediğim bu dönüşüm ortamında politik gelişmeyi de aydınlatmaktadır.

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN YILDIRIM BEYAZID DEVRİNİN SONUNA KADAR ÖNEMLİ POLİTİK OLAYLAR VE OSMANLI-BİZANS İLİŞKİLERİ :

Osmanlı Devletinin kuruluşuna ait bilgiler karışıktır ve çoğunlukla efsanelere, sonradan yazılmış tarihlere dayanmaktadır. Kayı boyunun, I. Alazeddin Keykubat zamanında (1219-1236) Ankara'nın batısında Karacadağ taraflarına yerleştirildiği; bir bölümünün daha sonra ayrılarak Söğüt ve Domaniç çevrelerini ele geçirerek Osmanlı Devletinin çekirdeğini oluşturduğu çok kez ileri sürülmüşse de (50) Osmanlı Devletini oluşturan toplumun yalnızca bir aşiretten oluşmadığı bugün için tartışılmayacak kadar açıklığa kavuşmuştur.

Osman Bey zamanında yapılan fetihlerin amacı Marmara ve Karadeniz'e doğru ilerlemektir. Savunulmuş tersine belirli bir askeri strateji izlenmediği ve sur içi kentlerinin alınması yönünde çaba gösterildiği kanısı daha önceden irdelenen toplumsal yapı analizlerinde de desteklenmektedir. 14.yüzyıl kentlerinin surlarla çevrilmiş alanlarda olduğunu ve kırsal alanların her zaman Türklere açık

olduğu gerçeğini kabullenirsek Ortaçağ'daki fethin kent kalesini ele geçirme anlamında olduğunu görürüz. Kentin çevresindeki kırsal alan yerleşmeleri kent alınmadığı sürece kentle ticari ilişkilerini sürdürüyorlardı. Yani askeri bakımdan düşmeyen kalenin merkezle bağıntısı koparak feodal yapıya sahip, kendi kendine yeten bir Bizans birimi olarak yaşamaya devam ediyor, ekonomik sıkıntılar dayanılamayacak hale gelince kent, merkezden umudunu kestiğinde kendiliğinden teslim oluyordu. Bu nedenle Osmanlıların ilerlemelerinin çağın toplum yaşamı, ve üretim ilişkileri içinde kendine özgü yöntemlerle olduğunu, savaşların kent kalelerinin kuşatılması ve alınması amacıyla ortaya çıktığını harita üzerinde soyut bir askeri hareket stratejisi sonucu değil; koşulların gerektirdiği kararlarla yapıldığına değinmek doğru olur. (Politik sınırlar için bkz.Şekil I.1).

Orhan Gazi devrinde Osmanlılar Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'na açılarak en önemli Türk Beyliği durumuna gelmiştir, 1326'da Bursa Kalesi teslim olmuş, 1327'de Kartal ve Samandra'ya kadar ilerlenmiştir. İznik kuşatmasını kaldırmak isteyen III.Andronicus Balkanlardan topladığı yardımla yola çıkmış ancak Pelekanon'da (Maltepe dolayları) yenilince İznik Kalesi yardımdan umudunu keserek teslim olmuştur. Nicomedia'nın (İzmit) düşmesi 1337'dedir, 1342'ye kadar Osmanlı Beyliğiyle Karesi Beyliği arasındaki Uluabad, Mihalic, Kirmastı kaleleri alınarak Marmara kıyılarına yerleşilmiştir. İlerleme kol gücüyle yol açma, tahkim edilmiş kaleleri alma ve kent yaşamını ele geçirme, kırsal alanlara eşgüdümsüz yerleşme birimleri kurma olmak üzere iki ayrı yöntemle gerçekleştiriyordu. Doğudan gelen akını kırsal alanlarda durdurmak olanaksızdı. Dağ bağlarında kurulan, kurucusu dervişin sorumluluğundaki özerk nitelikli zaviyeler yandaşlarının barınma ve beslenme gereksinimlerini de karşılayarak daha sonra geliyecek olan yerleşmenin çekirdeğini oluşturuyorlardı. Kentlerde Fütüvvet Örgütü yeni düzene geçişi sağlıyordu, Osmanlı Devletinin kurucuları bir yandan bu kurumları desteklerken öteyandan yönetsel, yargısal, ekonomik ve askeri örgütlenme içine girmişlerdir. Yerel pratikler içinde yetişmiş kişilerin yerini ulema almaya başlamıştır. 1327'de ilk akçe bastırılmış, divan reisliği olarak nitelendirileceğimiz mevki 14.yüzyılın sonlarında Çandarlı Kara Halil'in reisliğine kadar ulemanın elinde kalmıştır.(51).

XIV.YÜZYIL BAŞLARINDAN BU YANA OSMANLI-BİZANS İLİŞKİLERİ :

II.Andronicus (1282-1328) imparatorluğun içinde bulunduğu güç koşulları yenmek amacıyla kızkardeşi Maria'yı İlhanlı Gazan Mahmut Fan'la evlendirmek istemiş, ancak Fan'ın ölümü zaten umutsuz görünen yardım kaynağını kurutturmuştur. Bu kez batıdan Katalanlar'ın paralı askerlerinden yardım umulmuştur. Çapul ordusu gibi çalışan Katalanlar yararlarından çok zarar verdiklerinden İmparator tarafından Trakya'ya sürülmüşlerdir. IX.Michael'in (1295-1320) ölümünden sonra Andronicus ile torunu Genç Andronicus arasında taht kavgası başlamış, saray nazırı Kantakuzenus vasi olmasından yararlanarak kendini İmparator ilan etmiştir. Bu mücadele sırasında Selanik'te başlayan Zelot isyanı orduyu bölerek Kantakuzenus'un durumunu sarsmıştır. İzmir'in 1344'de Latin işgaline uğraması nedeniyle Aydınoğulları Beyliğinden gelen askeri yardım kesilince Kantakuzenus durumunu yeniden sağlamlaştırmak için Orhan Gazi'den yardım istemiştir. Bizans'ın kendi iç çelişkileri Osmanlılara Üsküdar'a kadar gelebilme olanağını vermiş, 1346'da Orhan Gazi Kantakuzenus'un kızıyla evlenmiştir. Kantakuzenus Ioannes'le olan mücadelesinde kendini destekleyen Orhan Gazi'ye Gelibolu'daki Çimpe kalesini verince, bu nokta Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri için köprübaşı oluşturmuştur.

1354'de Ioannes Ceneviz yardımıyla yeniden imparator olmuş ve geneldeki ödün verici politikasıyla hareket ettirildikten Osmanlılarla da iyi geçinmiştir. Bizans'ın artık Osmanlı ilerlemesini durdurmak için bir tek şansı kalmaktadır o da

Şekil I.1 Osman Bey Zamanı (1299-1323)Politik Sınırlar (H.Dağtekin, Osmanlı Atlası, Ks I,H.No 2)

Şekil I.2 1402'de Osmanlı Devleti Politik Sınırları (H.Dağtekin,Osmanlı Atlası, Ks I,H No 5)

Papa'nın önyak olacağı bir Haçlı Seferidir. Batı böyle bir yardımın önkoşulu olarak Ortodoks mezhebinin bırakılarak Katolik olunmasını göstermektedir. Bu öneri önceleri halkın tepkisi düşünülerek önemsenmemişse de Bizans'ın çevresindeki çember daraldıkça zaman zaman gündeme gelmiş, 1369'da V. Ioannes (1341-1391) Ortodoks Kilisesinin ve halkın bütün tepkilerine karşın Papa'nın huzurunda Katolik olmuştur. Ancak Bizans'ın kilise örgütünde toplu bir mezhep değişikliği gerçekleşmediğinden beklenen yardım bir türlü gelmemiştir. Halkın yönetimaleyhindeki duyguları körüklenirken hiç bir yarar elde edilememiş, sonuçta I. Murat'la (1362-1389) Gelibolu'daki Osmanlı işgalini tanıyan bir anlaşma yapılarak V. Ioannes'in oğlu Osmanlı Sarayına rehin gönderilmiştir.

Balkanlar'daki ilerleme sırasında Osmanlılar Venedik-Ceneviz rekabetinden kilise anlaşmazlıklarından, siyasi iç çelişkilerden, batının Bizans'ı Katolikleştirme baskılarından en akılcı biçimde yararlanmışlardır. 1385'de babalarına karşı ortak bir isyan düzenleyen Savcı Bey ve Andronicus'un orduları I. Murat'ın orduları tarafından bozguna uğratılmıştır. Ioannes'in öteki oğlu Selanik Valisi Manuel Osmanlı egemenliğindeki Serez'i işgal edince, Osmanlılar duruma el koymuş, Manuel İstanbul'a sığınmak istemişse de Osmanlılarla sürtüşmek istemeyen babası onu kente kabul etmemiştir. Giderek kızışan saltanat mücadeleleri sonucunda Ioannes ve Manuel birlikte Osmanlılara sığınmışlardır.

Manuel I. Murat'dan (1362-1389) sonra hükümdar olan Yıldırım Beyazıt'ın (1389-1402) emrine girmiş hatta Bizans ordularına karşı Alaşehir seferine katılmıştır. 1391'deki Karaman seferinden Bursa'ya döndüğünde Manuel I. babasının ölüm haberi üzerine İstanbul'a kaçınca, Osmanlılar kenti yedi ay süreyle kuşatmışlar, ancak ilerleyen Timur orduları nedeniyle kuşatmayı yarım bırakmak zorunda kalmışlardır. Bizans kuşatmasının kaldırılmasına karşın İstanbul'da Sirkeci'de 700 ev ve 2 camiden oluşan özerk bir Türk kolonisi kurulması kabul edilerek gerçekleştirilmiştir. Ancak Ankara Çubukovaşı bozgunundan sonra Türk kolonisi dağıtılarak, Timur'a elçiler kurulu gönderilerek Bizans'ın bağımlılığı bildirilmiştir (Ankara Savaşı Sonrasındaki Politik Sınırlar için bkz. Sekil I.2).

Buraya kadar anlatılan olaylar Osmanlı-Bizans ilişkilerinin ne denli karmaşık olduğunu göstermektedir. Yönetmel sınırlar bile esnek ve değişkenken, çıkarlar aynı konuda birleşen aristokratlar böylesine ilişkiler içine girerlerken, iç içe yaşayan halkların ilişkileri kesin çizgilerle ayrılamazdı. Gözönünde tutulması gereken bir başka konu da kentlerin sur içi kentleri oluşuydu, kırsal alanlarda ilişkiler sınırlanamıyordu. Osmanlı Beyliğine doğudan gelen insan göçü geleneksel yöntemleriyle örgütlenerek katılıyordu, bu insan kaynağında mimarlar, yapı ustaları, dülgerler, taşçılar, ameleler vardı. Fakat yerel halkın yapı ustaları da daha fazla oranda kurulan şantiyelere katılıyorlardı. İnceleyeceğimiz Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı böyle bir dönüşüm ortamında gerçekleşmiştir. Mimarlık tarihindeki her üslup bir özgün olgudur. Bu nedenle yapıların inşa edildikleri ortamdan soyutlanarak incelenmeleri okuyucuyu çağının kendine özgü olgularından yoksun bırakmayı birlikte getirmekte, sonradan üretilmiş değer yargılarıyla araştırmacıyı yanlış saplantılara itmektir. Burada özetlediğimiz tarihi olguların varlığını unutmadan bu çağı incelemeye çalışmak bu çalışmada ana yöntem olarak kabul edilmiştir.

I. BÖLÜM: BİZANS MİMARİSİNİN ANALİZİ

I.1. BİZANS MİMARİSİNİN PLAN-STRÜKTÜR-MEKÂN-CEPHE BİÇİM DÜZENLERİNE İLİŞKİN GENEL GÖZLEMLER - GEÇ DEVİR BİZANS MİMARİSİNDEKİ YENİLİKLER :

Bizans Dini Mimarisindeki plan şemaları konusundaki genel bilgilerin kısaca yinelenerek ele alınması araştırmancının plan-strüktür-örtü-cephe biçimlenişini ortak bir bağlamda irdeleyen yönteminden ötürü gereklidir. Söz konusu bağlamın oluşturduğu iç mekân-dış cepheler ilişkileri irdelenen cephelerin hangi planlama ilkeleriyle ortaya çıktığını bilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kısa da olsa bazı genel bilgilerin yinelenmesi gerekmektedir.

Bizans Dini Mimarisindeki planlama ilkeleri doğu-batı doğrultusunda bazilika ve yine aynı yönde gelişen ancak merkezi plan ilkelik, kare içinde haç planlı yapılarda görülen şemalar olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki yan yana üç-beş neften oluşur, orta nef yükseltilmiştir ve doğuda absitle son bulur. Çatı örtüsü ahşap asma çatıdır, ancak Orta Devirde Yunanistan'da yan yana üç beşik tonozun kullanıldığı varyasyonlar da vardır. Orta Devirden sonra kare içinde haç plan bazilikal plan şemasının yerini alarak birincil kilise plan şeması olmuştur. En yalın betimlemeyle beşik tonozlu dört eşit haç kolunun ortasında yüksek kasnaklı, pencereli bir naos kubbesinin yer aldığını, haçın dış köşelerinin kubbeli köşe birimleriyle kapatıldığını söyleyebiliriz. Doğudaki haç kolunun beşik tonozu bema tonozuyla birleşerek ana absitle son bulmaktadır. Yan absidlerde litürjik ve işlevsel gereksinimleri karşılayan "diakonikon" ve "prothesis" odaları bulunur. Yapının batısında "narthex" kapalı bir mekân oluşturmaktadır. Narthex'in iki katlı olduğu durumlarda üst katta kadınlar mahfili anlamındaki "gynekaion" bulunur. Orta Devirde yalın ve betimlenen şemada kullanılan kare içinde haç plan, Geç Devirde naos kubbesinin yükseltilmesi sonucu naos-çevre mekân oranlarındaki değişiklikler, Yunanistan eyalet ekolündeki alt kat-üst kat plan şemalarındaki farklılaşmalar gibi yeniliklerle ve daha karmaşık plan-strüktür ilkeleriyle kullanılmıştır, erken örneklerde naos kubbesi kalın ve masif duvarlarla oluşturulan mesnetlere oturuyordu. Bu durum da haç şeması iç mekânda daha güçlü algılanmakta ancak yapı silüeti kabalaşmaktadır. Geliştirilmiş örneklerde naosu çevreleyen izdüşümün yükseltilmesi ve kubbe kasnağının buna basması söz konusudur. Naos kubbesi haç kollarının sırtlarını aşan bir kottadır ve yapıya bakıldığı zaman iç mekân düzeni hemen anlaşılabilir. Genelde kare içinde haç planlı yapılar merkezi planlıdır ve merkez naosdur. Naos kubbesinin gerek iç mekânda gerek yapı silüetindeki yeri arttıkça bu özellik pekişmektedir. Geç Devirde yapı silüetindeki düşeylik eğilimiyle birlikte daha aydınlık bir iç mekân arayışı başlamaktadır. Naos kubbesinin dört serbest sütuna oturtularak yükseltilmesi, kubbe kasnağının yükselerek, pencere sayısının artması iç mekân bütünlüğü ve aydınlığının sağlanmasına değin getirilmiş çözümlerdir.

Orta Devrin sonlarından başlayarak dış mimariye de önem verilmiş, alışılmış masif ve yalın cepheler gölge-ışık, ritm-yineleme ilkelik biçim düzenleriyle hareketlendirilmiş cephelerdeki delik sayısı ve oranı arttırılmıştır. Aynı zamanda taş-tuğla almaşığı duvar yüzeylerindeki tuğla bezeme öğelerinin giderek artan oranlarda kullanılması yapı cephelerinin çok renkliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Geç Devirde narthex, exonarthex ve parecclesion'lar özel bir konum kazanmıştır. Narthex'lerin iç mimarilerine özel önem gösterilmiş; örtülerde çapraz tonoz-kubbe ardıışık kullanımı, duvarların mermer kaplanması gibi iç mekân tekdüzeliğinin giderilmesini amaçlayan önlemler göze çaromaktadır. Enine narthex kemerlerinin yapı batı duvarına yaslanmış sütunlara basması da Geç Devrin narthex özelliklerindedir.

Geç Devir cepheleri kat kornişleriyle yatayda ikiye bölünerek iki katlı yapı izlenimini verirler. Narthex'ler de iki katlı veya bu izlenimi veren boyutlarda inşa edilmişlerdir. Narthex kubbeleri yüksek kasnaklıdır, ve narthex kütsesi yapının silüetine yeni bir boyut getirmektedir. Bütün cephe elemanlarındaki ara elemanlarla mafsallanma absidlerde de gözlemlenir. Erken ve Orta Devir örneklerinde içten dairesel dıştan üç kenarlı olan absidler, Geç Devirde dıştan beş, yedi kenarlı olmaktadır. Kenar sayısının artmasıyla birlikte pencere sayısı da artmakta, pencere-niş ardışık düzenleri gelişmektedir. Dış köşeler pilasterlerle mafsallandırılabilir. Bütün dönemlerde kare-içinde-haç planının strüktürel yapısı cephe biçim düzenlerini sınırlayıcı ve yöneltici etken olmuştur. Bizans Mimarisinde üslup gelişiminin özelliklerine göre farklılaşmalar olurken yapı elemanlarının ana formları değişmemektedir. Örneğin kemer her zaman yuvarlaktır, kademeli, kademeli, tuğla veya taş-tuğla almaşık örgülü olabilir. Kare-içinde-haç planının strüktürel yapısı (sütun-kemer-kubbe), (ayak-duvar-tonoz) bağlantılarında bir iskelet oluşturmaktadır. Bütün duvarlar boşaltılsa bile yapı iskeletiyle ayakta durabilmektedir. Bu iskeletin taşıyıcılarının ve örtülerinin dış cephelere getirdiği bölümlenmeler ve izdüşümler de her zaman benzerdir. Öyleyse söz konusu olan bu strüktür ilkel cephe yüzey parçalarının doldurulmalarıdır.

Orta Devir cepheleri iki boyutlu ve masiftir. Pencerelemiş duvar yüzeyindeki en önemli cephe elemanlarıdır. Yapıların dış mimarisindeki bu eksiklik Komnenoslar Devrinde sağır kemer-pilaster dizileri, sağır kemerlerin ara elemanlar olarak pencereleri gruplamaları, nişlerin duvar yüzeylerini hareketlendirmeyle giderilmeye çalışılmıştır.

Bütün dönemlerde kare-içinde-haç planının strüktürel yapısı cephe biçim düzenlerini sınırlayıcı ve yöneltici etken olmuştur. Bizans Mimarisinde üslup gelişiminin özelliklerine göre farklılaşmalar olurken yapı elemanlarının ana formları değişmemektedir. Örneğin kemer her zaman yuvarlaktır, kademeli, kademeli, tuğla veya taş-tuğla almaşık örgülü olabilir. Kare-içinde-haç planının strüktürel yapısı (sütun-kemer-kubbe), (ayak-duvar-tonoz) bağlantılarında bir iskelet oluşturmaktadır. Bütün duvarlar boşaltılsa bile yapı iskeletiyle ayakta durabilmektedir. Bu iskeletin taşıyıcılarının ve örtülerinin dış cephelere getirdiği bölümlenmeler ve izdüşümler de her zaman benzerdir. Öyleyse söz konusu olan bu strüktür ilkel cephe yüzey parçalarının doldurulmalarıdır. Yapının üçüncü boyuttaki dişeylik oranı ve cephelerdeki yatay bölünmelerde, kubbe kilit taşı ve zeminde yapı beden duvarlarının orta noktalarını birleştiren bir uyum üçgeninin strüktür ilkeleriyle birlikte etkili olduğu düşünülmüş ve bir takım örneklerle kanıtlanmıştır (52) (Şekil I.3, I.4). Devrin iç mekân anlayışı, yapı strüktürünün sınırlayıcı özellikleri, dini-mistik sayısal kararlılıkların varlığı yapı cephelerinin delik açılacak yerlerini belirlemektedir. Devirlere göre değişen yapı elemanı üslupları, düz yüzeyli veya pilaster, kademeli kemer gibi cephe elemanlarıyla üçüncü boyutu güçlendirilmiş yüzeylerde kullanılmalarıdır. Bu nedenle her yapı elemanı üslup gelişimini vurgulayan ve belirleyen bağımsız birer birimdir. Geç Devir biçim kalıplarının zenginleşmesi ve incelediğimiz Erken Osmanlı Mimarisiyle arakesit oluşturan bir zaman dilimine ait olması nedeniyle özellikleri daha ayrıntılı olarak belirlenmelidir.

Yukarıda sözü edilen (plan-iç mekân-strüktür-örtü) özellikleri iki grupta ele alınabilir:

- 1) Bazilikal plan-iç mekân bütünlüğü olmayan düz atkılı-çatılı strüktür.
- 2) Kare-içinde-haç plan -yaklaşmış bir iç mekân bütünlüğü- baldaken ağırlıklı iskelet strüktür.

Söz konusu plan-iç mekân-strüktür-örtü ilkelerinden hiç biri Osmanlı Mimarisinin İlk Çağında gözlemlenemez. Erken Osmanlı yapıları kubbeyle örtülü kare birim alanın tek başına veya birden çoğunun yan yana gelerek oluşturduğu bileşimlerden oluşur. Zaviyelerdeki ve fütüvvet camilerindeki üç eyvanlı şemanın prototipini kapalı medreselerde görebiliyoruz, kanatlardaki odaların sofaya açık olduğu şemalarda bile kare-içinde-haç plana benzerlik konusunda bir yorum yapılamaz. Strüktür her birimin örtüsünün yüklerini mekânı sınırlayan duvarlara vermesi ilkesine dayanmaktadır. Cepheler iki boyutludur, delikler beden duvarlarında yinelenecek kalıplaşan biçim düzenlerinde açılmaktadır. Bununla birlikte aşağıda irdedeceğimiz Bizans yapı ve cephe elemanlarının biçim kalıpları ve düzenlerinin doğrudan aktarma izlenimini verecek anlamda veya yorumlanarak kullanıldığını görüyoruz.

I.1.1. BİZANS MİMARİSİ KONUSUNDA İNCELENEN VERİLER:

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı 14.yüzyılda erken örneklerini vermeğe başladığında çevresi çok sayıda Bizans mimari yapıtları ve bunların kalıntılarıyla doluydu. Bu yapıların ayakta olanları ve kısmen kullanılabilir olanları bütünleme ve yeniden değerlendirme yoluyla kullanılmış, harabeler ve yeniden kullanılmayacak ölçüde yıkılmış olanlar da devşirme malzeme ve yapı elemanları kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Ancak günümüzde o yıllardaki verileri ortaya koyarak Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki cephe biçim kalıpları ve düzenlerindeki Bizans etkilerini saptayabilmek olanaksızdır. Yapılabilecek olan günümüze ve yakın geçmişimize kadar belgelenmiş, veya halen ortada olan Bizans Mimarisine ait verileri toplayarak konuya yararlı olacak bir yöntemle değerlendirmektir. Bu verileri yapıların günümüzdeki ve yakın geçmişimizdeki durumlarına ve konuya yapabilecekleri katkılara göre iki grupta toplayabiliriz.

Arkeolojik Veriler: Bithynia çevresinde temel düzeyine kadar yıkılmış veya kazı sonucu temel düzeyine kadar ortaya çıkarılmış, plan şeması belirlenmiş yapılar ve kısmen ayakta duran yapılarıdır. Bu tür veriler cephe biçim kalıpları ve düzenleri konusunda bilgi vermemekte yalnızca plan şemaları ve birtakım yapı elemanlarının biçim kalıpları konusunda aydınlık getirmektedirler (Bu tür yapılara örnekler için bkz. Tablo I.1.1-I.1.4).

Halen Ayakta Duran Yapılar: Bunlarda cephe biçim kalıplarını ve düzenlerini gerek yapıların kendilerinden gerek konularla ilgili belgelerden saptayabiliyoruz. Bu konuda Bithynia'da çok az sayıda veri toplanabilmektedir. Ancak İstanbul Üslubu ve ona yakın İznik ve çevresi Üslubuyla, eyaletlerde merkezin Üslubundan farklılaşan örnekleri, özellikle Osmanlıların Trakya'ya geçişlerinden sonra karşılaştıkları örnekleri de gözönüne almak gereklidir. Yunanistan'daki Orta ve Geç Devir Bizans Mimarisi verilerini toplamak da Bizans Mimarisi konusunda genel mimari düşünceler, kavramlar ve cephe biçim düzenlerini anlayabilmek için yardımcı bilgi kaynağı olarak ele alınmak zorundadır.

Bizans Mimarisindeki cephe biçim kalıpları ve düzenleri Orta ve Geç Devirde Üslup gelişimi süreci içinde zaman ve mekân farklarına göre başkalaşırken özünde büyük değişiklikler göstermemektedir.

Ayrıca Hıristiyan litürjisi gereği en büyük boyutlu yapıyla en küçük kilisede bile aynı plan şeması sınırlı varyasyonlarla uygulanırken örtü sistemi ve taşıyıcı sistemin strüktür ilkeleri dış cephelerin oluşumunda benzer sonuçları doğurmuştur. Kullanılan cephe biçim düzenlerini belirleyici pencere, kapı, ayak, sütun, kemerli açıklıklar, kasnak-kubbe ilişkileri, alt yapı-üst yapı ilişkileri Orta Devirden Geç Devre, yapı elemanlarının biçim kalıplarındaki, Üslup değişimini izleyerek fakat aynı yapısal prensiplerle kullanılmaktadır.

I.1.1.1. Bythnia'daki Arkeolojik Veriler

Verilerin çoğu toprak altında kaldığından ayrıntılı bilgi edinemiyoruz. Yine birtakım bilgiler doğrudan gözlem yerine kaynak tarayarak elde edilebilmektedir. Ancak sınırlı sayıda yapının kısmen ayakta olması, bazılarının kazı sonucunda temel düzeyinde ortaya çıkarılmaları plan şemalarının anlaşılması, sınırlı sayıda yapı elemanlarının biçim kalıplarının saptanması konusunda yararlı olmaktadır. Bu kalıntıların başlıcaları şunlardır:

İZMİT - (Bekirdere) Kilise Kalıntısı: Kentin 3 km kuzey-doğusundaki yapının bazilikal planlı olduğu yapılan kazı sonucunda ortaya çıkmıştır. Cephe biçim düzenleri konusunda bilgi edinmek olanaksızdır, yapı halen toprak altındadır. Kazı yapıldığında, 7.20/10.00 m boyutlarında dikdörtgen bir alanı kaplayan, 3 nefli,

3 absidli bir yapı temel düzeyinin 65-80 cm üzerinde duvarları olan, moloz taşıyla inşa edilmiş bir bazilika kalıntısı ortaya çıkarılmıştı (53). Çatı örtüsü konusunda da bir bulgu bulunamamıştır, ahşap çatılı veya doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülü olabilir.

İZNİK - Hg.Sophia (Orhan Camisi): Yapının inşa tarihi olarak 11.yüzyıl esas alınmaktadır. 5-6.yüzyıl, 1065 sonrası, 1330 sonrasında orta nefte yapılan değişikliklerle üç ayrı dönemi tarihlendirilmektedir. Bazilikal planlı yapının absidi ve bunun iki yanındaki kubbeli şapeller 1330 sonrasında inşa edilmiş olmalıdır. Yapı fetihten sonra camiye çevrilerek bir de medrese eklenmiştir (54). Örtüsü dışında ayakta ve cephe biçim düzenleri konusunda veri toplayabildiğimiz sınırlı kaynaklardan biridir (55) (bkz.Tablo I.1.1).

İZNİK - Koimesis Kilisesi: Yapı 9.yüzyıla ait bir kubbeli bazilikadır. Temel düzeyine kadar yıkıldığından ve halen toprakla örtülü olduğundan konumuza gereken verileri içermemektedir (56) (bkz.Tablo I.1.2).

İZNİK - Surlar: Taşların düşey derzlerine yerleştirilen tuğlalar, gömük tuğla dizileri, tuğla boyutları Geç Devir örgülerinin ayrılması için yeterli olmaktadır (57) (bkz.Tablo I.1.2).

İZNİK - Kilise: 11-13.yüzyıllar arasında tarihlendirilen yapı kazı sonucunda temel düzeyinde ortaya çıkarılmıştır. Kare içinde haç planlıdır. Yapı beden duvarları bütünüyle yıkılmış olduğundan konumuza yararlı olmamaktadır (58) (bkz. Tablo I.1.3).

GEBZE - (Libyssa): Dil İskelesinin kuzey-doğusunda Yalancı Bayır'da Bizans Manastır Kilisesi kalıntıları (59) (bkz. Tablo I.1.4).

KIRMASTI (M.Kemal Paşa) - Lala Şahin Paşa Camisi: Yapının eski bir kilise olduğu ve camiye çevrilerek uzun süre kullanıldığını konusunda bilgi edinebiliyoruz (60). Kalıntıları bir çeşit bütünlüme ve yeniden kullanım ilkesiyle konik bir örtü yapılarak türbe olarak kullanılmaktadır. Pencere ve özgün detaylarını yitirmekle birlikte biçim kalıpları bakımından yeterli derecede veri oluşturmaktadır. Pencere, kemer, saçak silmeleri ve duvar yapım teknikleri Ayverdi'nin belirttiğinin aksine yapının Bizans döneminden kalan duvarların değerlendirilerek bugünkü duruma getirildiğini kanıtlamaktadır.

TRİLYA (Mudanya'nın batısında): Aziz Paraskeve Manastırı, Aziz Georgius Kilisesi, Aziz Spyridon Manastırı, Aziz Athanasius Manastırı (61). Yapılar gözlemlendiğinde harabe durumundaydı.

AZİZ YOHANNES Manastırı: Kare içinde haç planlı, naos kubbesi 4 sütuna oturan 3 absidli bir yapıdır. Yalnızca korniş parçaları, sütun başlıkları, mermer yer döşemeleri parçaları kalmıştır.

MUDANYA - Manastır Kalıntısı: Çok onarım görmüş ve yalnızca iki nefi kalmış bir yapı olduğu absidde yarım daire planlı bir syntrokon'u, ve yalnızca opus sectile yer döşemesi parçaları görebildiğini Hasluck belirtmektedir. Yapı bugün kaybolmuştur (62).

MUDANYA - Pantobasilissa Kilisesi: Mudanya'nın yaklaşık 10 km batısında kıyıda. Kare içinde haç planlı bir kilisenin kalıntısı olduğu anlaşılan harabe 9/20 m boyutlarında bir alan kaplamaktadır. Hasluck naos kubbesinin özgün olmadığını, cephelerde 12.yüzyıl ve sonrasına ait olabilecek tuğla işçiliği ve almalı duvar da tuğla bezeme motiflerinin gözlemlendiğini belirtiyor (63). Yapıdan incelenebilecek kalıntılar yalnızca granit sütun gövdeleri, ve opus sectile döşeme parçalarıdır.

I.1.1.2. Halen Ayakta Duran Yapılar

- . Johannes Studios (İstanbul) 5.yüzyıl
- . Küçük Ayasofya (İstanbul) 536'dan önce
- . Hg.Eirene (İstanbul) 532, 567, 740
- . Atik Mustafa Paşa Camisi (İstanbul) 9.yüzyıl
- . Fenari İsa Camisi-Kuzey Binası (Constantin Lips Manastırı Kilisesi) 907
- . Bodrum Camisi/Myrelaion (İstanbul) 920-922
- . Koubelidiki (Kastoria, Yunanistan) 10.yüzyıl
- . Phocis (Yunanistan) Hosios Lukas 1011-1022
- . Panaghia Chalkeon (Selanik, Yunanistan) 1028
- . Nea Moni (Sakız Adası) 1045
- . Hg.Sophia (İznik)/Orhan Camisi 5-6.yüzyıl, 1065 sonrası, 1330 sonrası
- . Anargyroi (Kastoria, Yunanistan) 11.yüzyıl
- . Hg.Sotir (Amphissa, Yunanistan) Erken 12.yüzyıl
- . Pantanassa (Monemvasia, Yunanistan) 12.yüzyıl
- . Kilise Camisi (Zeyrek, İstanbul)/Christos ho Pantokrator, 1118-1136
- . Panaghiotissa (Fener, İstanbul) 1266 öncesi
- . Koca Mustafa Paşa Camisi (Hg.Andreas Manastır Kilisesi) (İstanbul) 1284'den önce
- . Eski İmaret/Christos ho Pantepoptes, 1087'den önce
- . Gül Camisi/Hg.Theodosia, (İstanbul) 1000-1150
- . Fenari İsa Camisi-Güney Binası/Constantin Lips Manastırı Kilisesi, 1290'dan önce
- . Panaghia Paregoritissa (Arta, Yunanistan) 1283-1296
- . Fethiye Camisi-Kuzey Binası/Pammakaristos, 1294'den önce
- . Hg.Theodora (Arta, Yunanistan) 13.yüzyıldan önce
- . Vlahernaı Manastırı Kilisesi (Arta, Yunanistan) 13.yüzyıl
- . Kariye Camisi (Chora Manastırı Kilisesi) Güney Şapeli, 1305'den önce
- . Manastır Mescidi (İstanbul) 1261-1300
- . Fethiye Camisi-Güney Şapeli 1315'den önce
- . Sinan Paşa Mescidi 1300-1325
- . Esekapı Mescidi 1300-1325
- . Vefa Kilise Camisi/Exonarthex 1300-1350
- . Boğdan Sarayı Şapeli 1300-1350
- . Fenari İsa Camisi-Dış Holler 1350-1400
- . Fethiye Camisi-Dış Holler 1350-1400
- . Profitis İlias (Selanik, Yunanistan) 14.yüzyıl
- . Hg.Apostoloi (Selanik, Yunanistan) Erken 14.yüzyıl
- . Panaghia Kamariotissa (İstanbul) 1400-1450
- . Perivleptos (Mistra, Yunanistan) 14.yüzyıl

I.1.2. YAPI ELEMANLARININ ANALİZİ, ÖRNEKLER VE SONUÇ ÇİZELGELERİNE DAYANAN SONUÇLAR

I.1.2.1. Almaşık Duvar

Aynı dönemde başka bölgelerde görülmeyen taş ve tuğla almaşığı duvarın B hynia da 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisinde hemen her yapıda görülmesi düşündürücüdür. İlk akla gelen yüzyıllardır aynı yapıım tekniğini sürdüren Bizans Mimarisinin doğrudan etkileridir. Erken Osmanlı Mimarisinin Bizans Mimarisinin devamı olduğu kanısını uyandıran Osmanlı almaşık duvarının ilk ivmesini yerel malzeme ve yapıım tekniklerinden aldığını kabullenirken kendi özgün sistemini kurup kurmadığını irdelenmek gerekmektedir. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda kullanılan almaşık duvar malzeme boyutları, almaşık oranları ve duvarın öteki yapı elemanlarıyla, üslup ilişkileri açısından bağımsızdır. Fakat Bizans kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Bunu kanıtlamak için Bizans almaşık duvarının ayrıntılı etüdü ve 14.yüzyıl

Osmanlı almasıık duvarıyla karşılaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde Bizans almasıık duvarı tanıtılmaya çalışılmıştır, çalışmanın daha sonraki "Erken Osmanlı Mimarisinin Yapı Elemanları" Bölümünde 14.yüzyıl Osmanlı almasıık duvarı da ele alınarak karşılaştırma olanağı elde edilecektir.

Bizans duvar yapım teknikleri, yineleme oranları, malzeme boyutları konusunda ilk çalışma Choisy tarafından yapılmıştır (65). Almasıık duvardaki taş, tuğla, derz boyutlarının farklılaşması, almasııkma, yineleme oranlarının değişmesi, derzleme tekniklerinin değişmesi belirli ilkelere göre yoğunlaşmakta ve yapım teknikleri standartlaşmaktadır. Bu özellik üslup gelişimi kronolojisinde yardımcı bir anahtar oluşturmakta, tarihleri yazılı kaynaklardan saptanan yapıların duvar örgü teknikleri karşılaştırmanın röperlerini oluşturmaktadır. Yapı tarihlenmede yalnız başına yeterli bir yöntem değildir ve varsayım olarak kalmaktadır. Bununla birlikte belirli yineleme oranları, gömük tuğla dizileri, almasıık kemer, çöktürme ve geriye meyilli derz gibi ip uçları Geç Dönemin hemen öncesi ve süresince, geniş zaman dilimlerinde duvarların yapım tarihleri konusunda fikir verebilmektedir.

1204'de İstanbul'un Latin işgaline uğramasıyla eyaletlere kaçan duvarcı ustaları buralarda da aynı yapım tekniklerini kullanmışlardır. İznik'te II Theodoros Laskaris (1254-1258) tarafından Hagios Tryphon adına inşa ettirilen kilisenin duvarlarında, merkezin yapım tekniğı özelliklerinden gömük tuğla ve meyilli derz görülmektedir (66).

Merkezin geleneksel yapım tekniklerini 1261'e kadar sürdüren İznik aynı yılda İstanbul'un kurtarılmasından sonraki yapı çalışmaları için yedek güç oluşturmuştur. Merkezden uzak eyaletlerde, örneğin Yunanistan ve Yugoslavya'da merkezi yapı örgütünün etkinliğı kalmadığından yerel yapım teknikleriyle sentezler ortaya çıkmaktadır. Öteyandan duvar yapım tekniklerinin belirli dönemlerde klişeleşmesi, yapılardaki onarımları saptamaya da yardımcı olmaktadır (Ancak yapılacak duvar rölevelerinde titiz davranılmazsa kolaylıkla yanlış sonuçlar varolabilir.).

I.1.2.1.1 Almasıık Duvarları İnceleme Yöntemi Üzerine

Almasıık duvarın sistem içi ilişkileri ve öteki yapı elemanlarıyla ilişkileri ele alınarak sistem içi ilişkilerde farklılık, yineleme, yön gibi özellikleri incelenmelidir (67). Farklılık aynı yapım tekniğıyle inşa edilmiş bir duvar parçasındaki taş-tuğla yineleme oranı farkı, veya onarım yapılmış bir duvarda farklı yapım teknikleri ve yineleme oranları şeklinde olabilir. Yineleme taş ve tuğla bantlarının kullanım oranı olarak ele alınmaktadır. Aynı duvar yüzeyinde sabit veya değişken yineleme oranı olabilirken almasııkmanın yatay, düşey, eğik yönde (Bezeme öğelerinde) oluşuna göre de başkalaşmaktadır.

Almasıık duvarlı bir yapıda ayak, kemer, sağır kemer, kasnak, bezeme öğelerinin de almasıık duvarın bir parçası olarak ele alınıp alınmadığını incelemek gerekmektedir. Boyut ve üretim biçimleri açısından taş ve tuğla iki ayrı malzemedir; tek başlarında ayrı birim oluştururlar. Bu birimlerin bir araya gelerek oluşturdukları taş ve tuğla bantları kendi başlarına birer birim oluştururken, birlikte oluşturdukları taş/tuğla banti da yapı cephesinde yeni bir birim olmaktadır.

I.1.2.1.2 Bizans Almasıık Duvarının Malzeme Birim Boyutları -Yineleme Oranları- Derz Teknikleri Açısından İrdelemesi

Kullanılan taş cinsi küfektir, bununla birlikte Bithynia'da silisli taşlar da kullanılmıştır. Kaba yonu, düzgünce işlenmiş veya moloz taşı yapıların önemine

ve değerine göre kullanılmış, fakat yanı cephelerindeki hiyerarşiye dayanarak belirli cephede daha kaliteli malzeme kullanma gereği duyulmamıştır. Taş boyutları 11-56/16-22 cm gibi oldukça geniş bir açılım içinde değişmektedir. Erken Devrin düzgün işlenmiş kaba yonu ve Helenistik duvar taşlarını andıran birimleri Orta Devir'den sonra küçülerek, gelişigüzel işlenmiş kaba yonu taş ve moloz-taş biçimine dönüşmüştür.

Geç Bizans Çağı'nda yineleme oranı ve derz tekniklerinin tutarlılığına karşın malzeme kalitesi fazla bir gelişme göstermemiştir. Tuğlalar Erken Dönem'de (35-42)/(35-42)/4-4.5) cm boyutlarındadır ve buna uygun olarak yarım tuğla üretilmektedir. Orta Devir'de boyutlar biraz küçülürken et kalınlığı da azalmaktadır (33-38)/(33-38)/(3.5-4)cm. Tuğla derzleri 4-6 cm'dir, taş derzleri taşın boyutuna ve derzin yataylığının sağlanmasına dönük olarak değişmektedir, ve her zaman tuğla derzlerinden daha kalındır. Geç Devir'de tuğla boyutları (30-35)/(30-35)/(2.5-4) cm, tuğla derzleri 4-7 cm'dir. Dört sıra taş, dört sıra tuğla oranı klişeleşirken, tuğla derzlerine yerleştirilen gizli tuğla dizileri derz kalınlıklarını arttırmaktadır. Taşlar yine biçimleri gereği tuğla derzlerinden daha kalın derzlerle örülmektedir. Duvar örgü malzemesi olarak üretilen tuğlanın yanı sıra bezeme öğeleri için özel biçimlendirilmiş, hatta belirli bir yapının belirli bir bezeme öğesi için bir kerelik üretilmiş tuğlalar da gözlemlenebilmektedir (bkz. Tablo I.2).

Derzler moloz taşı duvarda malzemenin doğası gereği düzensiz, kaba yonu duvarda ise daha tutarlıdır. Gömük tuğla dizileri olmadığı zaman derzler tuğla kalınlığı kadardır. Derz yapım tekniği düz veya geriye meyilli olsun daima çökertme derz şeklidir. Bu özellik tuğlaya duvar yüzeyinde üçüncü boyutunu kazandırmakta ve hiç bir zaman sıvama derz yapılmamaktadır. Merkezdeki yapılarda taşların düşey derzlerine tuğla yerleştirilmez, buna karşın gerek Yunanistan'da gerek Bithynia'da bu teknik fazlasıyla kullanılmıştır (bkz. Tablo I.3.1).

Taş ve tuğla almaşığı duvarda tuğla bezeme yapıldığında malzeme, renk ve boyut almaşmasının yanı sıra biçim ve yön almaşması da ortaya çıkmaktadır, genellikle yatay, bazı eyalet ekollerinde yatay+düşey olan almaşmaya 30, 45, 60 derecelik, bazen de eğrisel doğrultular eklenmektedir. Duvar yüzeyindeki niş, pilaster ve lünetlerin iç yüzeyleri gibi, kullanılacakları yerlere göre yapılan tuğlaların geometrik biçimlenişlerini birlikte kullanılan taşın işlenebilirliği de sınırlamaktadır. Bezeme malzemesi genel olarak tuğladır, iki ayrı renkli taşın almaşmasından yapılan bezeme panoları Geç Devir'de ve çok sınırlı örnekte kullanılmıştır (örneğin, İstanbul, Fethiye Camisi Güney Şapeli).

Bizans Almaşık Bezemesi:

- 1) Taş ve tuğlanın renk almaşması,
- 2) Malzeme-renk-boyut-yön almaşması,
- 3) Taşın renk almaşması (çok sınırlı örnekte Geç Devir'de merkezde görülür) ilkelidir.

Kullanılan bezeme öğeleri zigzag, meander, sağır kemer, yarım daire planlı, grift örgülü içbükey nişler, kırık sivri kemerimsi, yürek biçimli niş, aşırı tma teknikli tuğla konsol, disk, balıksırtı, merdiven, yarım daire biçimli tuğla halkalar, kıvrık ve ışınal yerleştirilmiş tuğlalardan monogramlar, gelişmiş ve karmaşık meander türleri, dama tahtası, eğik dama tahtası bitişik ve simetrik "K" gibi biçimlere sahip, zengin bir bezeme sözlüğüne aittirler. Eyalet ekollerinin bezeme sözlüğü merkeze göre değişiklikler göstermektedir. Özellikle Yunanistan'daki yapılardaki birtakım bezeme öğeleri Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki bezeme öğeleriyle çağrışım yaptırmaktadır. Örneğin Hıristiyan sembelleri dışında, kemer sırtlarına testere dişi kontur örülmesi, yine kemer sırtlarını izleyen 2, 3 sıra tek tuğlalık şeritler, zencirek olarak adlandırılan kesik meander türü, baklava motifi gibi özellikler, Arta, Kastoria ve Amphissa'daki Orta ve Geç Devir yapılarının cephelerinde bugün bile gözlemlenebilmektedir (bkz. Tablo I.3.2).

Balıksırtı, zigzag gibi bezeme öğelerinde yatay ve düşey doğrultulara eğik doğrultu da katılmaktadır. Bizans tuğla bezemesinde biçimler duvar yüzeylerini, kemer aynalarını, nişlerin içlerini doldurabilirler veya bunları kat ederken kesintiye uğramazlar; biçimler arasında yön değiştirerek farklılaşma da olabilir, ancak biçimler arasında süreklilik ve grift örgülerle "şebeke" oluşturma söz konusu değildir (bkz. Tablo I.3.1-I.3.2).

Bizans almasıık duvarındaki tuğla bantlarının "tuğla hatıl" olarak kabul edilmesi de güçtür. Çünkü duvarın düşey kesidinde tüm et kalınlığına döşenmemektedirler. Ancak statik açıdan düşünürsek yatay tuğla bantlarının kaba vonu veya moloz taşıyla örülen taş duvarın yüklerini uniform dağıtan ve yatay derzlenmenin terazisinde oluşunu denetleyen bir sistem oluşturduğunu düşünebiliriz. Bizans tuğla bezemeyi salt bezeme amacıyla kullanmıştır, eğik doğrultularda örülen bezeme tuğlalarının duvardaki kayma gerilmelerine karşı bir önlem olması olanağı yoktur çünkü 1 m civarındaki kalınlıktaki bir duvarın dış yüzeyinden en çok 35-40 cm içe gömülmektedirler ve duvarın son derece sınırlı bir yüzey parçasında yer almaktadırlar. Öteki bezeme kalıplarının biçimleri de amacın bezemesel olduğunu göstermektedir. Bezeme öğelerinin, Orta Dönemin sonlarından giderek neredeyse tüm duvar yüzeyine yayılmaları bir üslup anlayışıdır.

Bizans taş ve tuğla almasıık duvarı tüm dönemlerde malzeme boyutlarının, işlenme biçiminin ve derz tekniklerinin değişmesine karşın tuğla arası yatay derzlerin çökertme oluşu sonucu üç boyutluluk özelliğini korumuştur.

Aynı derz tekniği taş derzleri için de söz konusudur. Ancak moloztaş kullanılışı anılan derzlerin üç boyutluluğunu sınırlamaktadır. Duvara yaklaşık tuğla kalınlığı kadar bir harç tabakasıyla (tuğla d=4-4.5 cm, derz d=6 cm) yerleştirilen tuğlaların duvar yüzeyinde çökertme derzler oluşturması Orta Dönem'de kararlı biçimde kullanılırken, Komnenoslar Çağı'nda (1057-1185) geriye meyilli harç tabakalı derzler ve gömük tuğla dizileri ortaya çıkmaktadır. Geç Dönem'in standartlaşmış yineleme oranı genelde 4 sıra tuğla, 4 sıra taştır, ancak görünen tuğla dizilerinin aralarına gömük tuğla dizileri yerleştirildiğinden, tuğla derzleri yaklaşık 7 cm ve aslında görünmeyen dizilerle birlikte söz konusu yineleme oranı 7 sıra tuğla, 4 sıra taş olmaktadır. Bizans almasıık duvarının duvar yüzeylerindeki yineleme oranı Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'na göre daha tutarlıdır fakat Geç Dönem'de görülmektedir. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda 14.yüzyılın ilk yarısından sonra 1 sıra taş, 3 sıra tuğla oranı kararlılıkla kullanılmaya başlanmıştır.

I.1.2.1.3 Bizans Almasıık Duvarının Öteki Yapı Elemanlarıyla İlişkileri

Zaman ve mekân farklılıklarına bağlı olarak, almasıık duvarın yapıdaki öteki yapı elemanlarıyla ilişkilerinde büyük değişiklikler görülmektedir. Örneğin zamana ve bölgelere göre almasıık duvarla ilişkisi değişen pencere açıklık kemerlerini, hafifletme kemerlerini ve sağır kemerleri incelersek, Orta Dönem Mimarisi'nde sürekli tuğla kemer kullanıldığını, aynı dönemin sonlarından başlayarak taş ve tuğla almasıığı kemerin ortaya çıktığını, yalnızca Yunanistan'da almasıık kemerin hemen hiç kullanılmadığını görebiliyoruz. Sınır elemanları olarak kat kornişleri ve saçak profillerinin almasıık duvarla ilişkileri de önemlidir. Saçak profilleri her zaman testere dişi tuğla dizilerinden oluşur, bir düz bir 45 ya da 60 derece eğik yerleştirilmiş bantlar üst üste geldiklerinde gölge-ışık oyunlarını oluşturan saçak kornişlerini meydana getirirler. Merkezdeki antisal yapılarda testere dişi profilin üzerine ayrıca mermer kornişler de yerleştirilmekteyse de genelleme yapacak sayıda örnekte görülmektedir (İstanbul, Fethiye Camisi Güney Şapeli). Almasıık örgü ayak ve pilasterlerde de duvardaki düzende devam eder. Ayaklar narthex dış cephelerinin değişmeyen ösesidir ve Geç Dönem'deki belirli örneklerde-

ki almasıık ayak-mermer sütun ardışık dizisi dışında narthex birimlerinin taşıyıcıları hep ayak biçiminde olmuştur.

Yapım tekniklerinin, malzemenin üst yapıda tutarlılığı ve geçiş elemanları ve kubbeye bütünleşmesi amacıyla kasnaklarda tuğla örgü kullanılmaktadır. Yunanistan'da Orta ve Geç Dönem'de sınırlı sayıda almasıık kasnak da kullanılmıştır. Kasnağın çok pencereleli oluşu, pencereler arasındaki duvar boyutlarını sınırlamaktadır. Bu nedenle daha küçük birimlerden oluşan tuğla, taş/tuğla almasıığı örgüye tercih ediliyor olmalıdır.

Duvar yüzeyinin bütünlüğünün korunması amacıyla ayak ve pilasterlerde duvarla aynı yineleme oranı kullanılırken, kemerlerde uyum aranması duvarın almasıı oranlarının kemerlerde kullanılmaya elverişli olmamasından ileri gelmiş olmalıdır.

Tuğla bezeme Bizans almasıık duvarının organik bir parçasıdır ve sınırlandırılmış panolar içinde kısıtlanmaz, yapı cephelerine cepheler arasındaki hiyerarşik düzene göre yayılır. Absid duvarı en önemli duvardır, narthex duvarı bunu izler, yan cepheler ikincil durumdadır. Doğu-batı doğrultusundaki yönelişin gereği olarak bu hiyerarşi oluşturulmuştur. Yapı duvarlarının hiyerarşisinde ise malzeme kalitesinin değişmediğini belirtmiştik.

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda moloz taşıyla inşa edilmiş bir yapıda son cemaat revağının kaba yonu taşla yapılması gibi bir kavram henüz gelişmemiştir. 15.yüzyılda belirlemeye başlayan malzeme farkıyla yapı duvarları hiyerarşisini vurgulama genelleme yapılmadan dikkatle ele alınmalıdır. Çünkü olası bir depremde ilk yıkılan yerlerden biri son cemaat mahallidir ve farklı malzeme özellikleri gösteren örneklerin bazılarında geç onarımlar söz konusudur. Bizans Mimarisinde özellikle Geç Dönem'de duvarın önem derecesi tuğla bezemenin yoğunlaşarak cephe polikromisini arttırmasıyla vurgulanmaktadır.

Boyut, yineleme oranı, ve yapım tekniği özelliklerine göre kronolojik gelişim içinde irdelediğimiz Bizans almasıık duvarı konusundaki yargılar ulaşabildiğimiz yapıların duvar röşvelerinden elde ettiğimiz verilerin değerlendirildiği çizelgeye dayandırılmıştır (Bkz.Tablo I.2).

TABLO: 1.2. BİZANS ALMAŞIK DUVARININ KRONOLOJİK ANALİZİ

Yapı Adı ve Tarihi	Duvar Cinsi Tuğla D. Almaşık D.	Tuğla Boyutu	Tağ Boyutu	Yataş Düzler	Parklı Yataş Bent Ölçmeleri	T=tag t=tuğla
Deniz Surları Sarayburnu	7/4, 7/5	38/4	7t=130	5-6	5t=41.5 4t=33.5-34	
İnrahor C. Güney Cephası pencereLERİ ağızı	3/5	37.5/4-4.5	3t=26	5.3	3t=64.5 6t=68 5t=40	
İnrahor C. Abaid pencereLERİ ağızı	3/5	37.5-39.5/4-4.5	3t=60-66	4-6	10t=87	
Khalkopratis Ek kısım 867-886	Tuğla kons-trüksiyon	39/4-4.5	-	4-6	10t=84	
Khalkopratis Kenar yapı	Tuğla kons-trüksiyon	39/4-4.5	-	4-5.3	10t=87-89	
Khalkopratis Abaid küğesi	Tuğla kons-trüksiyon	38/4	-	5-6	10t=87	
Kalenderhane C. Yuvarlak yapı 6.yy.	Tuğla kons-trüksiyon	30/2.8-3	-	4-5	10t=68-69	
Hükük Ayaşofya C. Abaid 527-536	Vineleme orama değı-lim	37-38/4-4.5	-	4-6	10t=87	
Hg.Sophia Cephe duvarı 532-37	St/Moloz taş	37.5/3.5-5	-	4-6	5t=49	
Hg.Sophia 1.Biğ düzeyi	1/5	36.5-38/3.5-4	5t=69	8-8.5	5t=43.5-52	
Hg.Sophia Güney-batı rampa kenarı	Tuğla kons-trüksiyon	40/4.5	-	5-7	10t=98	
Hg.Sophia Beden duvarı	15t/20t 17/20t	35-38/4.5-6	-	4.5-5.5	10t=96-104	
Hg.Sophia Tuğla duvarlar	Tuğla kons-trüksiyon	38/3.5-4	-	4.5-5	10t=84	
Hg.Sophia Narthex Yan duvarları	Tuğla kons-trüksiyon	37-38/4	-	4-5	10t=91	

Hg.Sophia Baptistorium	Tuğla kons-trüksiyon	4-4-4.5	-	4-5	10t=88	
Göy Süleyman Mes- Erken Devir duvarı	2/5	38.5-39/4	2t=56 düz-ğün değıll	Yaklı.5	5t=42-45 10t=84-92	
Hg.Eirene Kazi yeri (avlu) Jüstinien Devri	Tuğla kons-trüksiyon	35.5/3.5-4	-	4-5	10t=81	
Hg.Eirene Kazi yeri (avlu)	Tuğla ayaklar	38/5	-	5-7.3	10t=106-110	
Sancakar Mescidi		37-38/3-4	18-20	6	3t=24.5 2t=16	
Sancakar Mescidi Abaid dış duvarı	Geç devir onarım	37-38/3-4	-	5-6	10t=85.5	
Hg.Eirene Beden duvarı 532, 564 (740)		34/4	-	4-5	10t=62	
Hg.Eirene Güney duvarı (dağ) IT	19c IT	35/4-4.5	-	4-7	10t=94.5	
Hg.Eirene Kuzey ve güney cephesleri (740)	4/5 5/3	38/4.5	-		5t=46.5-49	
Atik Mustafa Paşa Güney cephası planlar (9.yy.)	5/3, 3t, 3t 3t, 3t, 3t, 3t	3t ve 3t	3t-3t-5t-3t			
Atik Mustafa Paşa C. (9.yy)	1/3	35-38.5/3.5-4 3t/4	3t=56	5-6.3	4t=32 3t=26	
ÇM C. 9.yy sümü	ÇMdk tuğla	d=3.5-4	-		4t=43	
Kalenderhane C. 9.yy	1/5, 1/1 1/5	37/4 37/3.5	29	4	5t=36.5 33.5, 35.5	
Kalenderhane C. Prothesis Kuzey duvarı (bana kenarı)	1/1 6/5	36.5-37/4-4.5	-	5-5.5	5t=42.5 5t=107	
Kalenderhane C. Prothesis T ayası	5/6	-	-		3t=39 6t=97	
Kalenderhane C. Dikantikon Tuğla ayak	Tuğla kons-trüksiyon	35.5-36.5 3.5-4	-	4.5-5	10t=78	

Kalenderhane C. Kofeli Mescidi (9.yy)?	Tuğla kons-trüksiyon	33/3.8-4	-	5-5.2	10t=86	
Myrelalon Bodrum C. (10.yy)	Tuğla kons-trüksiyon	38/3.5-5	-	3.5-4	2 t. arası dıktan değıll 5 t=23	
Myrelalon Narthex	Tuğla kons-trüksiyon	d=3.5-4	-	6-6.5	10t=91	
Odalar C. 11.yy sonları	gömlük tuğla dişileri	34.5/4 gömlük t _g =3	-	11.3		
Penari İsa Kuzey Yapısı Narthex ayası 907	Tuğla çok farklı, eski tuğla	42/5	tuğla kollektif	4t=71-72	6t=45.5 5t=46.5	
Penari İsa C. Kuzey yapı: Abaid dış duvarı		4t=90		4t=90	5t=48	
Penari İsa K.B. Çata çeşeli Kuzey-batı küğesi		32-33/4.5	5t=76	6.5-7	10t=41.5	
Hg.Eirene Komensalar Dövrü ekleri	Çöhrme değıll gömlük tuğla	35-36/ 3-3.5	-		7.5	
Eski İmarat C. 1087'den önce	3/7 gömlük tuğla dişileri	gömlük t=37-38/4.5-5 gömlük t _d =2.5-3	-			
Hırami Ahmet Paşa Mescidi	4/5 4/4	27.5-28.5/ 28	4t=92	3.5	5t=35.5	
Kariye C. Ana abaid, kuzey yan abaid	1/1, 4/3 1/4	33/3.5-4	4t=65	5-6 10-11 (Geç Devir onarım)	3t=22	
Schmnhaga Mescidi 11.yy sümü veya 12.yy başı	Tuğla kons-trüksiyon	35-36/ 4-5	-	7-9	3t=36	
Toklu Dede Mescidi 11.yy sonları	3/4, 1/4 1/1	37-38/3.3-4 4.5	3t=54	4-6	4t=28.5-30.5	
Pantokrator Güney yapısı 11.yy sonları	1/1, 1/3 gömlük tuğla	4.5 gömlük tuğla	18-20			
Vefa Kiliise C. Erken 12.yy	1/1, 1/4 1/2, 1/1 1/3	30-34/ 2-5	14-16	4-6	4t=28.5 30.5	
Kalenderhane C. St.Françis Şepeli 1204-1261			37=94		5t=37 4t=58-60	
Fethiye C. Güney Şepeli 1315	4/4	30-33.5/ 3.5-4	4t=60	3.5-5	4t=27 4t=58-60	
Eski Mescidi 1300-1325	3/3, 3/6	36-37/ 3.5-4	3t=56 6t=95	4-7	3t=20	
Kariye C. Kontrifor	4/4	33.5-36.5/ 3.5	16-18	5-6	4t=31-32 4t=70-72	

Vefa Kiliise C. Ana abaid	1/2, 1/1 1/4	30-34/2-4	11.5-16	4-6	3t=21.5 2t=13.5-14	
Vefa Kiliise C. Güney cephası	1/2, 1/3	30-34/3-4	14-17.5	4-6	2t=13.5 3t=21	
Vefa Kiliise C. Güney dış küğesi	1/3, 1/4	33.5/20.5/ 4.5	T=12-17.5	4.5-5	4t=31.5-33 3t=21	
Fethiye C. Kuzey Yapısı (1292-94)	4/4	30-35.3/ 4-4.5	17-20 4t=75	4.5-9	4t=30 4t=75	
Fethiye C. Kuzey Yapısı ek ayak	3/3 yar yar dişiler karışık	31-34.5/ 3.5-4	37-45-50 17-15-17	4.5-5	3t=19 3t=42-52	
Penari İsa C. Güney yapısı, G.B. güney cephası 1290	1/2, 1/1 1/5	d=4	14.5-17	4.5-5	2t=10.5 5t=33.5	
Penari İsa C. Giriş holü	1/1, 1/5 1/1, 1/6	36-38/ 4-4.5	14	4-5	5t=39 6t=49-50	
Sinan Paşa Mescidi 1300-1325	3/4	31-32/3.5	37=64	7	4t=34	
Yedikule, Altınkapı Geç Devir dolgunu	1/1 dişileri yukarıda 4-5	arasında 4-5	5t dişileri arasında 3T dişileri			
Deniz Surları "Leucetrum" Geç Devir dolgunu	34-37/3-6 26-28/2.5-3	3 var var	cok sayıda tuğla dişileri			
Manastır Mescidi (1261-1300)	4/4	31.5/3.5	4t=67	4-4.5	4t=30.5	
Boğdan Sarayı Şepeli (1300-1350)	4/4	31.5/3.5	4t=67	4-4.5	4t=26.5 4t=70	
Vefa Kiliise C. Exonarthex 1300-1350	1/2		15		2t=10.5 3t=17	
Vefa Kiliise C. Exonarthex kuzey dış küğesi	1/2	27.5-28/ 3.5-4	14-16	5.5	2t=14.5	
Kariye C. Ana abaid Geç Devir onarım	gömlük tuğla	1/1, 1/4				
Yedikule Altınkapı Üçü kuzey devirler geç devir onarım	1c-1T dişileri arasında değıll	arasında değıll	5-5t dişileri arasında değıll	3-3.5	4t=27	

I.1.2.2. Pencereleler

Sıralanan örneklerin tipolojik sınıflandırılmaları sonucunda pencereler tek pencereler, ikili pencereler ve üçlü pencereler olarak gruplanmıştır.

Tek Pencereleler: Yuvarlak kemerli, söveli veya sövesiz dikdörtgen, dairesel, yuvarlak hafifletme kemeri altında dikdörtgen söveli biçim kalıplarında görülebilmektedir.

İkili Pencereleler: Yan yana, bağımsız iki yuvarlak kemerli pencere, bazen ortak bir pilaster veya sütunçuğa basan ikiz pencere biçim kalıbında da olabilmektedirler. Ortak bir pilastere basan ikiz pencere motifi ortak bir hafifletme kemeri içinde yer alarak bir üçüncü biçim kalıbını oluşturmaktadır. Kademeli veya kademersiz yuvarlak bir hafifletme kemerinin duvardaki kademelenmeyle birlikte oluşturduğu çökertme içinde ortak bir pilastere basan yine kademeli veya kademersiz yuvarlak kemerli ikiz pencere Yunanistan'da Orta ve Geç Dönem'de çok sayıda yapıda kullanılmıştır, bununla birlikte merkezde görülmez.

Üçlü Pencereleler: Yine bağımsız veya bir hafifletme kemeri sistemi içinde toplanmış olabilmektedirler. Biçim kalıplarına göre üç grupta toplanırlar:

- 1) Aralarındaki duvar örgüsü, pilaster, veya sütunçuğa basan üç eşit, ortada geniş veya dar, kemer sırtı kotları açıklık genişliklerine, kemerin yükseltilmesine veya aynı üzengi kotundan başlamasına bağlı olarak yükseklikleri değişen serbest, yan yana üç pencere.
- 2) Yarım daire bir çökertme içinde, pencere aralarındaki duvar örgüsü, pilaster veya sütunçuğa basan, ortada yuvarlak, yanlarda yarım yuvarlak kemerli pencereler. Bu biçim kalıbında çökertme biçiminin zorlaması sonucunda ortadaki pencere her zaman yanlardakinden daha yüksek, bazen de daha geniş tutulmaktadır.
- 3) Ortada yuvarlak, iki yanında yarım yuvarlak kemerli bir çökertme içinde, ortadaki yuvarlak kemerin yanlardaki yarım yuvarlak kemerlerle ortak iki pilaster veya sütunçuğa bastığı üçlü pencere. Bu biçim kalıbı Geç Dönem'de denenen bir varyasyondur.

Pencere kemerleri Orta Dönem örneklerinde kademersizdir. Geç Dönem'de iki, üç, dört kademeli pencere ve hafifletme kemerleri kullanılmıştır. Yine üçlü pencerelerin bir hafifletme kemeri altında ortada yüksek-yanlarda alçak-ortada yuvarlak-yanlarda yarım yuvarlak kemerli varyasyonları Geç Dönem'in özelliklerindedir. (Pencere biçim kalıpları için bkz. Tablo I.4.1-I.4.5).

I.1.2.3. Kapılar

Kapılar her zaman dikdörtgen ve sövelidir, ancak yapı elemanının biçim kalıbı hafifletme kemeri altında olmasına, açıklık geçme elemanının cinsine, bağımsız veya pencerelerle birlikte bir biçim düzeni oluşturmaya bağlı olarak değişmektedir. Bu kriterlere göre kapıları aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

- 1) Yuvarlak kademersiz veya kademeli hafifletme kemeri altında söveli, sövesiz lentolu, lentosuz dikdörtgen kapılar.
- 2) Duvardaki kademelenmeyi izleyen kademeli hafifletme kemerinin oluşturduğu niş içinde dikdörtgen söveli kapılar.
- 3) Aynı biçim kalıbında fakat yuvarlak kemerli bir üstlük penceresi olan, yükseltilmiş veya söve sırtından başlayan üç hafifletme kemeri altında ortada dikdörtgen söveli bir kapının iki yanına bitişik birer dikdörtgen söveli pencere olan simetrik (bitişik pencere-kapı-pencere) biçim düzeni.

Narthex-Naos arasındaki tribelon sisteminin orta açıklığına iki sütun arasında yerleştirilen dikdörtgen söveli açıklık (Kapılar için bkz. Tablo I.5.1-I.5.2).

I.1.2.4. Tribelon Sistemleri ve Kemerli Açıklıklar

Narthex-Naos arasında, veya kare içinde haç planlı kiliselerde Naos serbest ayaklarının aralarında yer alan tribelon sistemleri biçim kalıplarına göre aşağıdaki gibi sınıflanırlar:

- Üç eşit açıklıklı ve yükseklikli ortadaki iki sütunla üçe bölünen sistemler (Ortadaki iki sütunun yerine iki tuğla ayak olabilmektedir.)
- Geniş ve yüksek yuvarlak kemerli bir çökertme içinde ortadaki açıklık daha dar veya daha geniş, ortadaki açıklığın yanlardakinden daha yüksek veya alçak tutulduğu çökertme içi sistemleri. Burada kemerler yine açıklığı üçe bölünmüş iki sütuna basmaktadır.

Kemerli açıklıklar, geçilen açıklıkların genişlik ve yüksekliklerine bağlı olarak gelişen biçim düzenlerine, taşıyıcıların cinsine, serbest veya duvar içinde yer alışlarına göre aşağıdaki gruplarda toplanırlar:

- Sütunlara basan, eşit açıklıklı ve eşit üzengi kotlu yuvarlak kemerlerden oluşan revakların kemerli açıklık sistemleri.
- Narthex veya Exonarthex batı cephelerinde ayakların veya ayak-sütun ardışık sistemlerinin araları duvar örülerek kapatılmış, her açıklıkta veya ardışık açıklıkta pencere açılmış bazen yarı kapalı revak sistemleri.
- Geniş-dar-geniş, geniş-dar-geniş ritimleriyle ardışık açıklık genişliği ve yüksekliği kullanılan kemerli açıklıklar.

Bizans Mimarisinde revaklarda (Narthex, Exonarthex), iç ve dış narthex arasında, Naos-yan nef arasında ve galeri döşemelerinin taşıyıcıları olarak işlevlendirilmektedirler. Kubbeleri taşıyan kubbe askı kemerlerini kemerli açıklıkların dışına tutmak daha doğru olacaktır. Kemerli açıklıklar kubbeyle veya kubbe-çapraz tonoz ardışık dizileriyle örtülü kare birimlerin strüktürel kemerleridir. Birimin iki mesnedi serbest, ikisi duvarda gömülmüştür. Baldaken sistemlerinde dört serbest ayak olabilmektedir (Bkz. Tablo I.6.1-I.6.2).

I.1.2.5. Absidler

Absidler her dönemde içten dairesel veya daire parçası planlı olmuşlardır. Orta Dönem Mimarisinde dıştan üç-beş, Geç Dönem'de beş-yedi kenarlıdır. Orta Dönem'den sonra artan kenar sayısına paralel olarak dış köşelerin mafsallandırılması, kenarlarda niş-pencere ardışık yinelemesi, ortadaki üç kenarda üçlü pencere sistemi kullanılması gibi pencere yüzeylerinin arttırılmasına dayalı bir gelişim izlemektedir. İçten ve dıştan yuvarlak absid eyaletlerde, özellikle Bithynia, ve Yunanistan'daki ikincil dereceli yapılarda kullanılmıştır ve genelleme yaparak üslup gelişimi evrimine konulmamıştır. Absid mimarisi yukarıda belirtilen üslup gelişimi özellikleri değerlendirilerek yapı tarihlendirilmesinde kullanılabilir, ancak absidlerin özgün olmasına dikkat edilmelidir.

I.1.2.6. Kasnak ve Kubbeler

Strüktür açısından ele alındığında Bizans kubbesi kasnak üzerinde kubbedir. Orta Bizans Mimarisinin erken yıllarında bile bir strüktürel arayış söz konusu değildir. İnşa edilen kubbelerin çaplarının çoğunlukla 5 m dolaylarında oluşu, ve en çok 7 m'yi bulması strüktür sorunlarını gündeme getirmemiştir. Naos kubbelerinin kasnakları başta olmak üzere tüm kubbe kasnakları yüksek ve çok pencerelidir. Orta Dönem sonlarına kadar inşa edilen kubbe kasnakları 8 kenarlıdır, Geç Dönem'de 8 kenarlı kasnakların inşasına devam edilirken, 12 kenarlı kasnaklar devrin üslubunun getirdiği yeniliklerdendir.

Orta Dönem kasnakları masif, basık ve az pencerelidir. Kasnak dış köşelerindeki yuvarlak pilasterler gerekli mafsallanmayı sağlarken aynı zamanda pencere kemerlerine mesnet oluşturmaktadır. Pencere kemerlerinin sırtlarında dönen tuğla

testere dişi profil dalgalı saçak hattını oluşturur. Geç Devir'de kasnak kenar sayısının artmasının yanısıra pencere kemerlerinin kademelenmeleri, dış köşelere sütuncukların yerleştirilmesi gibi yenilikler de görülmektedir. Kasnak malzemesi tuğladır. Örülecek duvar parçalarının çok küçük olması ve kasnağın strüktürel açıdan kubbeyle birlikte ele alınmasından ötürü almaşık duvarlı yapıda almaşık kasnak kullanılmamıştır. Bütün dönemlerde kubbe Horasan harcıyla kiremit kaplanmıştır (Kasnak ve kubbeler için bkz.Tablo I.7.1-I.7.4).

I.1.3. BİZANS MİMARISİNDE CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ

Yapı cephelerinin incelenmesi yöntem gereği soyutlama-parçalama ilkesine göre yürütülmüştür. Bu durumda teker teker cephe bütününden soyutlanarak ele alınarak dökümü yapılan yapı elemanları birer "Biçim kalıbı", pilaster, sağır kemer gibi "Ara elemanlar" olarak nitelendirdiğim yapı elemanlarının aracılığıyla gruplanarak oluşturdukları klişeleşmiş bütünlükler "Cephe Biçim Düzenleri" olarak adlandırılmıştır. Böylece strüktürden ayrı gelişen cephe biçimlenişlerini gruplandırmak ve çizimlerle dökümlerini yapmak kolaylaşmıştır.

Özellikle Geç Devir'de Bizans Dini Mimarisinin simgesi durumuna gelen kare içinde haç planlı yapıların (plan-strüktür-örtü) şeması iç mekân ve dış cephe+yapı silüetinin özünü oluşturmaktadır. Bu plan şemasındaki yapılarda ortada Naos kubbesi, buna dik dört ana yöndeki haç kollarının beşik tonoz örtüleri, haçı kareye tamamlayan dört köşe kubbesi, yapının doğusunda ana ve yan absidler, batısında Narthex kütlelerinin altyapı-strüktür-üst yapı ilişkileri cephelerin yatay ve düşeydeki yüzey parçalanmalarını türetir. Buna göre (bkz. Şekil I.6).

Absid cephelerinde ana absid, yan absidler ve yarım kubbe örtüleri, Naosun kuzey ve güney köşelerini kapayan kubbeli birim hacimler ve kubbeleri, kuzey ve güney haç kollarının beşik tonoz örtüleri söz konusu parçalanmış cephe yüzeylerini oluşturur. Yan cephelerde: kuzey cephesinde kuzey, güney cephesinde güney haç kolunun beşik tonozu ve yapı beden duvarındaki alt yapısı, Naos kubbesi platformu, kasnağı ve kubbesi, köşeleri kapayan kubbeli birim hacimler, absidlerin yan cepheleri, örtüleri, Narthex yan yüzleri ve örtüleri, Narthex cephelerinde Narthex batı cephesi, örtüleri, köşe birim hacim kubbeleri, Naos kubbesi, kuzey, güney ve batı haç kollarının beşik tonozları soyutlama ilkesiyle düşey düzleme izdüşürdüğü zaman yapı cephelerinin yüzeyleri parçalanmış ancak plan-ıç mekân-strüktür-örtü bağlamında entegre cepheler ortaya çıkar. Ancak insan gözünün, bakış uzaklığına ve açısına göre değişen konumlarını ele alırsak her noktadan söz konusu bütünü algılayamayız. Cephe biçim düzenleri de belirtilen ilkeler nedeniyle parçalanmış, düzlemlerin içinde sınırlanmışlardır. Bu düzlemlerde pencereler ikili, üçlü olarak kemerlerinin kademelenmeleri, (veya ara cephe elemanları olarak adlandırdığımız) sağır kemerlerle gruplaşarak, değişen üslup beğenisine göre, yerleştirilmiştir. Narthex ve absidler mimarileri ayrıca ele alınan birimler olmakta ve yapı bütününe takılmaktadırlar. Cephelerde açılacak delik sayısı ve boyutları doğal olarak istenilen iç mekân aydınlatma düzeyine bağlı olarak değişmektedir.

Bazilika ve şapellerde de aynı anlayış söz konusudur. Basınca çalışan duvar yüzeylerinde açılacak deliklerin boyutları strüktürel nedenlerle sınırlıdır, bu nedenle geniş bir pencere yerine çok sayıda küçük boyutlu pencereler açılmaktadır. Bazilikaların yan cephelerinde süreklilik gösteren cephe biçim düzenlerini bulabiliyoruz (bkz. Şekil I.5).Şapeller genellikle ortada kubbeli bunun doğu ve batısında beşik tonozlu doğu-batı doğrultusunda uzayan küçük hacimli yapılardır. İç mekânlarının kiliselerden de loş olması istenmektedir. Bu nedenle pencere sayısı ve boyutları daha küçüktür.

Genelde yapıların iç mekân aydınlatması:

1. Yan cephelerdeki pencere dizilerinden veya takımlarından,

2. Çatıdaki orta nefin yükselen duvarındaki pencere dizilerinden veya Naos kubbesi kasnak pencerelerinden, sağlanmaktadır. Kare içinde haç planlı yapıların dışında, bazilika, şapel, ek yapılar gibi merkezi planlı olmayan yapıların yan cephelerinde pilasterlere basan sağır kemerli çökertme dizileri içinde sürekli veya ardışık sürekli pencere dizilerini görüyoruz. Bu cephe biçim düzeni Erken Osmanlı Mimarisindeki yapıların plan ve strüktür özelliklerine uyduğu için bir çok örnekte kullanılmıştır.

Orta Devir'den sonra Bizans yapı cephelerinde genelde kademelenme, mafsallanma, yatay ve düşey çizgilerle bölünme görülür. Bununla birlikte yine merkezi planlı ve doğu-batı doğrultusunda uzayan yapıların cephelerinde plan-strüktür-örtü nedenleriyle var olan yüzey parçalanmaları ve cephe biçim kalıplarının kullanılma serbestisi değişmemektedir.

Geç Devir'de kare içinde haç plan ve varyasyonları esas plan şeması olduğundan bu türden yapı cephelerinin ayrıca ele alınması yararlı olacaktır. Bu konuda kısaca parçalanmış, mafsallanmış, pilaster-sağır kemer gibi ara cephe elemanlarının çok sayıda kullanıldığı, üçüncü boyutu ve taş-tuğla çok renkliliği artmış cephelerden söz edebiliriz.

Genelde pencere, pencere takımları, ikili üçlü pencereler, ayak, sütun, pilaster, kemer, saçak korniş, kasnak, kubbe gibi yapı elemanları sürekli biçim kalıplarını korumakta ancak Geç Devir'e doğru bir üslup gelişimi süreci içinde gerek elemanların biçim kalıpları gerek ara cephe elemanlarıyla birlikte oluşturdukları biçim düzenleri giderek karmaşıklaşmaktadır. Bu gelişme:

1. Boyut ve oranların ritm ilkeli dizilerdeki tutarlılığı,
 2. Almaşık duvarın, öteki cephe elemanlarıyla ilişkilerinin klişeleşen kalıplarla kurulması gibi
- iki düzeyde ele alınabilir.

Bizans Mimarisi 5.yüzyıldan 15.yüzyıla kadar süren uzun ve nefesli bir süreçte farklı üslupları yaşama, olgunlaştırma ve süreklilik içinde değiştirme olanağını elde edebilmiştir. Bu nedenle Erken, Orta, Geç Dönemlerin çeşitli yapı elemanlarından söz ederken her birinin üslup gelişimi açısından standart biçim kalıplarına ulaşması doğaldır. Ancak yapı cephelerindeki biçim düzenleri hiç bir zaman bu anlamda kristalize olmamıştır. Çünkü her yapı yukarıda belirtilen plan-iç mekân-strüktür-örtü yapısal gereklerine uyarken cephe biçim düzenleri açısından zaman-mekân özellikleriyle sınırlanan özgün bir "phenomenon" dur. Bu gerçekten hareket ederek Bizans Mimarisinde gruplandırılabilen cephe biçim düzenlerinden değil, biçim kalıplarının geometrik biçimlerinden ödün vermeyen klişe yapı elemanlarının varlığından, merkezi planlı ve doğu-batı doğrultusunda uzayan yapıların plan-strüktür-örtü bağlamı sonucu ortaya çıkan cephe biçim düzenlerinden söz etmek olasıdır. Bu nedenle çalışmada farklı plan şemalarıyla farklı yıllarda ve yerlerde inşa edilmiş yapılar kendi grupları içinde kronolojik dizin içinde ele alınarak cepheleri veya özgün cephe parçaları görsel bir katalogta sunulmuştur.

Bizans Mimarisi konusunda plan-strüktür-örtü ve bu bağlam sonucu ortaya çıkan iç mekân-dış cepheler bütünü görsel bir karşılaştırma olanağı yokken salt betimlemelerle anlatılamaz, anlatılmaya çalışıldığı zaman karmaşıklaşmakta ve kopukluklar doğmaktadır. Bu nedenle konuya açıklık ve algılama kolaylığı getirebilmek amacıyla belirtilen ilke ve yapı elemanlarını, bunların gruplanmalarını örneklerle gösterecek levhaları bu bölüme ekledik (Bkz. Tablo I.8.1-I.8.10).

I.1.4. ANADOLU'DA EŞZAMANLI TÜRK MİMARİSİ

Osmanlı Devletinin İlk Çağının Mimarisi Doğu-İslam ve Doğu-Akdenizli, Bizans mimari geleneklerinin birincisinin ağırlığının daha fazla olduğu bir sentez başlangıcıdır. 14.yüzyılın ilk yarısında fetih, kolonizasyon ve misyon hareketlerine ağırlık verildiğinden mimari pragmatik çözümlere dayandırılmıştır. Ele geçirilen kentlerdeki Bizans yapılarının rekonstrüksiyonu ve yeniden kullanımı da söz konusudur. Yapım teknikleri daha tanımlanmamıştır ve doğrudan aktarma türünde yapı teknikleri ve cephe biçim düzenleri kullanılabilir. Örneğin Osman Gazi Bursa'da bir Bizans şapeline gömülmüş, İznik Hagia Sophia'sı camiye dönüştürülmüştür. Yerel mimari veriler, malzemeler ve yapıım teknikleriyle tanışma süreci sonrasında yeni toplumun gereksindiği yapı programları belirlenmektedir. Ondördüncü yüzyılın ikinci yarısında daha kaliteli malzeme ve işçilik, yorumlanarak aktarılmış cephe biçim düzenleri, yeni strüktür denemeleri görülmektedir. Yerel malzeme yapıım teknikleri ve mimari ortamın verilerinden etkilenmiş cephe biçim düzenleri kullanılmaya devam edilirken yüzyılın sonlarında Osmanlı Mimarisinin İlk Çağının kimliği de belirlenmeye başlamıştır.

Batı Anadolu Beylikleri'nde ve Karaman Beyliği'nde doğunun çok ayaklı, düz damlı cami şemaları yinelenirken, Osmanlı Beyliği'nin sınırları içindeki yapılarda kubbeyle örtüldü birim kare planlı hacim bütün yapıların integral parçası haline gelmiştir. Anıları Orta Asya'ya kadar dayanan kubbeli, kare planlı, tek hacımlı camilerin yanısıra Fütüvvet ve Ahi örgütlerinin yönetsel, dini-mistik, tarikatların yerleşme çekirdeklerini oluşturan birimlerde yalnızca Osmanlı Beyliği sınırları içinde görülen "Fütüvvet Camileri" inşa edilmeye başlanmıştır. Toplum yapısındaki örgütlenme birimleri aynı kaldıkça aynı nitelikte yapılar fethedilen yeni topraklarda da yapılmış fakat Fütüvvet Örgütü işlevini yitirince bu tür camilerin yerini yalnızca ibadet hacmindan oluşan tek hacımlı, kubbeli, giderek karmaşıklaşan bir merkezi şemaya yönelen tipler aldı. Ancak Edirne Üç Şerefeli Camisi'ne kadar Osmanlı Mimarisinin vazgeçilmez plan tipi olarak kalmışlardır. Buna karşın çok ayaklı Ulucami plan şeması dağınık ve küçük cemaatlerden oluşan toplum yapısının sonucu olarak fazla kullanılmamıştır, ve Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nı simgeleyen bir yapı tipi değildir.

Önceleri Selçuk Dönemi Anadolu Medreseleri'ni yeniden yorumlayarak tek dershaneli, pencere, kubbe ve bacaların ritmik yineleniği ve çabuk olgunlaşmış bir şemaya ulaşan medreseler inşa edilmiştir. Türbeler Orta Asya ve Anadolu Selçuk şemalarından, Bizans şapellerinin kullanımına kadar geniş bir "spectrum" içinde yer almaktadırlar. Künbet imajı, masif cephe anlayışı terk edilerek kullanılırken, kubbeli kare plan, açık baldaken gibi şemalar da denenmiştir. Anadolu Selçuk Devleti'nin dağılmasını izleyen Beylikler Devri Mimarilerinde, yerel verilerle Selçuk Dönemi geleneklerini karıştıran yerel detaylar ortaya çıkmıştır. Bu yerel mimarilerin niteliklerini anlayabilmek ve Anadolu Selçuk Mimarisindeki plan şemaları, malzeme, yapıım teknikleri ve cephe biçim düzenlerinin Beyliğin konumuna ve girdiği ilişkilere göre nasıl değiştiğini kavrayabilmek için Konya ve Karaman çevresindeki Beylik Mimarisini incelemek ve Osmanlı Beyliği Mimarisiyle karşılaştırmak yararlı olacaktır.

Karaman Beyliği sınırları içindeki mimari erken döneminde geleneksel yapı plan ve strüktür şemalarını, cephe biçim düzenlerini ısrarla korurken, 15.yüzyılın sonunda biçim kalıpları ve mimari bezemede bazı yerel mimari verileri de kullanışı, giderek özellikle plan, strüktür ve cephe biçim düzenlerinde Erken Osmanlı Mimarisinden etkilendiği görülmektedir.

Konya, Karaman, Niğde ve Aksaray kentlerinde oluşan 14.yüzyıl yapıları konuya yeterli veri oluşturmaktadır. Söz konusu yapılarda Selçuklu Anadolu'sunun birincil

plan şeması olan çok ayaklı cami önceleri düz damlı, giderek tonoz ve kubbe örtülü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ulucami plan şemasını oluşturan kare birimlerin kubbeyle örtülmesi 14.yüzyıl sonlarında, Osmanlı topraklarında Bursa Ulucamisi'nde olgunlaşmaktadır. Çok ayaklı camiler, Erken İslam camilerinde olduğu gibi mihrap duvarına paralel hacımlar oluşturmuşlardır. Tek hacımlı, kubbeli camilerin gelişimi de Osmanlı topraklarındaki mimari gelişim sürecini geriden izlemektedir. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda tarihi bilinen en eski tek hacımlı, kubbeli camiler İznik Hacı Özbek ve Bursa Kalesi'ndeki Alaeddin Camileri'dir (Sırasıyla 1333 ve 1335). Bu yıllarda Karaman Beyliğindeki camiler Ermenak Ulucamisi, Ermenak Sipas Camisi, Kemeros-u Kebir Camileri (sırasıyla ilk ikisi, 1302, 1306-49, sonuncusunun yapım tarihi saptanamamakla birlikte 14.yüzyılın ilk yarısına ait olduğu sanılmaktadır.) çok ayaklı plan şemasını kullanmaktadır. Tek hacımlı, kubbeli camilerin en erkeni Karaman Çelebi Camisi 15.yüzyılda Osmanlılarla ilişkilerin geliştiği bir dönemde inşa edilmiştir. Geleneksel mimari verilerden ödün vermeyen anlayış türbe biçimlerinde ve cephe biçim düzenlerinde de izlenebilmektedir. Niğde Gündoğdu Türbesi (1344), Konya Alaeddin Bey Türbesi (1388) Anadolu Selçuk kümbetlerinin kare, poligon planlı, konik örtülü geleneksel şemalarını sürdüren yapılarıdır. Karaman Devri sonlarında inşa edilen sekizgen planlı ve kubbeli Eminüddin Bey Türbesi ise Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda erişilmemiş olgunluktur. Geleneksel türbe şemasıyla ve geçiş elemanlarıyla, ancak kubbeli yeni bir denemeyi İznik'te Halil Hayreddin Paşa Türbesi'nde görebiliyoruz.

Karaman Devri Mimarisinde, örtü sistemlerinde düz damdan, kubbeyle örtülü yapıya doğru bir gelişim süreci vardır. Anadolu'daki en eski ulucamiler (Sivas, Konya, Beyşehir, Niğde) düz damlıdır. Daha sonra inşa edilen Van, Niksar, Aksaray, Manisa Ulucamileri'nde her birim çapraz tonozla örtülüdür. Çapraz tonozun yerini kubbenin aldığı en erken örnek 1372-73 tarihli Antalya Ulucamisi'dir. Bu genel süreç için- de kubbe mimarisine ulaşmada en hızlı gelişimin Osmanlı topraklarında olduğunu belirtebiliriz. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda ortaya çıkan Fütüvvet camileri Karaman Beyliği sınırları içinde hiç görülmez. Bu gözlem tek başına bile söz konusu yapıların 14.yüzyıl Osmanlı toplum yapısının birer ürünü olduklarını ve sınırlı bir cemaatin ibadet gereksinimini karşılamalarının yanısıra yönetsel-toplumsal merkezler olduklarını kanıtlamak için yeterlidir. 14.yüzyıl Osmanlı camilerinde görülen son cemaat yeri olgusu, 14.yüzyıl başlarındaki Karaman Mimarisinde yoktur, Bu nedenle son cemaat revağının 14.yüzyılda Marmara Bölgesinde ortaya çıktığını ve 15.yüzyılda Osmanlı-Karaman ilişkileri yoluyla Beyliğin mimarisine tanıtıldığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda ve Karaman Beyliği Mimarileri'nde, farklı başlangıç noktalarında da olsa, örtüde kubbe kullanılması, giderek çok ayaklı cami şemasının kullanımının seyrelmesi ve Karaman Beyliği'nde de terkedilmesi, açık avlu motifinin bırakılması, son cemaat revağının ortaya çıkması yerel mimarilerle ilişkilerin sonuçlarıdır (Bkz. Tablo I.9.1-I.9.3).

Ancak Osmanlı Beyliği coğrafi konumu, toplum yapısı ve örgütlenişi, Bizans'la doğrudan ilişkiye girmesi, mevcut mimari verileri yeniden değerlendirmesi gibi etkenler nedeniyle, çok daha hızlı ancak uzun süreli bir mimari senteze girmiş ve: a) Doğrudan Aktarma, b) Yorumlayarak Aktarma, c) Kendi Mimari Sözlüğü içinde Özümleme aşamalarından geçerek bitmiş bir sentezi oluşturabilmiştir. İncelediğimiz 14.yüzyılda bunlardan ilk iki aşamayı görebiliyoruz. Karaman Beyliği Mimarisindeki masif ve kaba plastik etkili cephe biçim kalıpları ve düzenleri, kesme taş cidarlı, moloz taş dolgu duvar yapım tekniğiyle inşa edilen masif yapılarda İran Selçuk-Anadolu Hristiyan sinkretizmi vardır. Buna karşın Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki yapılarda görülen almaşık duvar ve almaşık duvarda tuşla bezeme, yerel mimariyle etkileşimi göstermektedir, burada Karaman Mimarisindeki Selçuk Mimarisi sürekliliğini göremiyoruz.

Osmanlı Beyliği'nde Bizans'ın tuğla harmanlarının bulunması duvarın, malzeme yapım tekniği ve bezeme öğelerini bütünüyle değiştirmiştir. Karaman Mimarisi'nde görülen geometrik grift örgülerin, kıvrık dallarla birleştiği bezeme kalıpları Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda sınırlı sayıda yapıda pencere sövelerinde ve mermer şebekelerde görülür. Yapı cepheleri artık almaşık duvar, tuğla veya almaşık kemer, pilasterler ve sağır kemerlerle oluşturulan çöktürmeler, testere dişi tuğla saçak ve almaşık duvarda tuğla bezeme öğeleriyle, değişik biçim düzenlerinin denendiği çok renkli (polikrom) yüzeylerden oluşmaktadır.

II.BÖLÜM: ERKEN OSMANLI MİMARİSİNİN ANALİZİ

II.1. OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI YAPI KATALOĞU

II.1.1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma konusuna 1300-1400 yılları arasında inşa edilen tüm yapılar girmektedir, ancak bunlardan bir bölümü bütünüyle yok olmuştur ve varlıklarını yazılı kaynaklardan ve kayıtlardan saptayabiliyoruz. Başka bir bölümü cephe biçim düzenlerini gözlemlemeye olanak vermeyecek oranda yıkılmıştır. Bu gün cephelerini inceleyebildiğimiz yapıların büyük bölümü de geçirdikleri yangın, deprem, ve benzeri doğal felaketler sonucu, yaşam süreçlerinde belirli bölümlerini yitirmişler, ve onarıldıkları yüzyılın malzeme, yapım teknikleri ve biçim kalıplarıyla, dikkatsiz bir araştırmacıyı yanıltacak niteliklerle donanmışlardır. Başka bir bölümü de bilinçli üslup bütünlüğü hırsıyla ancak kötü bütünlüme ve bilinçsiz restorasyonlarla belge değerlerinden çok şeyi yitirmişlerdir. Çağdaş restorasyon kavramlarından "Yapı Tarihi Sürecinin Tüm Evrelerinin Birer Tarihi Belge Olarak Korunmasının Gerekliliği" bilinçli veya bilinçsiz olarak çarpıtılmış bir estetik anlayışına kurban edilmesi, araştırmacıyı yanıltmakta veya bir çok olası veriden yoksun bırakmaktadır. Bu nedenle fotoğraf veya rölevelerle yapı kataloğu düzenlemek, cephe biçim düzenlerinin analizine sağlıklı veriyi oluşturamamaktadır. Gerekli olan veri oluşturacak duvar yüzeylerinin ve biçim düzenlerini oluşturan yapı elemanlarının özgünlüklerinin saptanmasıdır. Verdiğimiz Yapı kataloğu yapı tarihi süreçlerini içererek, her yapının günümüze gelene dek geçirdiği değişiklikleri saptayacak, belgeleyecek ilkelerle düzenlenmiştir. Söz konusu bilgiler, yazılı kaynaklardan elde edildikleri için doğruluk dereceleri bir kez de araştırmacı tarafından yerinde gözlemlenerek çoğu kez tartışma konusu olan yapılardaki düşünce ayrılıkları bugünkü durumun elverdiği ölçüde kişisel kanıllarımıza göre yorumlanmıştır.

II.1.2. İNCELENEN YAPILAR {Katalog Sıra No: 1-49}

o Yenişehir-Saray Hamamı (Osman Gazi Devri): {1}

1920'lere dek hamam işlevini sürdürmekte olan bu yapı Yunan işgali sırasında çıkan yangında batısındaki cemeke bölümünü, küllhan ve sıcaklığını yitirmiştir(68).

o Bilecik-Orhan Camisi: {2}

Abdülhamit Devri'nde esaslı bir onarım geçirmiştir (69). Mihrap duvarında onarım izleri görülebilmektedir. Güneydoğu ve batı cephelerindeki iki merkezli sivri kemerlerin pilasterlere basarak oluşturdukları üçlü çöktürmeler özgün olmalıdır. İlk yapı minaresizdi.

o Bilecik-Orhan İmaretî: {3}

Kanat odaları ve giriş kubbesi 1964 yılında yıkılmıştı (70). Halen kuzey duvarı da yıkılmış durumdadır, almalı duvar verileri daha geç devirlerde onarımlar geçirdiğini göstermektedir.

o Bursa-Alaeddin Camisi: {4}

1855 depreminde son cemaat revağı yıkılmış, 1960 onarımında giriş aksında dar, yanlarda daha geniş olan revak sütunlarının aralıkları, üç eği açıklıklı olarak yerleştirilmiş, revak doğu-batı doğrultusunda ortada kubbeli bir beşik tonozla örtülmüştür (1960 Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu onarımı). Doğu cephesinde 19.yüzyılda devrin biçim kalıbını simgeleyen kilit taşı belirginleştirilmiş, yuvarlak-basık kemerli iki küçük pencere açılmıştır. Revak sütun başlıkları devşirme Bizans malzemesidir. Revağın doğu ve batı cepheleri saçır duvarlıdır, kuzey cephesindeki kemerlerin iki merkezli sivri kemer biçim kalıbıyla örtülmeleri "Falsification" olarak yorumlanabilir. Bütün cepheleri 1960 onarımı sırasında çok kötü bir duvar örgüsü ve derzleme tekniğiyle, özgün duvarların bile yok olmasına neden olacak umursamazlıkla onarılmıştır, bütün bunlara karşın geçiş elemanları ve kubbe özgündür.(71).

o Bursa-Çoban Bey Mescidi: {5}

Tek kubbeli, kare planlı, tonozlu, revaklı bir yapı olduğunu yazılı kaynaklardan saptayabiliyoruz, yapı günümüze gelene kadar yok olmuştur (72).

o Bursa-Kaleiçindeki Orhan Camisi {6}

Bursa Kalesi içinde olduğunu ve Orhan ve Osman Gazi Türbeleri'nin olduğu konuyla şimdiki saat kulesi civarında bir yerde bulunmasının gerektiğini düşünmek doğru olacaktır. Osman Gazi buradaki St.Elîe Manastırı'nın vaftizhanesine gömülmüştür, kilise ve manastırın cami olarak kullanıldıklarını İbni Batuta da doğrulamaktadır. Ayverdi'nin bilgi topladığı Bursa Kadı Sicili 227/80'de 1809'da kale içindeki büyük yangında yandığı, gördüğü hasar üzerine medrese ile birlikte onarıldığı kayıtlıdır, 1855 depremi sonrasında yapılan Bursa haritasında görülmemektedir. Yapı halen yok olmuştur, kitabesi Şehadet Camisi'nin doğu kapısı üzerindedir (73).

o Bursa-Orhan Camisi: {7}

Wilde, yapının rekonstrüksiyon olduğundan ve en eski Osmanlı Camisi diye tanımladığı yapının eskiden hiçbir iz taşımadığını, onarım sırasında pek tutucu davranıldığından söz etmektedir (74). Gabriel'de bünyesinde eski öğeleri saklamasına karşın yapının rekonstrüksiyon olduğu kanısındadır (75). Bütün bu savunulanların tersine Çetintaş yapının Orhan Devri'nde inşa edildiği gibi ayakta durmakta olduğunu yazmıştır (76). 1864'de Leon Parvillée tarafından onarılırken yapılan çalışmalar belgelenmediğinden, yapılan işlemler konusunda bilgi edinemiyoruz. Ancak üst yapının bütünüyle rekonstrüksiyon olduğunu yapılan gözleme dayanarak ileri sürebiliriz. Yapı 1940 yılında yeniden onarılmış ve eski bir resmine göre (77) esas ibadet hacminin güney batısındaki saçır kemerin içinde bir mazgal pencere bulunuyordu ve batı kanadının batı cephesindeki üstlük pencere kapatılmıştı. 1940'daki onarımda kemer aynaları boşaltılmış, batı kanadının güney cephesindeki dar ve yüksek üstlük pencere açılmıştır. Eyice, Çelebi Mehmet Devrindeki onarımın kitabesine dayanarak yapının önerilen tarihlerden daha geç bir tarihte inşa edildiğini ve iç mekân bütünlüğünün sağlanması amacıyla kanat odalarını ayıran duvarların kaldırılmış olabileceğini yazmaktadır (78). Yapının içi sıvalı olduğundan duvar arakesitleri incelenememekle birlikte, söz konusu sav akılcı görünmektedir. Dış cephelerin duvar yüzeyleri yapının Çelebi Mehmet Devri'nden, 1940

onarımına kadar pek çok onarımdan geçtiğini kanıtlamaktadır, testerediği saçak profillerinin ve kubbe kasnaklarının, kubbelerin yeni olduğunu geçiş kuşaklarının özgün görünümüne aldanmadan ileri sürmek hiç de zor olmayacaktır.

o Bursa-Süleyman Paşa Mescidi {8}

Veled-i Helvai Mescidi diye de anılan yapılan (Kale'de aynı adlı yeni bir mescidin yerinde) olduğunu belirtir, yalnızca bir duvar parçası günümüze kadar gelebilmiştir(79).

o Bursa-Lala Şahin Paşa Medresesi: {9}

En Erken Osmanlı medreselerinden biri olan yapı Kale'de Kavaklı caddesinde yer almaktadır ve ev haline gelmiştir, özgün hiç bir cephe ve örtü elemanı saptamaya olanak yoktur. Vakfiyesi 1348 yılına ait olduğuna göre bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır. Baykal ve Gabriel yapıyı manastıra benzetmekte ve Hüdavendigâr Devri içinde ele almaktadırlar. Yapı bugün yıkılmıştır, ancak planı konusunda kaynaklardan bilgi edinebiliyoruz.

o Bursa-Orhan Medresesi: {10}

Kale'deki Orhan Camisi ile birlikte inşa olunduğu ileri sürülen bu yapı (80) St.Elîe Manastırı'nın medrese fonksiyonu verilerek yeniden değerlendirilmesi veya eski yapının bir takım onarımlarla kullanılabilir hale getirilmesinden ortaya çıktığını ve Orhan Devri'nde inşa olunmadığını düşünmek daha akılcı olmalıdır. 1804 Kaleiçi yangınında hasar görünce onarılmış, 1855 depremde yıkılmış, 1921'de temelleri üzerine şimdiki ilkokul inşa edilmiştir. Bu nedenle yapı konusunda fazla iddialı yorum yapmak olanaksızdır.

o Bursa-Bezir Hanı: {11}

1861 Bursa haritasında Fidan Hanı'na doğudan bitişmiş gösterilmektedir. 1900 Çarşı yangınında harap olmuştur, halen yoktur.

o Bursa-Emir Hanı: {12}

Yapının kuzey cephesi tümüyle yıkılmış, 1958 yangınından sonra temizleme ve onarım yapılmıştır, özgün biçim kalıbı veya düzeni kalmamıştır, üsü kat revakları tümüyle rekonstrüksiyondur (81).

o Bursa-Çoban Bey Türbesi: {13}

Kare planlı, kasnaksız kubbeli, moloz taşıyla inşa edilmiş, özelliği kalmamış bir yapıdır.

o Bursa-Osman Türbesi: {14}

Orhan Gazi'nin St.Elîe Manastırı'nın 5-6.yüzyılda tarihlendirilen, Gümüşlü Kümbet denilen yapısında gömülü olduğunu biliyoruz, ancak eski yapıdan hiç bir iz yoktur, 1855 depreminden sonra onarılmayarak, 1868'de Abdülaziz tarafından bugünkü biçimiyle inşa ettirilmiştir. Yapının Narthex'li ve yuvarlak planlı olduğunu, şimdiki yapının plan şemasına bakarak eski yapının temelleri üzerine inşa edildiğini söyleyebiliyoruz (82).

o Bursa-Orhan Türbesi: {15}

Osman Gazi Türbesiyle birlikte büyütülerek yeniden inşa edilmiştir, şimdiki yapı 19.yüzyıl Mimarîsinin cephe özelliklerini göstermektedir. Özgün yapı Tophane'deki Bizans yapı külliyesine ait vaftizhane olduğunu biliyoruz. Şimdiki yapının plan şeması ve yer mozaikleri eski yapının temelleri üzerine inşa edildiğini göstermektedir (83).

o Bursa-Alaeddin Bey Hamamı: {16}

Kale'deki Alaeddin Camisi'ne batıdan bitişen yapının sınırlı boyutta temel duvarı

ortadadır, kazı yapılmadan plan şemasını bile saptamak olanaksızdır (84).

o Bursa-Eski-Yeni Hamam: {17}

Kale'de Ortapazar semtindedir, 1337 dolaylarında inşa ettirilen yapı (85) 1384, 1687 ve birçok küçük onarımla 1950 yılına kadar gelebilmiş, aynı yılda yeniden inşa edilmiştir (86). Yalnızca küllhan kısmı özgün olabilir (87).

o Bursa-Orhan Hamamı: {18}

Ulu Cami'nin bulunduğu semtin ve Orhan Camisi yerleşim merkezinin hamamıdır. 1584'de Çarşı ve Emir Hanı'yla birlikte yanmış, Kadınlar Bölümü daha sağlam durumda kalabildiği için bir süre kahve olarak kullanılmıştır. Erkekler Bölümü olarak 1957 yangınına kadar Aynalı Çarşı adıyla Kapalıçarşı'nın bir bölümünü oluşturmuştur. Kadınlar Bölümünde yapılan kazının aşamaları belgelenmiştir (88). 1957 yangını sonrasında Erkekler Bölümü üç kapılı bir kapalıçarşı olarak yeniden düzenlenmiş, küllhanı ortadan kaldırılmıştır, onarımda testerediği saçak profilleri yok edilmiş, pencereleri örülmüş, 19.yüzyıl üçgen alınlıklı kapısı aynen korunmuş, kubbelere aydınlatma fenerleri eklenmiştir. Halen yapının batı ve kuzey cepheleri çarşı dükkânlarıyla sarılmış durumdadır. Özgün biçim kalıbı veya düzeni elde etmek söz konusu değildir.

o İzmit-Orhan Camisi: {19}

Camiye dönüştürülen kiliselerden biridir, ancak bugünkü yapının ilk durumuyla hiç bir ilgisi yoktur (89). 1843 onarımında ahşap bir son cemaat yeri ve hünkâr mahfili eklenmiş, kemer aynaları boşaltılmış, güney cephesindeki iki pencere kapatılmış, iç ve dıştaki detaylar bütünüyle ampir üsluba çevrilmiştir.

o İzmit-Süleyman Paşa Medresesi: {20}

İzmit Orhan Camisi'nin doğusunda enkaz halinde bulunmaktadır, yakın geçmişe kadar geçekodu olarak kullanılıyordu. Aşık Paşazade kiliseden (manastırdan) çevirme medrese olarak söz eder (90). Bugün kısmen beden duvarları ve temelleri görülebilmektedir.

o İzmit-Süleyman Paşa Hamamı: {21}

Bugün harabe durumundaki yapı Akçakoca Mahallesi'ndeki Dere Camisi'nin güneyindedir. Yalnızca ılıklik ve sıcaklık bölümleri ayakta, cemekekan yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. 1982'de mevcut kısım İtfaiye garajı olarak kullanılmaktaydı (91).

o İznik-Hacı Özbek Camisi (1333-1334) (92): {22}

Yapı geçirdiği onarımlar ve İznik'e ızgara yol şeması uygulanırken revağının kesilmesi sonucunda özgün durumu konusunda yeterli veri veremeyecek duruma düşmüştür. 1/3 yinleme oranlı almasıık duvarları yakın geçmiş restorasyonudur, revak kaldırıldığı zaman açıkta kalan yapı kuzey duvarı almasıık duvar görünüşünde siva ile kaplanmıştır. Giriş kapısı pencereye dönüştürülmüş, pencereler iki merkezli sivri kemer altında dikdörtgen söveli biçim kalıbına göre değiştirilmiştir. Kasnak özgün halinde düzgün olmayan onikigendi ve ana yönlerde dört kasnak penceresi bulunuyordu, bugün güneydeki kasnak penceresinin dışındakiler kapatılmıştır. Yer yer küçük parçalar halindeki testerediği saçak profilleri özgündür. İlk yapıdan hiç bir cephe biçim düzeni kalmamıştır.

o İznik-Hacı Hamza Camisi: {23}

Şimdiki Belediye binasının bahçesindeydi, varlığını Otto Dorn'dan öğreniyoruz. Eski fotoğrafları yapıdan konuyla ilgili veri ayıklamak için yeterli olmamaktadır (93).

o İznik-Orhan Mescidi: {24}

Yenişehir Kapısı dışındaki yapı 1963'de Aslanapa tarafından yönetilen kazıda ortaya çıkarılmış ve kitabesi bulunmuştur. Ancak kitabede yapının inşa tarihini gösterecek olan parça eksiktir. Yapı temelleri ortadadır ve Fütüvvet camileri şemasında olduğu görülmektedir. Duvarlar moloz taşıyla inşa edilmiştir, kazı sırasında çıkan 6 sütun yapının revağı olduğu izlenimini yaratmaktadır, cephe araştırmaları için hiç bir veri mevcut değildir (94).

o İznik-Orhan Gazi Medresesi: {25}

Manastırdan, medreseye çevrilen yapılardan biridir (95). Nilüfer Hatun İmareti'nin doğusunda yer alması gerekmektedir, bugün bütünüyle toprak altında kalmıştır.

o İznik-Süleyman Paşa Medresesi: {26}

Bir derslik, onbir hücreli, moloz taşıyla inşa olunmuş, kapalı avlu oluşturmeyen Erken Osmanlı medreselerindedir. Her hücrenin alttadikdörtgen söveli, üstte yuvarlak birer pencere takımı vardır. Bu takımlardaki üstlük pencerelerin bazıları dikdörtgen söveli olarak değiştirilmiştir. Kubbe kasnakları sağır, pandantifler taştır ve başka hiç bir yapıda taş pandantife rastlanılmamıştır. Revak 19.yüzyılda onarılmış olmalıdır, bu onarım sırasında doğu cephesine kapalı avlu oluşturacak şekilde bir duvar örülmüştür. Bu duvarın ilk yapıdan olmadığını taş derzlerinden ve revak doğu uçlarındaki sütunların kaldırılmasından anlayabiliyoruz. Dersliğe geçit veren hacmin çıkıntısında (çıkıntının güney duvarında) yuvarlak bir kemer kalıntısı olmalı, mevcut bir yapının medrese işleviyle yeniden inşa edilerek değerlendirildiği izlenimini vermektedir.

o İznik-Kırgızlar Türbesi: {27}

2-3 sıra tuğla bantları ve moloz taşıyla inşa edilmiş, kare planlı, dıştan 12, içten 8 kenarlı kasnak üzerinde kubbeli olan yapının girişine beşik tonozlu bir eyvan eklenmiştir. Bunu taş/tuğla bantlarının derzlerindeki şaşırmadan anlayabiliyoruz. Tonoz bugün yıkılmıştır ve ahşap beşik çatı vardır, varoluşunu yapının giriş cephesindeki tonoz başkemerinden saptayabiliyoruz. Pencereler sövesiz ve yuvarlak tuğla kemerlidir. Kasnak yaklaşık 50 cm kadar yükseltilmiş, testerediği düzensiz dizilerle kalınlaştırılmıştır. Kubbe kasnağının pencereleri ahşap söveli, dar ve yüksek dikdörtgen biçimlidir. Yapının giriş kapısı bir Bizans yapısından devşirilmiştir ve mermer gönye burun kesilmiş dikdörtgen sövelidir (96). Yuvarlak tuğla kemerli pencereleri, yüksek kasnağıyla bir şapel kalıntısının rekonstrüksiyonu olması olasıdır.

o Mustafakemal Paşa-Lala Şahin Paşa Camisi: {28}

Yapı halen Lala Şahin Paşa Türbesi olarak bilinmektedir ve konik örtü ve giriş cephesindeki pencere-kapı-pencere düzenlemesiyle yakın geçmişteki bilinçsiz bir onarımın ürünüdür. Söz konusu yapıyı ilk kez inceleyen Hasluck eski bir kilise olabilme olasılığı üzerinde durmakta ve incelediği devirde cami olarak kullanıldığını yazmaktadır (97). Giriş cephesinin batısındaki duvarın uzayarak sonunda bir kemeri yarıda bırakacak şekilde kesilmesi, cephelerdeki kademeli pilasterlere basan 2-3 kademeli yuvarlak almalı kemerler, kapı ve pencere söveleri, kemer yastıklarının biçimleri, rozas, giriş kapısı lentosu üzerindeki lotüs yapraklı fragman, saçak silmelerinin altındaki taşırtma friz (corbelled table frieze) yukarıdaki kanıyı doğrulamaktadırlar (Pencerelerin özgün durumu için bkz. Tablo I.1.4.).

o Yenişehir-Orhan Camisi: {29}

Ayverdi, Orhan Devri Vakıfları Muhasebe Defterine dayanarak "Ulucami" adıyla var olduğunu ortaya koymaktadır (98). 1923 yılında yıkılmış olan yapı bugünkü durumu-

la yeniden inşa edilmiştir ve ilk yapıyla hiç bir ilgisi yoktur.

o Yenişehir-Süleyman Paşa Medresesi ve Türbesi: {30}

1930 yılında harabe durumunda olan medresenin enkazı kaldırılmış, türbe 1957 yılında yeniden inşa edilmiştir. Özgün durumu konusunda bilgi edinemiyoruz.

o Yenişehir-Pustunpuş Baba Zaviyesi: {31}

Yapının Orhan Devri'nde inşa olduğu düşünülmektedir (99). Cephelerindeki pilasterlere basan sağır kemerlerin oluşturduğu çökertmeler ve içlerindeki bugün kapalı olan yuvarlak tuğla kemerli pencereler, Bizans cephe biçim düzenlerinin şablonlarını kullanmaktadır, ancak yapı Fütüvvet camileri plan şemasındadır.

Yapı 1960 yılına kadar belediye tarafından su deposu olarak kullanılmış, duvarlarda önemli çatlaklar oluşması bu işleve son vermiştir. 1983 yılında yapı incelendiğinde çatlakların onarıldığını, ancak derz onarımları sırasında duvar örgüsünü gizleyecek oranda sıvama derz yapıldığı görülmüştür. Yapı elemanlarının biçim kalıpları ve oluşturduğu cephe biçim düzenleri, doğrudan aktarma bezeme kalıpları (Yürek biçimli madalyon-Bizans kalıbı büyütülerek kullanılmıştır.), yüksek kasnaklar, Bizans Mimarisinin, Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki yapı cephelerine etkilerinin en belirgin olarak görüldüğü yapıtlardan biri olması nedeniyle söz konusu arakesitte önemli bir yer tutmaktadır.

o Behramkale (Ayvacak)-Murat Hüdavendigâr Camisi: {32}

Asos harabelerinden toplanan taşlar ve antik fragmanlarla inşa edilmiş, kare planlı kubbeli, son cemaat yeri üç açıklıklı bir yapıdır. Bu açıklıklardan giriş aksındaki beşik tonozu çökmüştür. Geleneksel tek hacımlı cami plan şemasında Antik malzemeyle Bizans cephe biçim kalıplarının denendiği bir örnektir.

o Bursa-Hüdavendigâr Camisi: {33}

Alt katı Fütüvvet merkezi, üst katı medrese olarak inşa edilen yapının Balkanlı esir bir yapı ustasının eseri olması söz konusudur (100). Texier 1838'deki incelemesinin sonuçlarında dış cephelerin kötü bir badanaıyla kaplandığını kaydederken, eski bir kilisenin değerlendirildiği sonucuna varmıştır (101). 1862 baskısında yapının Bizanslı bir ustaya yaptırıldığını, cephelerin Venedik saraylarını, detaylarının Bizans detaylarını anımsattığını ancak alt katı cami, üstü medrese, özgün bir Osmanlı ürünü olduğunu belirterek ilk yanılığını düzeltmektedir. Wilde 1904'de yapının yeniden inşa olduğunu düşüncesindedir (102). İncelenen yapı konusunda en gerçekçi yorumu Gabriel yapmıştır, Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nı değerlendirirken, 14.yüzyıldaki Osmanlı Mimarisinin belirgin bir kimliği olduğunu, söz konusu yapının unique örnek oluşunun ve üslubunun alışılmamışlığının özel ilgi yoğunlaşmasına neden olarak taraf tutan yorumlara yol açtığını ve Osmanlı Mimarisinin kaynağı olamayacağını savunmaktadır (103).

Yapıda tartışmalı olan bir çok konu vardır, bunlardan ilki mihrap çıkıntısının farklı zamanlarda yapılan rölövelerinde değişik boyutlar göstermesidir, örneğin Texier'in rölövesi genelde hatalarla yüklü olmasına karşın mevcut durumdan 1.5 m fazla göstermektedir ve rölöve hatası olamaz. Yerinde yapılan araştırmada da almasıık duvar yapım tekniği ve patına farkı mihrap çıkıntısının 1904 rekonstrüksiyonu olması olasılığını doğrulamaktadır. Zemin kattaki kanat odalarından kuzeydekilerin, iç kapıları sonradan açılmıştır, kapı ve pencere söveleri devşirme malzemedir, ve bu kadar çok sayıda aynı boyutları yineleyen yapı elemanı, manastır gibi bir Bizans yapısından toplanmış olmalıdır. Yan eyvanların ikiye penceresi, 17. veya 18.yüzyıl onarımları sırasında açılmış olmalıdır, pencere sövelerinin duvardaki delikle araları harçla doldurulmuştur. 1904 onarımında yan eyvanlara birer dış kapı açılmıştır. Mihrap eyvanında dört, kanat odaları ve yan eyvan-

larda sekiz adet iç, iki merkezli sivri kemerli, dıştan düz atkılı, sövesiz üstlük penceresi vardır, alt kotta pencere açılmamıştır. Revağın doğu ve batı uçlarına 1904 onarımında birer oda yerleştirilmiştir. Yapının özgün çatı örtüsünün kiremit olduğunu söyleyebiliriz, söz konusu kiremitlerden bazıları çatıya çıkış değilinin yakınındaki beden duvarlarında dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (104). Bugün görülen kalkan duvarları çatı onarımı sırasında yapılmışlardır, özgün çatı kaplama detayı tonozların sırtlarına dolgu yapılarak harçla kiremit yerleştirme şeklinde olmalıdır. Yapının revak cephelerinin Arta Paregoritissa Kilisesi'nin cepheleriyle çağrışım yaptırması Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki, Yunanistan'ın eyalet ekolünden gelen öteki cephe biçim kalıpları ve düzenleriyle birlikte mimari düzenlerin kullanımında bu bağlantıyı da düşünmeyi gerektirmektedir.

o Bursa-Şehadet Camisi: {34}

Aşık Paşazade ve Neşri, 767 H.'de, Bursa Kalesi'nde, Saray kapısının karşısında Murat Hüdavendigâr'ın yaptırdığı cami olarak söz etmektedirler. Şimdiki yapı 1890 yıllarında inşa edilmiştir ve esas yapının ortadaki kuzey-güney doğrultusundaki iki kubbesinin kapladığı alanla çakışmaktadır. İlk yapının dokuz adet kubbeyle örtülü ulucami şemasında olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır (105). Gabriel kible doğrultusundaki sapmayı, Orhan Devri yapılarının ortak özelliklerine benzeterek Kale'deki Orhan Camisi'nin bu yapının temelleri altında olması gerektiğini düşünmüştür, zaten söz konusu yapının kitabesi mevcut yapının doğu kapısı üzerindedir. Yapı 1855 depreminde yıkılmış ve 19.yüzyılın sonlarında bugünkü üslubuyla inşa edilmiştir. Özgün plan şeması, Ayverdi'nin 1962'de yaptığı ufak çaptaki kazının sonuçlarına göre ortada iki kubbe, ve bunların iki yanında örtüsü belli olmayan yan sahnilerden oluşmaktadır (106). Mihrap cephesindeki payandalar 18.yüzyıl başlarında yapılmış olmalıdırlar, mihrap duvarındaki almasıık duvar verileri 14. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Eski resimlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre yan cepheler duvar yüzeyindeki pilasterlere basan iki merkezli sivri kemerlerle yinelenen çöktürmelerle mafsallandırılmıştır. Bunların içlerinde iki merkezli sivri kemerli altlık pencereleri, kuzey cephesinde altlık ve üstlük pencere takımları, giriş aksında kapı ve üstlük penceresi takımı görülmektedir. Mihrap cephesi duvarı fazlaca derz onarımı görmüştür, saçak kotuna yaklaşan kesimlerdeki onarım ve saçak kornişi, bu duvarın yeniden değerlendirilmesi sırasındaki geç onarımlardır, alt kottaki 1/3 yineleme oranlı almasıık duvar parçasının 14.yüzyıldan kalma olasılığı fazladır.

o Bursa-Eski Kaplıca: {35}

Yapının eski bir Bizans hamamının yeniden değerlendirilmesi sonucunda elde edilmesi söz konusudur. Havuzlu hacmin kubbesi Murat Hüdavendigâr devrinde yaptırılmıştır, soğukluğa kadar olan öteki hacimlerin sonradan yaptırıldıkları konusunda yapısal kanıtlar ve sanat tarihçilerinin görüşleri birleşmektedir (107). Kullanılan devşirme malzemenin çokluğu ve kullanıldığı yere uyumlanması için alınan zorlama önlemler, plan şemasının alışılmamışlığı ve tarihi kaynaklar Osmanlıların buldukları bir hamam kalıntısının temelleri üzerine farklı devirlerde aşamalı olarak ekler inşa ederek bugünkü yapıyı meydana getirdiklerini göstermektedir (108).

Yapının geçirdiği onarımlar:

- 1) 1535'de camekan bölümünün çatısı kurşun kaplanmıştır.
- 2) 1612'de çatının kurşun kaplaması sökülerek yerine kiremit döşenmiş, ancak kiremit örtü iyi uygulanmadığından, kubbeler zarar görmüş, bu nedenle onarılmıştır. Bu onarımları izleyerek 1629 ve 1681'de yapının plan şemasını veya strüktürünü değiştirmeyecek bir kaç küçük onarım kaydedilmektedir.
- 3) Yıldırım Beyazıd Devri'nde soğukluk bölümü ve camekan yenilenerek eklenmiştir (109).

Çetintaş havuzlu merkezi hacmin önündeki sıcaklığın doğu duvarının kapatılarak hacmin doğusunda kadınlar bölümünün oluşturulduğunu belirtir (110). Yapının kubbe kasnakları, şimdiki kiremit örtünün gerektirdiği eğimin sağlanması amacıyla yükseletilmiştir. Bunu özgün kubbe eteği testere dişi tuğla dizilerinden ve taşırtma frizlerin (corbelled table frieze) daha düşük kotta kalmalarından anlayabiliyoruz. Yapı Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda Bizans Devri'nden kalan yapıların değerlendirilerek yeniden kullanıldığını kanıtlaması bakımından önemli bir örnektir. Ancak cephe biçim düzenleri konusundaki bir araştırma için yeterli veriler içermemektedir.

o Gebze-Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi: {36}

Ayverdi'nin belirttiğine göre 1964 yılının yakın geçmişinde yıkılmıştır. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki baldaken türbelerden biri olması, yapım teknikleri ve cephe biçim kalıplarındaki Bizans etkileri ve kitabesinde Bizans-Osmanlı symbiosis'ini kanıtlayan veriler bulunması bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir yapıdır. Halil Edhem 1912'de yalnız bir duvarının kaldığını, kitabesinde Bizans kitabelerindeki gibi oyma tekniğinin kullanıldığını, Osmanlıca ve Rumca yazıların birlikte yer aldığını ve yapı ustasının adının "Mastoris Stephanos" olarak belirtildiğini yazmaktadır (111).

Ergezen, yapının kroki anlamında bir rölövesini yapmıştır, yeniden kullanılan taşlarla inşa edildiğini, 1/3 taş ve tuğla alması duvarlı olduğunu, Bizans motif ve işaretleri taşıdığını yazmaktadır (112).

o İznik-Yeşil Cami: {37}

Yapı üslubuyla, plan öğeleriyle ve kullanılan malzemenin kalitesiyle Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda inşa edilen yapıların içinde özel bir yer alır. Yapı tek hacımlı, kubbelidir, girişinde Narthex anlamında bir plan öğesi yer almaktadır. Cephe biçim kalıpları ve bezeme öğeleri ise bütünüyle doğuludur. Son cemaat yerinin orta aksında, iki sütun arasına konulan dikdörtgen kapı sövesi biçim düzeni yerel mimarinin etkisinde ortaya çıkmıştır ve doğu ağırlıklı bir yapıda bile ortaya çıkmaktadır (113).

o İznik-Nilüfer Hatun İmaret: {38}

Yapı 1955 yılına kadar harap durumdaydı. Revağın güney kögesindeki tonozu yıkılmış, kapı ve pencere söveleri yokolmuştu. Eski bir resmi (114) yapının örtü sisteminin ayakta durduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Yapı 1955'de onarılarak İznik Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Onarım sırasında yapılan aşırı temizleme ve derz tamirleri yapının rekonstrüksiyon olduğu izlenimini verecek niteliktedir. Revağın giriş aksındaki ayaklarda görülen çok loblu (yivli) pilasterler Anadolu Selçuk Mimarisinde ve Bizans Mimarisinde birlikte görülen bir biçim kalıbıdır. Ancak Bizans Mimarisinde yaygın kullanımı yoktur ve yalnızca Gülhane'deki bir Bizans Kilisesi'nin kalıntısında görülmüştür (115).

Yapının geçirdiği onarımlar konusunda yazılı kaynak bulunamamıştır. Eski bir resmi revak cephesinden verdiği görünümle fazla bir anlam taşımamakla birlikte cephe biçim düzenlerinin şimdikinden farksız olduğunu göstermektedir (116).

o İznik-Yakup Çelebi İmaret: {39}

1963 onarımı daha önceki onarımların izlerini yokedecek niteliktedir, ancak cephe biçim düzenlerinde ve deliklerinde bir değişiklik yapılmamıştır, yalnızca sofa işlevindeki giriş hacminin kubbe feneri kaldırılmıştır (117). Yapı 1919 yılına kadar imaret olarak kullanıldıktan sonra bir süre terk edilmiş, 1934'den sonra İznik Müzesi'nin deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır (118).

o İznik-Hayreddin Paşa Türbesi: {40}

Lefke Kapısı'ndaki yapı farklı tarihlerde inşa edilmiş kare planlı kubbeli bitişik iki birimden oluşur. Anadolu Selçuk geçiş öğeleriyle Bizans cephe biçim kalıplarının bir arada görülebilmeleri bakımından önemli bir veridir. Bugün pencere sövelerindeki yenilemeler dışında özgün cephelerine müdahale yapılmamıştır (119).

o Bursa-Ali Paşa Camisi: {41}

1964'de yıkılan kanat odaları dikkate alınmayarak, giriş ve esas ibadet hacımları onarılıp, sıvanarak cami olarak kullanıma açılmıştır. Bugün araştırma konusuyla ilgili veri toplamak için yetersizdir (120).

o Bursa-Demirtaş Camisi: {42}

Yapım tarihi belli değildir, yapım teknikleri ve biçim kalıpları geçirdikleri onarımlar nedeniyle ipucu verememektedir (121). Revağı ve doğu kanadının dış duvarları 1855 depreminde yıkılmış, 1963 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti tarafından onarılmıştır. Onarım sırasında yeniden inşa edilen revak ve doğu kanadının dış duvarları, yapının tümünde yüzey temizlenmesi ve derz onarımı yapıldığından duvar patinası yokolmuştur. Bundan ötürü onarılan kısımlar ayrılmamaktadır. Pencere kemer aynalarındaki bezemeler ve testere dişi saçak kornişleri de yenidir. Doğu kanadının kuzey cephesindeki revağa açılan kapı ve kubbe kasnağındaki güney penceresi belirtilen onarım sırasında açılmıştır. Kanat odaları ve esas ibadet hacmi beşik tonozlarla örtülüdür. Beşik tonozların çatı altına alınmaları ve üçgen alınlıkların bir mimari öğe olarak vurgulanmaları Yıldırım Devri yapılarında görülen bir özelliktir, ve Yunanistan'da Orta Devir Bizans Mimarisi'nde varolan bir cephe biçim düzeninin ortak kullanımını göstermektedir. Minare altı ayaklı bir kaideye oturur ve yapıdan ayrıdır, daha sonra inşa edildiği söylenmektedir (122). Minarenin Fütüvvet camilerinin organik bir parçası olmadığını bildiğimizden, yapıyla birlikte değerlendirmiyoruz (Baykal, şadırvandaki bir kitabeyle dayandığından verdiği tarih pek sağlıklı sayılmamalıdır).

o Bursa-Ebu İshak Zaviyesi: {43}

Yapının vakfiyesi ve kitabesi İshaki tarikatı zaviyesi olduğunu kanıtlamaktadır. Vakfiyesi Adnan Erzi tarafından yayımlanarak İshaki Dervişlerine ait bir tarikat yapısı olduğu gösterilmiştir.(123). Yapı tarihi süreci içindeki onarımlar belgelerle saptanmıştır. Bunlardan 1764 yılında yapılan yapının betimlemesini yaparken, giriş hacmi anlamındaki sofanın iki yanında birer kanat odası ve yüksek kubbeli esas ibadet hacminden söz etmektedir (124). Aynı sicilde yapının kuzeyinde bir avlu bulunduğunu onarılan avlu kapısından söz edilmesinden anlıyoruz. Ayrıca yapının doğusunda sonradan inşa edilen bir okul, batısında bir imaret varmış. İlk yapıdan olmayan ve geçici malzemeyle inşa edilmiş olan bu yapılar bugün toprak altında kalmıştır. Yapı 1764'de yanmıştır (125). 1765 yılındaki onarımda yangında harap olan sofaların önündeki ahşap çatının, tabhane odalarının kapı ve pencerelerinin, avlunun giriş kapısının, helaların, enteriyördeki bezemelerin onarıldığı belgelenmiştir (126). 1884 yılına ait belge revak örtülerinin giriş aksındaki açıklıkta kubbeli, bunun doğu ve batısında ikişer adet enine beşik tonozlu olduğunu belirtmektedir. Revak bugün yıkılmıştır, eski resmi revak restitüsyonu için yeterli olmamaktadır (127). Ancak bu resimde görülen, revak yan yüzlerinin sağır duvarlarındaki tonoz başkemerleri izleri yukarıda belirtilen tonoz-kubbe-tonoz ardışık düzenine ters düşmektedir, resimdeki iki açıklığı kat eden beşik tonoz-kubbe, iki açıklığı kat eden beşik tonoz düzeni özgün olmayıp, bir onarım sırasında yapılmış olmalıdır. Yapının beden duvarları ve tonozları moloz taşıyla inşa edildiğinden örtülerin özgün olmasını düşünmek akılcı bir yaklaşım olmayacaktır.

o Bursa-Ulu Camisi: {44}

Ortaçağ Anadolu'sunun çok ayaklı cami plan şemasının, gelişmiş bir strüktür anlayışı ve yapım tekniği düzeyiyle gerçekleştirmiş çok ayaklı camilerin gelişim süreci içinde sonuç noktasında bir yapıdır. Çok ayaklı camilerin gelişim süreci bütünü oluşturan birimlerin "modül" oluşturması ve her birinin kubbeyle örtülmesi yönündedir. Bu kriterlere göre Bursa Ulu Camisi'nin Anadolu çok ayaklı camilerinin gelişim sürecinin en başarılı ve gelişmiş örneği olduğunu söyleyebiliriz. Yapının bugünkü görünümü ve patinası, yapı tarihini araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Baykal yapının Moğol işgali sırasında saman deposu olarak kullanıldığını, daha sonra yakıldığını, 1855 depreminde kubbe sıvalarının düştüğünden söz etmektedir (128).

1951 yılındaki onarıma kadar cepheler sıvalı olduğundan yapının yanmış olduğunu kanıtlayacak bir veri yoktur, 1951-1959 arasındaki onarımda, yapı beden duvarlarında yangının izleri görülmüştür (129). Evliya Çelebi'nin tanımları yapı betimlemesinden uzak olmakla birlikte Hünkâr Mahfili kapısının sonradan açıldığını belirtmesi bakımından yararlıdır (130).

Yazılı kaynaklara göre inşa tarihinden 1567 yılına kadar önemli bir onarım geçirmediği görülmektedir (131). 1740 yılına kadar yine çatı kurşunlarının onarımı, doğrama, cam değiştirilmesi gibi yapı strüktürünü ve cephe biçim düzenlerini değiştirmeyecek nitelikte onarımlar söz konusudur, ve bu tarihte hünkâr mahfili kapısı açılmıştır (132). 1855'de hemen Bursa'daki tüm anıtlara zarar veren depremde Ulu Cami'nin kubbelerinin yıkılıp yıkılmadığı tartışma konusudur. Çetintaş, K.Kepeci-oğlu'nun özel arşivindeki belgelere dayanarak mihrap önü kubbesinin dışındaki tüm kubbelerin yıkıldığını, batıdaki minarenin yanındaki kubbenin de zedelendiğini ileri sürmektedir, ve restitüsyon önerilerinde kubbe geçiş elemanlarını bugünkü pandantiflerin yerine üçgenli kuşaklar koymak yoluyla düşüncesini bir kez daha vurgulamıştır, Gabriel de aynı düşüncüyü paylaşmaktadır (133).

Kubbe geçiş elemanları konusunda bir varsayım yapabilmek için tarihi bir belgeye sahip değiliz, ancak, yirmi kubbeden yalnızca üç tanesinin pandantifi farklı, geriye kalanların ki küresel üçgen olduğuna göre bugünkü üst yapının 1855 depremi sonrasının rekonstrüksiyonu olduğunu söyleyebiliriz. Kasnakların sıvalı oluşu, basık kemerli kasnak pencereleri, ve yapım tekniklerinin Yıldırım Camisi'nin üst yapı onarımını anımsatması söz konusu düşüncüyü desteklemektedir.

Cephelerde görülen pencereler sövelerine ve kemer bezemelerine göre farklılık gösterirler. Ulucami plan şemasını oluşturan birim kubbeli modülün dış cephelerinde geniş ve saçak kotuna kadar yükselen sağır kemerlerin içindeki altlık ve üstlük pencere takımları, pencerelerin kemer kilit taşlarından geçen düşey ekseninde çakışmazlar. Mihrap cephesindeki pencereler bugün kapatılmıştır. Saçak silmelerindeki farklılaşmalar, kubbeler ve kasnaklarla birlikte üst yapının 19.yüzyılın ikinci yarısından sonraki bir tarihte yeniden yapıldığı düşüncesini güçlendirmektedir. Doğu ve batı kapıları da 19.yüzyılda açılmıştır. Çetintaş doğu minaresinin kaidesinin Emir Hanı'nın ahırları içinde olmasına dayanarak, sonradan Çelebi Mehmet Devri'nde yaptırıldığını sanmaktadır (134). Ancak bu çağda minarelerin böyle inşa edildiklerini bildiğimizden bu varsayım katılmıyoruz. 1951-59 onarımında cepheler mermerle kaplanmıştır, ancak cephe biçim düzenleri yapı tarihi sürecindeki değişikliklerle birlikte korunmuştur. Bursa Ulu Camisi Osmanlı Mimarisinin İlk Çağ'ının İmparatorluk üslubuna yönelişinde bir aşamadır, fakat bu çağın mimarisini tek başına temsil etmez, çünkü 14.yüzyıl sonlarına kadar toplum yapısı çekirdek yerleşme ünitelerinden ve cemaatlerden meydana gelmektedir. Ulucami şeması eski bir geleneğin kubbeli örtüyle yinelenmesidir, toplumun şehirleşmesinde 15.yüzyıla işaret eden bir olgu savılabilir, fakat bu sema sınırlı örnekte kullanıldıktan sonra iç mekân bütünlüğü arayan bir yönelim içinde terk edilmiştir.

o Bursa-Yıldırım Camisi: {45}

Bursa Yıldırım Camisi İmparatorluk Üslubunun başlangıcını belirleyen cephe biçim düzenlerinde doğrudan aktarma, özümleme aşamalarının geçirilerek "yaratma" aşamasına varıldığını kanıtlayan bir "Dönüm Noktasıdır". Yapı 1855 depreminde hasar görmüş, son cemaat kubbeleri yıkılmış, revak ayakları deplasman yapacak ölçüde yatay kuvvetlerden etkilenmiştir (135). Ancak yapılan onarımlar konusunda belge yoktur ve aktardığı bilgiler kendisinin de belirttiği gibi rivayete dayanmaktadır. Gabriel giriş kubbesinin pandantifleriyle birlikte 19.yüzyıl rekonstrüksiyonu olduğu düşüncesindedir (136). Ayverdi'nin yayımladığı 1882 yılında çekilmiş eski bir fotoğrafında revak kubbeleri yıkılmış, giriş kubbesi ayakta görülmektedir (137). Ancak resmin çekildiği tarih, depremden 27 yıl sonradır ve bu zaman süreci içinde kubbenin yeniden yapıldığını ve söz konusu fotoğrafın bu onarım sırasında çekilmiş olduğu kanısındayız. Üst yapı onarımı ve kasnak dış cephelerin yapım teknikleri ve kasnakların basık kemerli pencereleri, Ulu Cami'nin üst yapısının onarımıyla aynı elden çıktığını düşündürece kadar benzerdir. Murat Hüdavendigâr Fütüvvet Camisi-Medresesi'nin üst katının medrese olarak tasarlandığını ve bilinçli olarak iki katlı inşa edildiğini bir yana bırakacak olursak, Bursa Yıldırım Camisi iki katlı olmadığı halde bu boyutlarda inşa edilen ve kanatların sofa-eşas ibadet hacmı kütleleriyle aynı yükseklikte tutulduğu ilk Fütüvvet Camisi'dir. Böyle bir yüksek kütle zorunlu olarak altlık ve üstlük pencerelerini birbirinden koparmakta ve bağımsız pencere dizileri oluşmaktadır.

o Bursa-Yıldırım Türbesi: {46}

Yapının Yıldırım Beyazıd'ın ölümünden sonra Süleyman Çelebi tarafından yaptırıldığını düşünmek doğru olacaktır. Yapının Yıldırım Camisi'nin sofa kubbesi ve revak kubbelerini yıkan 1855 depreminde yıkıldığını ve şimdiki yapının rekonstrüksiyon olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Çetintaş da aynı düşüncededir ve rekonstrüksiyon yılını Yıldırım Camisi'nin onarım tarihi olan 1878 yılları dolaylarında kabul etmektedir (138). Gabriel de yapının aslına bağlı kalınarak yeniden inşa edildiği görüşündedir (139). Yapının bugünkü patinası, duvar yapım teknikleri, ampir silmeler, pencere kemerleri açık bir 19.yüzyıl üslubu göstermektedir, bu nedenle özgün cephe biçim düzenleri araştırmasında inceleme dışı bırakılacaktır.

o Bursa-Eyne Bey Medresesi: {47}

Yapı 1683 yılında esaslı bir onarım geçirmiş, örtüler ve revak yeniden inşa edilmiştir. Revak kemerleri aralarındaki merdiven ve meander motifleri, almaşık duvardaki kesme taş işçiliğinin olgunluğu, sütun başlıklarının biçimleri 17.yüzyıl onarımının izleridir. Cephelerde pencerelerin yerleri değiştirilmemiştir, ancak pencere söveleri ve kemerler yenidir, sıvama derz onarımı ve patina ağırtılması nedeniyle bütün belgeselliğini yitirmiştir. Yapı 17.yüzyılda geliştirilen plan şeması ve rekonstrüksiyon niteliğindeki onarımlar nedeniyle Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki medrese örnekleri arasında değerlendirilemez.

o Bursa-Vaiziye Medresesi: {48}

828 H. (1425) tarihli Ulu Cami vakfiyesinden Yıldırım Devri'nde inşa edildiği anlaşılmaktadır (140). Baykal yapının yangın ve depremlerden çok zarar gördüğünü, eskiden yalnızca dershanesinin kaldığını, varlığını sürdürebilen on hücrenin onarılarak ahşap çatıyla örtüldüğünü, 1957 çarşı yangınından sonra temellerine kadar kazılarak yeniden inşa edildiğini bildirmektedir (141). Yapının rekonstrüksiyon olduğu kullanılan malzeme, almaşık duvar ve kemer yapım teknikleri ve genelde patinasından hemen anlaşılmaktadır, bu nedenle incelediğimiz döneme ait bir veri oluşturması olanaksızdır.

o Bursa-Yıldırım Medresesi: {49}

Yıldırım Medresesi, malzeme, yapım teknikleri ve planlama ilkeleri bakımından erken medreselerin içinde dönüm noktası oluşturan bir yapıdır, kapalı avlu ilk kez bu yapıda oluşturulmaktadır. 1948 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından onarılarak, Verem Savaş Dispanseri yapılmıştır, halen aynı işlevi sürdürmektedir. Restorasyon ve kazı çalışmaları Çetintaş tarafından yürütülmüş, revakların rekonstrüksiyonu, sütun kullanılarak yapılırken kazıdan alması ayak parçaları çıkması sonucunda şimdiki gibi alması ayak kullanılarak yapılmıştır (142). 1951'deki onarım ve rekonstrüksiyon aşamasında dershanenin sağır kemerli ikinci kasnağına itiraz edilerek, bugünkü 16.yüzyıl kasnağı inşa edilmiştir (143). Bu yapıya da bir rekonstrüksiyon olarak bakılmalıdır. Özgün biçim düzenleri taşımamaktadır.

II.1.3. OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI'NDAKİ PLAN TİPOLOJİSİ KONUSUNDA GÖRÜŞLER; SON CEMAAT YERİ OLGUSU

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nı, 14.yüzyıl olarak kabul ettiğimizde, yüzyılın ilk yarısını sentez ortamının alıcı, ikinci yarısını özümleyici ve yaratıcı dönemleri olarak iki ayrı aşamada ele alabiliriz. Yüzyılın ilk yarısında yerel malzeme ve yapım teknikleri ve yapı ustalarının şantiyelerde bir araya gelmeleri sonucu cephe biçim düzenleri, bezeme öğeleri, kubbeyle örtülü birim kare alanın, yapı modülü oluşturmaya gibi konularda doğrudan aktarma, yorumlayarak kullanma gibi sentez aşamaları geçirilirken, plan tipolojisi konusunda kesin bir kararlılık ve tutarlılık vardır. Yalnızca ibadet amacıyla inşa edilen yapılar kare planlı, tek hacimli ve kubbelidirler, planimetrik bireşime son cemaat revağı katılmıştır. Bu olgunun Narthex, Exonarthex öğelerinin türevi olduğunu ileri sürmek dini nedenlerle hoş karşılanmamış ve tartışmalara yol açmışsa da, günümüzün değer yargılarıyla 14.yüzyıl mimarisini değerlendirmedikimiz, ve mekânları yapısal açıdan incelediğimiz zaman söz konusu düşüncenin doğruluğu kabul edilebilmektedir. Üstelik, Osmanlı Beyliği sınırları içinde görülen anlamda son cemaat revaklarının, çağdaş öteki beylik mimarilerinde görülmemesi ve sentezin Bithynia'da oluşması zaman-mekân ilişkileri içinde söz konusu yargıyı güçlendirmektedir.

Toplumun toprağa yerleşme ve dini inançlarını yayma, şehirleşme yöntemleri ve örgütleniş dinsel-sivil, sivil yönetim merkezi işlevindeki yapı türlerini ortaya çıkarmıştır. Planimetrik soyutlamada "Ters T" planlı yapılar olarak sınıflandırılan yapı grubu Fütüvvet örgütünün birimlerine, tarikatlara, Ahilere yönetim-kolonizasyon-misyon merkezleri daha sonradan oluşacak yerleşmelere de çekirdek oluşturmuşlardır. Bu nedenle "Ters T" planlı yapıları camiler içinde sınıflandırmak, yanlış olacaktır, ancak "cami değildirler" demek tümü için geçerli değildir. Yerleşmiş, bütünlümlü bir toplumun yerine özerk veya yarı özerk birimlerin aynı amaca hizmet edenken, yaşam biçimleri gibi kendi içine kapalı ibadet grupları oluşturdukları düşünülmelidir. Bu tür yapılar kullanıcılarının dini veya toplumsal niteliğine veya yapının işlevine göre dini, veya sivil içerikleri ağır basabilmektedir. Bununla birlikte hemen hepsinde ibadet yapılan bir mekân bulunmaktadır, bazılarında ise sonradan eklenen mihrap nişi araştırmacıyı yanıltmaktadır (ör.Edirne Yıldırım Camisi). Ondördüncü yüzyılın sonlarında gördüğümüz ulu cami plan şeması Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nı tanımlayıcı bir öge değildir. Çünkü oluşan sentez ibadet hacimlerinde iç mekân bütünlüğünün arayışı içine girmiştir.

Öte yandan 1300-1350 yılları arasında "Ters T" planının kanatlarında giriş sofasından duvarlarla soyutlanmış kuzey-güney doğrultusunda (mihrap doğrultusundaki yanılmalara bağlı olarak değişebilmektedir) dikdörtgen planlı bölünmemiş hacimler yer alırken, 1350-1400 arasında kanatlar bölünerek oda sayısı 2-3 olabilmektedir.

Bir yandan da sofanın ve ibadet hacmının genişletilmesi eğilimi izlenmektedir. "Ters T" plan şemasının, Bizans planimetrisinden türemiş olması, kısmen harap durumda bulunan kare içinde haç planlı kiliselerin yeniden onarılarak kullanımının bu plan biçimini yarattığı düşüncesi hiç bir belgesel veya maddi veriyle kanıtlanmamıştır. Bu konuda, bir takım örneklerdeki mihrap doğrultusunun sapması veya bütünüyle yanlış yönde olması, temel duvarlarıyla, yapı beden duvarlarının yapım tekniklerinin ve malzeme birim boyutlarının farklılaşması söz konusu düşünceyi araştırmayı zorlamışsa da, unutulmaması gereken bu yapıların tümünün cami olmadığı, bazılarının sivil yönetim amaçlı olduklarıdır. (Örneğin, İznik Nilüfer Hatun, Edirne Yıldırım, yapılara doğu cephesinden girilmektedir, mihrap esas girişe göre 90° sapmıştır, böylesi bir sapma cami için olanaksızdır.) Bu nedenle yapılarda mihrap yapılması veya kible yönüne uyulması birincil amaç değildir, erken yapıların tümünde yaklaşık 30°'ye kadar kible doğrultusu sapması görülebilmektedir. Kanımızca Osmanlı-Bizans sentezinden önce Anadolu'nun dönüştürme ortamında, 11.yüzyıldan beri Anadolu Selçuk Mimarisinin Orta Asya kökenli 3-4 eyvanlı plan şemaları Fütüvvet örgütünün, Ahi örgütlerinin ve tarikatların yönetsel, örgütsel ve dini işlevlerinin ortaya çıkardığı gereksinim programlarına göre yeniden biçimlenmiştir.

1300-1350 yılları arasında inşa edilmiş ve günümüze kadar gelebilen medreselerin plan şemaları, Anadolu Selçuk Mimarisindeki prototiplerinin çokluğundan ötürü daha tutarlı ve olgundur. Anadolu Selçuklu medreselerindeki 3-4 eyvan tek dersane eyvanına dönüşmüştür, bu örnekler açık medrese ilkesini izlemişlerdir. Bu yıllarda kapalı iç avlu oluşturulması fikri gelişmemiştir. Bir yandan manastır kalıntıları da medrese işleviyle yeniden kullanılırken, giderek yüzyılın ikinci yarısından sonra hücre sayısı artmış, dersane eyvanı büyüyerek yapı kütesindeki yeri belirginleşmiştir.

Türbeler yüzyılın ilk yarısında mevcut şapelleri değerlendirme, yalın kare planlı, kasnaksız kubbeli yapılar inşa etme anlamındadır. Yüzyılın ikinci yarısında kare planlı kubbeli, konik örtülü, baldaken-kubbeli, sekizgen planlı-kubbeli plan şemaları denenirken, yüzyılın sonlarında imparatorluk üslubu oluşurken kare planlı-kubbeli-girişi revaklı türbeler biçimlenmeye başlamıştır.

Hamamları da Osmanlıların buldukları Roma-Bizans temelleri-kalıntıları üzerine inşa ettikleri yapılar ve özgün planlamalar olarak iki gruba ayırabiliriz. Hamamlar da uzun deneyimlerden geçmiş prototiplere dayandıkları için geleneksel plan şemalarını sürdürürler. Sınırlı nüfuslu toplulukların kullandıkları camekan-ılık-ılık-sıcaklık dizisinde küçük hacımların birleşmesinden meydana gelen yapılar 1300-1400 yılları arasında görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısından sonra geniş ve örgütlenmiş şehirleşmiş yerleşmelerde geleneksel soğuk hacımdan-en sıcak hacma doğru ard arda dizilen mekânlardan oluşan plan şeması, büyük boyutlu yapılarda uygulanmıştır. Bu yüzyılda "Çifte Hamam" yani sırt sırta simetrik planlı kadınlar-erkekler bölümleri oluşmamıştır ve kadınlar bölümü ikincil nitelikte sınırlı boyutlardadır (Plan Şemaları için bkz. Tablo II.1).

Yapı türlerinin farkına karşın, ortak planlama modülü kubbeyle örtülü kare birim hacımdır, bu kapalı mekân oluşturabilir veya baldaken biçiminde olabilir. Devrin kullandığı malzemelerin, yapım tekniklerinin getirdiği statik sınırlamalar nedeniyle kubbe açıklıkları da sınırlıdır. Geniş açıklıklı bir kubbe altında bütünleşmiş bir mekân yerine daha az açıklıklı çok sayıda kubbe kullanımı geçerlidir. Öte yandan Fütüvvet merkezleri, Ahi zaviyeleri, tarikat yapıları, imaretler, medreseler, işlevleri gereği bölünmüş mekânlardan oluşmaktadırlar. Camilerde, kullanılan topluluğun büyüklüğüne göre tekniğin olanak verdiği oranda kubbe çapını, buna bağlı olarak mekânı büyütme kaygısı vardır. Cephe biçim düzenlerinin kurulması, kubbeyle örtülü kare modülün yapı planlamasındaki yerine, boyutuna, önemine ve istenilen iç mekân aydınlatma düzeyine göre, yardımcı cephe elemanlarıyla, cephedeki deliklerin birlikte kullanımına bağlıdır. Yüzyılın ilk yarısındaki az delikli loş iç

mekânlar giderek yerlerini altlık-üstlük pencere takımlarıyla aydınlanan daha aydınlık iç mekânlara bırakmışlardır.

14.yüzyılda Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda camilerin giriş cephelerinde revak motifiyle belirlenen son cemaat mahalli, eşzamanlı öteki beyliklerin mimarilerinde görülmektedir.(144).Bithynia'da Osmanlı yerel mimarilerin birlikte yaşadığı topraklarda türemesi Bizans Narthex ve Exonarthex'lerinden kaynaklandığı görüşünü ortaya çıkarmıştır. Son cemaat revağı Narthex gibi kapalı bir mekân oluşturmamaktadır ve cemaatin türünü ayıran bir dinsel işlevi yoktur. Bu nedenle dini içeriği-ne bağlı yorumlarla varoluş nedenini açıklamak olanaksızdır. Önce biçim olarak geliştiği, daha sonradan işlevlendirildiği düşünülebilir. Erken revakların yapısal analizlerinin dökümünün değerlendirilmesi konuya bir derece açıklık getirecektir.

Erken son cemaat revaklarında:

- 1) Mahalin örtü elemanlarının gruplanması,
- 2) Revak yan yüzleri
- 3) Yapı giriş cephelerinde pencere-kapı gruplanması,
- 4) Revak taşıyıcılarının gruplanması, kemerli açıklıkların biçim düzenleri, ele alınarak yapılan analiz sonucunda, tek hacımlı kubbeli camilerde üç açıklıklı Fütüvvet merkezi-camilerde, zaviyelerde (Ters T planlı denilen yapılarda) beş açıklıklı olmak üzere revakların aşağıdaki özelliklere sahip oldukları görülmüştür:

I. 3 Açıklıklı revaklarda:

Kesin bir kararlılık belirmemekle birlikte kubbe-tonoz ardışık düzeninde, giriş aksı kubbeyle vurgulanarak çeşitlemeler denenmektedir. Revak yan yüzleri sağır duvarlıdır. Yapı giriş cephelerinde pencere-kapı-pencere biçim düzeni değişmemektedir. Revak örtülerinin serbest taşıyıcıları doğu duvarı-sütun-sütun-batı duvarı biçim düzenindedir. Üç açıklıklı revaklarda ayak kullanılmamaktadır. Yukarıda belirtilen biçim düzenleri Narthex olgusuyla çağrışım yaptırmaktadır.

II. 5 Açıklıklı revaklarda:

Beş açıklıklı revaklar Ters T planlı yapılarda gözlemlenir ve yapı silüetinde (sofa-ibadet hacmı) kanat odaları-revak hiyerarşik düzeninde üçüncü boyutta şekillenirler. Genelleşen bu yükseklik hiyerarşisine ters düşen yalnızca iki katlı olan Hüdavendigar Cami-Medresesi ve iki katlı görünümünde inşa edilen Bursa Yıldırım Camisi'ni görebiliyoruz. Revak yan yüzlerinin sağır duvarlı olarak inşası sürdürülürken, revak yan yüzünün geniş ve yüksek bir iki merkezli sivri kemer için de ikili sivri kemer biçim düzeniyle açılması yenilik olarak ortaya çıkmaktadır. Yapı giriş cephelerinde:

Kanat odalarının kuzey cepheleri: a) sağır, b) odanın kuzey duvarı aksında birer iki merkezli sivri kemerli pencereli,

Giriş hacmı (sofa) kuzey cephesinde: a) kapı-üstlük penceresi, b) yalnızca kapı, c) pencere-kapı-pencere biçim düzenleri bir araya gelerek kuzey cephesinin biçim düzenini oluştururlar.

Revak taşıyıcıları:

I. 6 adet almaşık veya kesme taş ayak,

II. Almaşık ayak-sütun-almaşık ayak ardışık dizisi,

III. Revak doğu ve batı duvarları sağır olduğunda arada 4 adet ayak düzeninde olmaktadır.

Taşıyıcıların türleri ve ardışık dizilişleri, örtülerin ardışık yerleştirilmeleri, bazen revak yan yüzlerinin sağır olmaları, özellikle geç devir Narthexleri'yle çağrışım yaptırmaktadır. Ancak bu konu irdelenirken revak motifinin gerek doğu gerek Anadolu Türk Mimarileri'ne yabancı bir öge olmadığını hemen belirtmeliyiz. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda inşa edilen medreselerdeki revakların simgesel olarak ve mimari veri ve oranlarıyla doğulu olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.

Üzerinde düşünülen konu revak olgusu değil, mekân olarak "son cemaat yeri" olgusudur. Son cemaat yeri kapalı bir mekân oluşturmadığından Narthex türevidir diyemeyiz, ancak yukarıda belirtilen analiz sonuçları yapısal özellikler bakımından Narthex'le çağrışım yaptırmaktadır.

II.1.4. YAPI MALZEMELERİ

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki yapı cephelerindeki biçim düzenlerini ayıklayacak ve saptayacak olan analitik yöntemle geçmeden önce kullanılan yapı malzemelerini tanımak, cephelerdeki texture ve polikromiyi kavramak açısından yararlı olacaktır.

Yapı cephelerinin "texture"ü taş ve tuğlanın alternatif bantlar halinde birlikte kullanımı (taş/tuğla almaşığı) veya moloz taşının dokusundan oluşmakta, buna tuğla veya taş/tuğla almaşığı, pilaster, saçır kemer, açıklık kemerleri, ve tuğla bezeme, yapının kendisinin veya cephelerinden birinin önemine göre doğru orantılı olarak artarak, katılmaktadır. Duvarlar 1300-1350 arasında çoğunlukla, silisli dere taşları (moloz) ve tuğla almaşığıyla veya yalnızca moloz taşıyla inşa edilmektedir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında moloz taşı kullanımı sürdürülürken, önem verilen yapılarda veya yapı cephelerinde kaba yonu taşa (küfeki) geçilmektedir. Yüzyılın ilk yarısında sövesiz, ahşap lentolu, devşirme söveli pencereler açılırken ikinci yarısında küfeki ve mermer söve kullanılmaya başlamıştır, devşirme malzeme kullanımı 1300-1350 arasında inşa edilen yapılarda yaygındır, 1350-1400 arasında daha seyrek kullanılmakta ve devşirilecek kaynaklar azaldıkça, toplum kendi atölyelerinde özgün malzeme üretimine başlamaktadır. Revak ayaklarında, kemer yastıklarında, pencere, kapı sövelerinde biçimlenişi etkileyen üretim teknikleri, ve önceden kullanılan devşirme malzemelerin biçim kalıpları özgün üretim ürünü olan yapı elemanlarını da biçimlendirmektedir. Örneğin Bizans kapı ve pencere söveleri zengin profillerin, yapı elemanının dört kenarında da aynen dönmesine kolaylık sağlamak amacıyla gönye burun kesilirler, bu kesim tekniği mermerin damarlarına ters düşmesi ve zayıf verdirmesine karşın daha az profilli olan Osmanlı sövelerinde de sürdürülmüştür.

Taş/tuğla almaşığı duvarların yineleme, boyut, derzleme ilkeleri de yüzyılın ilk yarısında kararsız ve aktarmacı bir tutum içindeyken, ikinci yarısında söz konusu yapı tekniği ilkelerini belirler ve kararlı olarak uygular. Bağlayıcı malzeme Horasan harcıdır, kum, kireç, tuğla tozu ve parçalarından üretilir, ancak harcın rengi, günümüze gelebilmiş eşzamanlı Bizans yapılarındakine göre daha açıktır. Ayaklar almaşık duvarlı yapılarda aynı ilkeyle örülür, bunun yanı sıra az sayıda kesme taş ve tuğla ayak da kullanılmıştır (tuğla ayak yalnızca Bursa Hüdevendigar Medresesi revak ayaklarında görülebilmektedir). Sütun gövdeleri ve başlıkları devşirme Bizans parçalarıdır, gövdeler genellikle Marmara mermeridir, seyrek olarak anfibollu granit, granit, serpantin de kullanılmıştır.

II.2. OSMANLI MİMARİSİNİN İLK DÖNEMİNDEKİ YAPILARDAN TOPLANAN VERİLERİN CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ KAVRAMLAŞMASINI DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ ÜZERİNE

Bu konuda kullanılan analitik yöntem, çalışmanın başında açıklanan ve Bizans Mimarisinin verilerine uygulanan, görsel algılamaya dayalı, bütünü parçalayarak ele alan, daha sonra birimlerini bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelmelerini inceleyen analitik yaklaşımdır. Birincil araştırma konusu olduğu için daha fazla örnek, dolayısıyla daha fazla görsel algılamaya dayandırılmaya çalışılmıştır. Özgünlüğü kanıtlanan veya özgünlüğüne inanılan elemanlar aşağıdaki süreç içinde ele alınmışlardır:

I. Yapı elemanlarının türlerine göre teker teker ele alınmaları:

Toplanan verilerin kağıt üzerinde kronolojik dizin içinde sıralanmaları ve bir arada görülmeleri, belirli biçim kalıplarının belirli zaman kesitlerinde yoğunlaşmalarını ortaya çıkarmakta bu da üslup gelişimi evrimini izlemeye yaramaktadır. Örneğin:

- . Almaşık duvar, almaşık duvarda tuğla bezeme
 - . Pencereler
 - . Kapılar
 - . Sağır kemerler ve gruplanmaları
 - . Kemerli açıklıklar
 - . Ayak ve sütunlar
 - . Kasnak ve kubbe
 - . Saçak profilleri
- sırasıyla analize tabi tutulmuştur.

II. Yapı elemanlarının takımlar halinde ele alınmaları:

Yapı cephelerini, strüktür şemaları ve iç mekân anlayışıyla birlikte düşünmeyi zorlayacaktır. Osmanlı Mimarîsinin İlk Çağı'nda inşa edilen yapılar, Bizans Mimarîsindeki gibi kalıplaşmış ve kemikleşmiş planlama ve strüktür ilkelerine bağlı değildir, daha esnek ve işlevlerin biçimlendirdiği yapılar ortaya çıkmaktadır. Ancak burada da bütün yapı türlerinde ortak planlama modülü, hacmin işlevine göre boyutları değişen kubbeye örtülü kare birim alandır. Bu birimin sınırlayıcı duvarlarından dış duvarları oluşturanlarının yüzeyleri, yapı elemanlarının gruplanmalarını ve biçim düzenlerini kurmalarını sağlayan birim cephe yüzeyleridir. Bu konuda:

- . Cephelerde pencere gruplanmaları
- . Girişlerde pencere-kapı gruplanmaları
- . Kemerli açıklıkların, sağır kemerlerin öteki yapı elemanlarıyla gruplanmaları ele alınacaktır.

III. Yapı cepheleri:

İlk iki grupta incelenen cephe biçim kalıpları ve düzenlerinin yapı beden duvarlarında bütünü oluşturacak şekilde görülmesi, üst yapıyla birlikte aynı 'context' içinde algılanması, yapılan ölçekli çizimlerin bir arada görülebilmesi ile sağlanacaktır.

II.2.1. OSMANLI MİMARİSİNİN İLK ÇAĞI'NDAKİ VERİLERİN ANALİTİK İRDELENMESİ

II.2.1.1. Ondördüncü Yüzyılda Osmanlı Almaşık Duvarı

Osmanlı Mimarîsinin İlk Çağı'ndaki yapıların Bizans Mimarîsi'nden en fazla etkilendiği ve doğrudan aktararak özümlediği yapı elemanı, taş/tuğla almaşığı duvardır. Kullanılan malzemelerin oluşturduğu polikromi, ilk bakışta Bizans cephelerinin yinelenmediği izlenimini vermektedir. Ancak yineleme oranları, boyutsal ilişkiler, derz teknikleri, bezeme biçim düzenleri, 14.yüzyılın ilk yarısında aktarma, aktarılanı yorumlayarak kullanma aşamasındayken, ikinci yarısında kendi aritmetik sistemini kurmakta ve sistemin öteki yapı elemanlarıyla ilişkilerini düzenlemektedir. Bölgedeki taş ocaklarının kısıtlı olması nedeniyle tuğlanın yardımcı malzeme olarak kullanıldığını düşünmek de gerçekçi bir yaklaşım değildir, çünkü uygulanan yöntem moloz taşının derzlerini gelişigüzel tuğla kırıklarıyla doldurma gibi basit bir olgu değildir, üstelik, belirli bir aritmetik sistem kurabilmiş, girilen sentezdeki konumuna göreceli olarak gelişmiş bir "duvar yapım tekniği"dir.

Taş moloz ve kaba yonu olarak kullanılır, 14.yüzyılın ikinci yarısından sonra yapıda özel önem kazanan son cemaat yeri ayaklarında kesme taş da kullanılmıştır. Taş boyutları moloz taşı ve kaba yonu taş kullanımı nedeniyle standartlaşmamıştır, tuğla mevcut Bizans tuğla harmanlarında üretimi sürdürülen malzeme olmalıdır, gerek boyutlar gerek biçimler Bizans tuğlasından farklı değildir. Tuğlalar 15/30, 30/30, 30-35/30/35, d=3.5-4.5 cm boyutlarındadır, ve duvar örgüsü, kemer, testere dişi saçak için özel olarak ayrı ayrı üretilmektedir (145). 14.yüzyıl Osmanlı almasıık duvarında, duvar yüzeyinde yineleme oranı değişmesi çok azdır, ve sistem aynı oranı yineleyerek tutarlılık göstermektedir. Bu özelliğiyle Bizans almasıık duvarından ayrılır. Bizans almasıık duvarında sistemin yineleme oranı tutarlılığını yalnızca Geç Devir'de bulabiliyorduk. Orhan Devri yapılarını en erken Osmanlı yapıları olarak benimsediğimiz için bunların duvarlarında saptadığımız, 1/3, 3/4, 3/5+1/1 bileşik sistemlerini ilk almasıık duvar yineleme oranları olarak kaydedebiliriz. Bu yineleme oranlarına taşların düşey derzlerine yerleştirilen 1-2 tuğla texture düşeylik katmaktadır. Yüzyılın ilk yarısında yer yer kararsız olunmakla birlikte (örneğin Bursa Kalesi'ndeki Alaeddin Camisi'nde, 4/4, 4/3 yineleme oranları kullanılmıştır) 1 sıra taş üzerine kurulan almasııklık sistemi yerleşmektedir. Bizans Mimarisi'nde 1 sıra taş üzerine kurulmuş almasıık sistemi merkezde hemen hemen yoktur (Yalnızca Vefa Kilise Camisi Exonarthex'inde 1/2, 1/1 yineleme oranı görülür.). Buna karşın Arta, Mistra, Selanik örneklerinde 1 sıra taş üzerine kurulan sistem esastır, ve taşların düşey derzlerine 1,2 tuğla yerleştirilmesi oldukça yaygındır. İzmit, İznik, Bursa, Yenişehir çevresindeki Bizans yapılarının pek çoğu günümüze kadar gelememiş, sayılı örneklerin yanısıra bir takım arkeolojik veriler yerel etkileşimi araştırabilmek için kullanılabilmiştir, bu eksikliğe karşın tek şansımız, 1204'deki Latin işgalinden sonra varlığını İznik'te sürdürebilen Bizans İmparatorluğu, 1204-1261 arasında ve sonrasında gerek yeniden inşa edilen yapılar da gerek onarımlarda merkezini yapım tekniklerini kullananlar bölgeye taşımıştır, üstelik Bithynia merkezin etki alanında kalmaktadır. İstanbul'da ise bugün ayrıntılı bir Bizans almasıık duvarı etüdü yapabiliyoruz (Bkz.Tablo I.2). Bu verilerden çıkardığımız sonuçlar da yapacağımız karşılaştırmaya yararlı olacaktır.

14.yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı almasıık duvarı 1/2, 1/3 oranlarında karar kılarak kendi sistemini kurar, daha erken yapılara yapılan 1/3 oranlı onarımlar araştırmacıyı yanıltmaktadır. Duvar yapım tekniklerinde derz kalınlığı, biçimi, ve harcı da benzerlikleri, ayrılıkları ayıklamak için yararlı bir ip ucutur.

14.yüzyıl Osmanlı almasıık duvarında moloz taşı kullanıldığında, düzgün olmayan taşların yatay düzleme paralel yerleştirilebilmeleri için geniş derz kullanılmıştır. Geniş derz kaba yonu taştta da göreceli olarak sürmektedir. Tuğla bantları arasında da kalın derz yapılmasını (derz kalınlığı=tuğla kalınlığı civarındadır.) duvarın basınca çalışan bir yapı elemanı olmasına bağlayabiliriz. Düzgün malzemeye örülmeyen dizilerin yer yer yataylığı denetleyecek tuğla bantlarıyla düzeçlenmesi söz konusudur. Kullanılan malzeme biçimleri max.aderans yüzeyini gerektirdiğinden, Bizans ve Osmanlı almasıık duvarlarında geniş derz kullanılması bir üslup değil, statik sorundur. Bizans almasıık duvarında moloz ve kaba yonu taşın kullanımı Jüstinyen Devri'nden sonra başlar ve giderek daha özensiz ve Horasan'ın güçlü yapıştıracılığına dayanarak kullanılır. Geç Devir'deki gömük tuğla dizileri kalın tuğla derzlerini geometrik zorunluk olarak ortaya çıkarmıştır. Bu duvar yapım tekniği Osmanlı almasıık duvarında hiç kullanılmamıştır. Yüzyılın ilk yarısındaki bir takım örneklerde Bizans almasıık duvarında saptadığımız genel özellik olan çökertme derz kullanılmıştır (Yenişehir-Saray Hamamı, İznik-İsmail Bey Hamamı, Bursa-Hüdavendigar Cami-Medresesi'ndeki Çeşme). Ancak bu derz tekniği yaygın değildir, esas olarak sıvama derz kullanılmıştır. Sıvama, yani duvar yüzeyiyle aynı düzlemde biten derz kesme taş örgüye uyan bir derzleme biçimidir. Kaba yonu ve moloz

taştta duvar yüzeyinden taşan dışbükey kabartma derzler bilinçsiz onarımlar sonucunda ortaya çıkmıştır ve devrin duvar yapım tekniklerinden değildir.

Yüzyılın ilk yarısındaki sınırlı etkilenmeye karşın ikinci yarısından sonra malzeme birimleri birbirine yavaş ve 1/3 yineleme oranı kesinleşir, malzeme işlenmesi de kendi sentezini oluşturmaktadır. Derzler duvar yüzeyiyle hemen aynı düzlemde yapıldığından iki boyutlu duvar yüzeyleri oluşmaya başlar. Bu konu araştırılırken atmosfer etkilerinin zaman içinde derzleri aşındıracağını hesaba katmak gereklidir. Buna bağlı olarak çökertme derz konusunda fazla iddialı olmak yanlış olacaktır.

II.2.1.1.1. Almaşık Duvarda Bezeme:

15.yüzyılda sırlı tuğla, çini, renkli mermer kullanımıyla zenginleşecek olan bezeme sözlüğü, 14.yüzyılda yalnızca tuğlayı sınırlı örnekte de iki renkli kakma taşı kullanmaktadır. Bizans Mimarisi'nin bütün devirlerinde, merkezde veya eyaletlerde almaşık duvarda bezeme malzemesi tuğladır, merkezde Komnenoslar Devri'nin sonlarından sonra başlayarak kullanılan tuğlalarla yapılmış bezeme motifleri, Geç Devir'de tuğla dokusunun duvar yüzeylerine egemen olmasını sağlayacak boyutlara varır. İki renkli kakma taş ile düzenlenen panolar Geç Devrin özelliklerindedir.

14.yüzyıla ait özgün bezeme öğeleri sayıca sınırlıdır, öğeler kemer aynalarında, aralarında ve panolar içinde sınırlanarak duvar yüzeyleri bütününde önemsiz bir alanı kaplarlar. Yüzyılın ilk yarısında rozet ve varyasyonları, iki merkezli sivri kemerimsi, birbirine dik yerleştirilmiş düşey düzleme dik ve paralel tuğlalarla yapılan dama tahtası, balıksırtı, zigzag, kakma taşla 45 derece eğik dama tahtası, yürek biçimli madalyon (Bizans kalıbına göre daha büyüktür) gibi doğrudan aktarma bezeme öğeleri kullanılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında söz konusu öğelerin kullanımı sürdürülürken, yatay tuğla dizilerinin 60 derece eğik tuğla dizileriyle her iki yönde kesiştirilmeleriyle elde edilen üçgen ve baklava dilimi kompozisyonları ileride esas bezeme ilkesini oluşturacak geometrik grift şebekelerin başlangıcını göstermektedir. Kemer sırtlarının bir veya iki sıra tuğla ile veya "zencirek" denilen bir çeşit kesik meanderle kontrollerilmesi yine özellikle Balkanlar'daki Bizans Mimarisi'nde çok görülen bir uygulamadır. Belirtildiği gibi doğrudan aktarma veya Hıristiyan, dönme ustaların elinden çıkan bezeme öğeleri, duvarla organik ilişki kurmadan, soyutlanmış cephe bölümlerinde kullanılmışlardır.

Değinilmesi gereken bir başka konu, 14.yüzyıl bezeme sözlüğünün, Yunanistan'daki yapılarda kullanılmış olan bezeme biçim kalıplarını da içermesidir. Örneğin merkezden çok eyalet ekollerinde görülen, incelmış testere dişi, meander kemer sırtı konturları, taşların düşey derzlerinde tuğla dolgusu, 45 derece eğik kesişen kopuk tuğla dizileri, Türkler'in Rumeli'ye geçmelerinden sonra artmaktadır (Bezeme öğeleri için bkz. Tablo I.3.2).

II.2.1.1.2. Almaşık Duvarın Öteki Yapı Elemanlarıyla İlişkileri:

Taş/tuğla almaşığı duvarın ilişkili olduğu öteki yapı elemanları, yüzeyinde açılan deliklerin kemer ve lentoları, söveleri, saçır kemerler, pilasterler, kat kornişleri ve saçak kornişleridir. Dolaylı ilişkisi ise yapının tümünde almaşık duvar kullanımı kararlılığını gösteren, ayak, kubbe kasnağı gibi duvardan ayrı yapı elemanlarıdır. Almaşık duvar yüzeyinin doğrudan ilişkili olduğu yapı elemanlarından kemerler yüzyılın ilk yarısında tuğla ile örülmüşlerdir, almaşık kemer kullanılması yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmaktadır. Yuvarlak kemer biçim kalıbı 14.yüzyılda, hemen iki merkezli sivri kemer kadar kullanılmıştır.

Testere dişi saçak profili Bizans kaynaklıdır, erken yapılarda, 2 sıra düz, 2 sıra 60 derece eğik dizilmiş alternatif dizilerden oluşur, Bizans örneklerine göre daha

ince saçak kornişleri oluşturur. Örnek oluşturan yapıların hemen tümünde üst yapı onarımları yapıldığından özgün örnek bulmak zordur, bu nedenle bu konuda detay vermek yanıltıcı olabilecektir. Duvarın son cemaat yeri ayaklarıyla uyumu, 14.yüzyılın devşirme malzeme kullanımını yüzünden tutarsızdır. Son cemaat revağı yeni denenen ve yapıyla organik bütünlüğü sağlanmaya çalışılan bir mekândır. Mermer sütun ve ayak birlikte, ardışık düzende kullanılırken, devşirme olanakları azaldıkça yalnızca ayak kullanılmaya başlanmıştır. Ayaklar almaşık örgülü, kesme taş, "unique" örneklerde tuğla olabilmektedir.

14.yüzyıl Osmanlı kubbe kasnakları almaşık örgülüdür, bu özellik (Amphissa H.Sotir, Monemvasia Pantanassa) gibi tek tük eyalet örnekleri dışında Bizans Mimarisi'nde görülmez. Kasnağın çok pencereci oluşu ve mafsallandırılması, üst yapıyla birlikte bir geçiş elemanı olarak ele alınması nedenleriyle Bizans kasnakları tuğladan inşa edilir. 14.yüzyıl Osmanlı kasnağı, masif ve az pencereci oluşu nedeniyle almaşık örgüyle yapılabilmektedir. Almaşık duvarın yineleme oranı, kemer, sağır kemer, pilaster, ayak, kasnakta da aynen sürdürülür, 1/3 gibi rasyonel bir oranın seçilmesi yapı bütünüdeki sistem tutarlılığını sağlamıştır. 14.yüzyıl almaşık duvarlı Osmanlı yapılarında Bizans Mimarisi'nde görülen absid cephesi-narthex cephesi-yan cepheler hiyerarşisi yoktur. Mihrap nişi Murat Hüdavendiğar Fütüvvet Camisi-Medresesi dışında hiç bir örnekte absid çıkıntısı anlamında mekân yoktur, mihrap nişi güney duvarının et kalınlığı içinde simgesel bir niştir. Mihrap cephelerinde küçük dekoratif panolar dışında bezeme gözlemlenmez, buna karşın yüzyılın sonlarına doğru son cemaat mahalli cephelerine önem verilmeye başlanmıştır, yine de 15.yüzyıldaki son cemaat kalkan duvarının geometrik girift bezeme şebekeleriyle kaplanması görülmez.

14.yüzyıl Osmanlı almaşık duvarı, Bizans kaynaklı bir duvar örgü sistemidir, taş/tuğla yineleme oranı, duvarın öteki yapı elemanlarıyla uyumu, derz yapım tekniklerini yüzyılın ikinci yarısından sonra saptamıştır, taş malzemenin kıtlığı gibi kanıt değeri olmayan nedenlere dayandırılmaz. Girdiği sentezin, olgunlaşma aşamasında, duvar yüzeyini iki boyutlu bırakan "sıvama derzi" kullanmayı tercih etmiştir. Bezeme öğeleri, Bizans Mimarisi'ndeki gibi duvarla organik bütünlüşmeye girmez, belirli noktalarda serbest veya panolar içinde yer alır, biçim kalıpları Bizans'tan aktarma ve yorumlayarak aktarma anlamındadır. Duvar yüzeyiyle organik bağ kuran, geometrik girift bezeme şebekeleri, son cemaat kalkan duvarlarında 15. yüzyılda kullanılırlar ve erken yapıların özelliklerinden değildir (Almaşık duvar örnekleri için bkz. Tablo II.3.1-II.3.2).

II.2.1.1.3. Almaşık Duvarda Tuğla Bezeme Öğeleri (14.yy):

Orta Devir Bizans kiliselerinin öncelikle absid ve yan cephelerinin masif ve tek yüzeyli görünümünü giderme kaygısıyla başlayan almaşık duvarı tuğla bezemeyle renklendirme düşüncesi Geç Devir'de gerek merkezde gerek eyaletlerde giderek artan boyutlarda uygulanmıştır, ve almaşık duvarın kendisi gibi bir Bizans cephe bezeme olgusudur. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki cephe bezeme malzemeleri de tuğla ve iki ayrı renkli kakma taştır. Öteki yapı elemanlarında uyguladığımız 1300-1350 ve 1350-1400 zaman kesiti ayırımını bezeme öğeleri için de kullanmalıyız, sonuçta yine öteki konularda olduğu gibi yüzyılın ilk yarısında doğrudan aktarma biçim kalıplarının varlığı ortaya çıkacaktır. 1300-1350 arasında mihrap cepheleri, yan cepheler ve revak cephelerinde sınırlı da olsa tuğla bezeme kullanılmıştır. Mihrap cephelerinde yalnızca küçük bezeme panoları yer alırken, öteki cephelerde kemer aynalarında, aralarında, sınırlandırılmış panolar içinde, bantlar halinde aktarma biçim kalıpları görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında 15.yüzyılda revak cephelerinin kalkan duvarlarında gördüğümüz geometrik girift tuğla bezeme şebekelerinin prototipleri oluşurken bir yandan da yine aktarma biçim kalıplarının kullanılmasına

Yapı Adı ve Tarihi	Teş Kullanım Biçimi ve Boyutları	Almaşık Duvarın Yineleme Oranı (Teş/Tuğla)	Derzler	Tuğla Boyutları	Üsteki Yapı Elemanları
Hacı Özbek C. İznik 1333	Moloz taş	1/3, 1/4	Teş derzleri geniş		Almaşık kasnak 1/kemer 2 sıra tesere derzi saçak
Alaeddin C. Bursa 1335	Moloz taş Kaba yonu taş	1/1, 4/4, 5/4	Geniş derzli taş, kibarık harçlımsı duvarla 1,2t	5-6	Tuğla kemer 3 sıra tesere derzi saçak
Şüeyman Paşa Med. İznik (Orhan Dev.)	Moloz taş (Tuğla derzleri az)	Yer yer 1/1, 1/2, 1/3 yerden im yek. bant	Geniş yer yer tuğla kırığı doğu	24/23/3,5	Tuğla kemer testere derzi saçak
Orhan C. Bursa 1340	Moloz taş kaba yonu taş (revakda)	1/3	Yamaşık derzli taş	24/23/3,5	Almaşık kasnak, kaba yonu taş, moloz taş, tuğla kemer, tuğla testere derzi saçak
Orhan C. Bilecik	(Sıvalıdır) Moloz taş	1/1, 1/3	Moloz taş geniş derzli	14/28/3,5-4	Tuğla saçak silmesi
Şüeyman Paşa Med. Duvar Kalınması Bursa (Orhan Dev.)	Kaba yonu taş	1/3	Geniş kibarık	24/42/3,5	
Orhan C. Gebze (Orhan Dev.)	Moloz taş	Tuğla bantlı 1t, 2t boşluk besleme	Geniş sıvama	22/43/4	
Hg. Sophia Kütüphanesi İznik (Orhan Dev.)	Kaba yonu taş	1/3	Yamaşık sıvama derz	14/28/3,5-4	1/3 almaşık kemer
Kırğızlar Türbesi İznik (Orhan Dev.)	Moloz taş Kaba yonu taş	3/2, 3/3	Geniş ve çökertme derz		2 sıra tesere derzi saçak
Şehadet C. Bursa 1365	Kaba yonu taş	1/3	Geniş ve çökertme derzli düğme derzleme 1t		

Puatinin Baba Zaviyesi Yeniyenir 1. Murat Devri Bursa 1366	Moloz taş, kaba yonu taş <th>1/2, 1/3 <th>1) Yamaşık derzli taş 2) Geniş taş <th>3t 18</th> <th>Almaşık kasnak kemer</th> </th></th>	1/2, 1/3 <th>1) Yamaşık derzli taş 2) Geniş taş <th>3t 18</th> <th>Almaşık kasnak kemer</th> </th>	1) Yamaşık derzli taş 2) Geniş taş <th>3t 18</th> <th>Almaşık kasnak kemer</th>	3t 18	Almaşık kasnak kemer
Hüdavandigar C. Bursa 1366	Kaba yonu kesme taş	1/3	Yamaşık derzli taş		Almaşık kasnak taş, tuğla 1/3 alması kemeri
Ebu İshak Zaviyesi Bursa 1. Murat Dev.	Moloz taş	Yer yer 1,2t bantları	Geniş derz		
Koca Naki C. Bursa	Moloz taş Kaba yonu taş	1/3	Geniş derz düğme derzleri kaba yonu taş harçlımsı		Tuğla/taş kasnak 1/3 kemer
Y. Lami, Türbe (Koca Naip C. Bursa)	Kesme taş	1/3	Yamaşık derz		1/3 almaşık kemer
Malipoğlu Türbesi Bursa	Kaba yonu taş	1/3	Çökertme derz		1/3 almaşık kemer
Lala Şahin Paşa Türbesi M. Kemalpaşa	Kaba yonu taş	1/3	Yamaşık sıvama derz		1/3 almaşık kemer
Niğdifer Hatun İmareti İznik 1388	Kaba yonu taş	1/3	Geniş derzli taş, yer yer düğme derzleme, 1,2t		1/3 almaşık kasnak kemer 3 sıra tesere derzi saçak
Yakup Çelebi İmaretleri İznik 1. Murat Dev.	Moloz taş Kaba yonu taş	1/1, 1/3	Geniş derzli taş, düğme derzleme, 1t		1/3 almaşık kasnak, kemer sıyak
Hayreddin Paşa Türbesi İznik 14. yy sonu	1) 1/1, 1/3 2) 1/1 moloz taş	1/3	Geniş sıvama kibarık harçlımsı		1/3 almaşık kasnak, kemer sıyak
Seyh Kutbeddin Mescidi İznik (14. yy)	Moloz taş	1/3	Çökertme derz benzer (geniş)		
Yıldırım Darılgâması Bursa 1390-94	Moloz, kaba yonu taş	1/2	Geniş derz düğme derzleme 1t		

TABLO II.2.1. OSMANLI MİMARISİNİN İLK DÖNEMİNDE ALMAŞIK DUVAR ANALİZİ

devam edilmektedir. Söz konusu geometrik girift bezeme şebekelerinin ana ilkesi duvarın dik açılı yapan derzlerinin 30 ve 60 derece eğik tuğla hatlarıyla üçüncü doğrultuda hareketlendirilmesidir. Kesişen çizgiler üçgen ve altıgenlerden oluşan şebekeyi ortaya çıkarır. Ancak bu anlamdaki denemeler kemer aynalarının, küçük dikdörtgen panoların, veya revak yan yüzlerinde sınırlı alanların içinde kalmaktadır, bu nedenle bütün 14.yüzyılı özgün denemelere karşı aktarma biçimlerin kullanıldığı ve bezeme sözlüğünün oluşmadığı bir dönem olarak yorumlayabiliriz. Kullanılan bezeme biçim kalıpları aşağıdaki gibi gruplandırılabilir (Ayrıca bkz. Tablo II.3.1-3.2):

1300-1350

- . Rozet ve varyasyonları
- . Kemer sırtında testere dişi kontur
- . Dama tahtası
- . Balıksırtı-zigzag bileşimi
- . Balıksırtı

1350-1400

- . Kırık sivri kemerimsili nefeslik
- . Kemer sırtında testere dişi kontur
- . Dama tahtası, eğik dama tahtası
- . Rozet ve varyasyonları
- . Yürek biçimli madalyon
- . Üçgen grupları, yatay tuğla dizilerinin 60° eğik başka tuğlalarla kesişmesinden oluşturulur.
- . Açılı sistem bütünü içinde tutarsız 60° eğik çizgilerin yatay bantları kestiği üçgenli pano
- . Eşkenar dörtgen-üçgen geometrik bezeme

II.2.1.2. Pencereler

14.yüzyıl Osmanlı mimarisinde saptanan pencere biçim kalıpları doğrudan aktarma izlenimi veren yorumlamalar, yorumlanmış biçim kalıpları ve özgün tasarımlar olarak gruplandırılabilir. Lentolu, lentosuz, çöktürme niş içinde hafifletme kemeri altında veya serbest yuvarlak tuğla veya almaşık kemerli pencereler, kemer biçimlerinin yuvarlak olmaları nedeniyle Bizans biçim kalıplarından aktarılmışlardır. Aynı niteliklere sahip olan ancak iki merkezli sivri kemerli pencereler uyarlanmış örneklerdir, kemer biçimleri Anadolu Selçuklu Mimarisinin geleneksel biçim kalıplarını sürdürdüğünden özgün tasarımlar olarak kabul edilmelidirler. Dikdörtgen pencerelerin kullanımı sınırlıdır, bir çoğu Bizans devşirme malzemesidir. Özgün tasarımlar söve birleşmelerinin gönyeburun kesim yerine dik ve binili yapılmasından anlaşılmaktadır. Yuvarlak pencereler yalnızca altlık ve üstlük pencereden oluşan pencere takımlarında üstlük penceresi olarak kullanılırlar. Örnekleri sınırlıdır. İki merkezli sivri kemer-yuvarlak kemer, iki merkezli sivri kemer-basık kemer gibi farklı kemer biçimlerinin hafifletme kemeri altında, açıklık kemeri olarak kullanıldığı örneklerden ikincisi 14.yüzyılın ikinci yarısından sonra beliren özgün tasarım örneklerinden biridir. 14.yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş yapıların çoğunluğunun pencere söveleri devşirme malzemedir. Aynı biçim kalıbında ve boyutlarda çok sayıda pencerenin aynı yapıda kullanılması bunların manastır hücreleri gibi yinelenen hacımların bulunduğu yapılardan devşirildiklerini düşündürmektedir. Yüzyılın ikinci yarısından sonra iki merkezli sivri kemer altında sövesiz, dikdörtgen söveli veya basık kemerli pencerelerin kullanımı yoğunlaşmaktadır (Bkz. Tablo II.4.1-4.3 ve Tablo II.6).

II.2.1.3. Kapılar

14.yüzyılın ilk yarısında yuvarlak veya iki merkezli sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen sövesiz veya söveli kapılar kullanılırken, basık kemerli kapılar da görülmeye başlanır. İç kapılarda genelde dikdörtgen sövesi devşirilmiş biçim

kalıbı yaygındır. Yüzyılın ikinci yarısında basık kemerli kapılar, iki merkezli sivri hafifletme kemeri altına alınarak klişe biçim kalıbını oluşturur. Sivri kemerin kapı nişinin iki yanındaki sütuna basması, aynı niş içinde Bursa kemerinin kullanımı dönemin yeniliklerindedir. Az sayıda örnekte giriş kapısının üzerinde tepe penceresi görülür (Örnek: İznik Nilüfer Hatun İmareti). Portaller 14.yüzyılın sonlarında biçimlenmeye başlarlar, mukarnas örtülü niş içinde sivri hafifletme kemeri altında, insan boyutlarına uyumlu basık kemerli kapılar, portal biçim kalıbını oluştururlar ve 16.yüzyıl portallerinin prototipleridirler (Örnek: Bursa Ulu Camisi) (Bkz. Tablo II.5.1-5.3 ve Tablo II.6).

II.2.1.4. Sağır Kemerler

1. Cephede süreklilik gösteren ve pilasterlere basan sağır kemer dizileri: Kademesiz, veya 2-3 kademeli olabilirler. Moloz taşı duvarda, tuğla almaşık duvarda, duvarın taş/tuğla yineleme oranını kullanarak almaşık örgülü olurlar. Pilasterler duvar yüzeyinden 10-15 cm taşkıdır, kemer kademeliyse aynı kademelenme pilasterde de dış şeklinde yapılır. Yuvarlak kemerle, kademeli veya kademesiz uygulandıklarında Bizans Mimarisi'nden doğrudan aktarma biçim düzenleridir. İki merkezli sivri kemerliler, genellikle kademesiz veya iki kademelidir, yorumlanarak aktarma Bizans cephe biçim düzenidir.
2. Kapı ve pencerelere duvar yüzeyinde sınırlayıcı çökertme oluşturan sağır kemerler: Bir veya iki kat yüksekliğinde olurlar, iki kat yüksekliğinde olduklarında altlık-üstlük pencere takımını içerirler. Yuvarlak kemer iki merkezli sivri kemer olarak değiştirildiğinde yorumlayarak aktarılmış Bizans cephe biçim düzenleridir.
3. Hafifletme kemeri anlamındaki sağır kemerler: Duvar yüzeyinde serbest ve çökertme oluşturmayan sağır kemerlerdir.
4. Bezeme ögesi olarak saçak kornişlerinde kullanılan kemerimsi dizileri, duvar yüzeyinden çıkan küçük konsollara basarlar (corbelled table frieze, taşırtma friz). Bizans cephe biçim kalıbıdır, Balkanlar'da, özellikle Yunanistan'daki örneklerde görülür.

Duvar yüzeyindeki pilasterlerle birlikte kademelenen sağır kemer dizilerinin pencereler için çökertme cephe yüzeyleri oluşturması Orta Devir Bizans Mimarisi'nin sonlarında beliren ve Geç Devir Mimarisinde yaygınlaşan bir cephe biçim düzenidir. Kademelenme Geç Devir'de artar, bu cephe biçim düzeni yuvarlak kemer biçim kalıbı kullanıldığında Bizans Mimarisi'nden doğrudan aktarma olmaktadır, ancak çok sayıda kullanılmamıştır. Kemer biçimi iki merkezli sivri kalıbı aldığı anda söz konusu cephe biçim düzeni yorumlanarak aktarma anlamındadır ve sentez ürünüdür (Sağır kemerler için bkz. Tablo II.7.1-7.4).

II.2.1.5. Kemerli Açıklıklar ve Taşıyıcı Gruplanmaları

Revaklarda taşıyıcı eleman olarak kullanılan sütunlar devşirme malzeme olduklarından yenilik getirmezler. Sütunlar:

- a) Kaidesiz,
- b) Kaideli olabilecekleri gibi devşirilen sütun gövdelerinin uzunlukları farklı olduğunda, kemerlerin aynı üzenği kotunda bağlaması için altlarına yerine uygun boyutlarda ekler de yerleştirilebilir (Bkz. Tablo II.8.2).

Ayaklar: Kare, dikdörtgen, "L", "T", haçvari plan kesitlidirler. Planları taşıdıkları kemerlerin kademelenişine göre biçimlenir. Ayak-kemer yastığı-kemer ilişkisinde ince ve yassı, yalın profilli kemer yastıkları Bizans biçim kalıplarından etkilenmişlerdir. Ayak ve kemerlerdeki kademelenme zaten Bizans Mimarisi'nin özelliğidir.

Kemerli açıklıklarda Taşıyıcıların Gruplanmaları: Kemerli açıklıklar, son cemaat mahallerinde ve medrese revaklarında görülür, son cemaat mahallerinde ait olduğu yapıya göre üç ve beş açıklıklı, medrese revaklarında beşten fazla açıklıklı olurlar.

Üçlü Açıklıklar: I) Dört adet sütuna basan, üç eşit açıklıklı veya giriş aksı ortada genişletilmiş ve kemer üzenği kotu yükseltilmiş açıklık. II) Üç eşit, aynı yükseklikli açıklık. III) Ortadaki açıklık yükseltilmiş ve sütunların arasına dikdörtgen söve yerleştirilmiş durum (Bu detay yalnızca İznik Yeşil Camisi son cemaat revağında görülür ve bir Bizans cephe biçim düzenidir).

Yukarıda tanımlanan açıklıkların tümü Bizans tribelon sistemlerinin biçim kalıplarıdır (Bakınız Bizans Mimarisinde Tribelon Sistemleri örnekleri). Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'ndaki uygulamalarda yuvarlak kemer biçimi bırakılarak iki merkezli sivri kemerlerle inşa edilmişlerdir (Bkz. Tablo II.9.1.).

Beşli Açıklıklar: Bunlar genelde zaviye türü camilerde ya da benzeri yapılarda görülen revaklardır. I) Altı adet ayağa oturan, beş eşit kilit taşı yükseklikli ve açıklıklı sistemler; giriş aksına rastlayan açıklık bazen yükseltilebilmektedir. II) Ayak sütun ardışık dizisine oturan, doğu ve batı uçlarında ve giriş aksının iki yanında ayak olan beş açıklıklı sistem. Giriş aksı geniş tutularak, kemeri yükseltilebilmektedir. III) Altı ayağa oturan, iki merkezli sivri kemerli beşli açıklıkta açıklıkların her birinin içinde ortadaki sütuna basan ikili sivri kemerlerin bulunması (Bursa, Murad Hüdavendigar Cami-Medresesi). Bu biçim kalıbı Balkanlar'daki Hıristiyan mimarisinde çok kullanılmıştır. Ancak Osmanlı Mimarisinin İlk Dönemi için belirleyici bir biçim değildir. Sivri hafifletme kemeri içinde ortadaki sütuna basan ikili kemer düzenleri birim olarak çok kullanılmışlarsa da sürekli diziler halinde görülmezler (Bkz. Tablo II.9.2-9.4 ve II.10).

II.2.1.6. Kasnak, Kubbe İlişkileri

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda inşa edilen bütün yapıların ortak özelliği planlamanın, buna bağlı olarak da mekânların, kubbeye örtülü kare birim alanlardan oluşmasıdır. Bu özellik 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi'ni öteki beyliklerin mimarilerinden ayıran en önemli kriterdir. Planlamada boyutları mekânın işlevine göre değişen modül kullanımındaki kararlılığa karşın kubbe ve geçiş elemanlarında strüktürel bir arayış söz konusudur, bu nedenle üslup açısından pek fazla deneme yapılamamıştır. Kubbe açıklığı arttırılmak istenirken, kasnakların belirginleşmesi ve statik işlevlerini yerine getirebilmeleri sürekli sorun oluşturmuştur. Kasnakların yapı cephelerine yansıyan biçim düzenlerinin anlaşılması için strüktürel analizlerinin yapılması gerekmektedir.

Kubbe etekleri, statik bakımdan çekme bölgesidir, kargir çekmeye mukavemetsiz olduğundan, bu bölgenin fretaj içine alınarak açılmasının önlenmesi gerekmektedir. Başlangıçta ikincil dereceli yapılarda yapılan kasnaksız kubbeler, büyük açıklıklarda sonuç veremeyeceğinden bırakılarak kasnak biçimi, ve bunun geçiş öğeleri ve kubbeye ilişkileri araştırılmaya başlanmıştır. 1300-1400 arasındaki kasnak kubbe ilişkilerini aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

- a) Kasnaksız kubbe-kalıcı olmadığından Bursa Çoban Bey Türbesi'nden başka hiç bir örneği kalmamıştır.
- b) Kasnağın kubbe eteğini sarması ve arada kalan boşluğun Horasanla pekiştirilmiş moloz taşıyla doldurulması (kasnak kubbe eteğinde). Burada kasnak kubbe eteğinin organik bir parçası değildir.
- c) Ortalanmış kasnak, kasnağın yükselerek kubbe eteğini kısmen sarması, deneme sürecinde uygulanan bu şema kasnağın kubbe eteğini yarı yarıya sarması durumundadır.

d) Kasnak üzerinde kubbe-Bizans kubbe-kasnak ilişkisidir. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda, 1300-1350 arasında Kırğızlar Türbesi gibi şüpheli yapılarda görülür, ve Osmanlı kasnağını tanımlayıcı bir strüktür ilkesi değildir (örnekler için bkz. Tablo II.11 ve Tablo II.12.1-12.4).

Kubbeye geçiş elemanları pandantif, düzlem üçgen, iki veya üç yüzeyli düzlem üçgen, ve en çok üçgenli kuşak kullanılmıştır. Pandantif Bizans kubbesinin geçiş elemanıdır, Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda kullanılmakla birlikte, Osmanlı kubbesinin Bizans kubbesiyle biçimsel bir ilişkisi yoktur. Üçgenli kuşak kubbe eteğini bütünüyle saran kasnakta, kasnağın iç yüzeyinde, ortalanmış kasnakta kubbenin etek iç yüzeyinde ve kasnağın iç yüzeyinde, kasnak üzerinde kubbeye kasnakta veya kasnağın altında yer alabilmektedir.

Kubbe kasnaklarını üslup yönünden ele alınca, ilk kez planlarına göre sınıflandırabiliriz:

- 1) Kasnaksız
- 2) Kare kasnaklı
- 3) Sekizgen kasnaklı
- 4) Dışta oniki kenarlı, içte yuvarlak
- 5) Dışta oniki kenarlı, içte sekiz kenarlı
- 6) Üçgenli kuşağın dilimlenişine uyumlu onaltı kenarlı, veya onikiden çok kenarlı (Bunları artık yuvarlak kasnaklar olarak değerlendirmek gerekmektedir.)

Kasnak pencereleri dar ve küçük boyutlu, yuvarlak kemerlidir. 14.yüzyılın ilk yarısında kasnaksız kubbe, kare, 12 ve 16 kenarlı masif kasnaklar inşa edilmektedir, sağır duvarlı, bazen aydınlatma fenerli, ana yönlerde 3-4 pencerelidir (Bkz. Tablo II.12.5).

Kubbe örgü malzemesi her zaman tuğladır, geçiş elemanları için de İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin taş pandantifleri dışında aynı şeyi söyleyebiliriz. Kasnaklar az pencere ve masif olduklarından taş/tuğla almasıyla örgüsüyle inşa edilebilmektedirler. Bu uygulama ile yapı bütününde almasıyla duvarı ve aynı yineleme oranını sürdürmek mümkün olmaktadır.

II.3. CEPHE BİÇİM DÜZENLERİ

II.3.1. CEPHELERDE PENCERE GRUPLANMALARI

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda inşa edilen yapılarda, kubbeyle örtülü birim kare alanın dış cephelerinde açılan pencereler, iç mekânın aydınlatma düzeyini ayarlarken, yatayda, düşeyde, bağımsız dizilerle veya sağır kemerlerle gruplanarak meydana getirdikleri biçim düzenleriyle belirli klişeler oluşturmuşlardır. Aynı biçim düzeninin birden çok yapıda uygulanması ve tipolojik araştırmalarda, belirli kümelere toplanması çağın beğenisini ve yüzyıl içindeki üslup gelişimini göstermektedir. Cephe biçim kalıplarında, yapı elemanlarının geometrik biçimlenişleri bazen doğrudan aktarmayken, çoğu yorum sonucu ortaya çıkmıştır, aynı sentez ilkelere yapı elemanlarının gruplanarak oluşturdukları cephe biçim düzenlerinde de izleyebiliyoruz. Cephelerdeki biçim düzenlerini, yatay, düşey (yöne göre) ve bağımsız veya sağır kemerlerle sınırlandırılmış olmaları kriterlerine dayanarak aşağıdaki gruplarda toplayabiliriz:

- 1a Yatay dizilerde bağımsız, altlık pencerelerin dizileri (ikili ve üçlü gruplar): Küçük boyutlu modüllerin yan cephelerini belirlerler.
- 1b Yatay dizilerde üçden büyük sayıda pencere sıraları (Medrese gibi çok modüllü yapılarda, her birimin cephesinde açılan pencerelerin yan yan dizilişinden oluşurlar.)

1c Sağır kemerlerle, veya hafifletme kemerleriyle gruplandırılmış, altlık+üstlük veya ardışık altlık, üstlük dizileri.

1d Altlık ve üstlük pencerelerin, düşey eksenden kaymış bağımsız dizileri (Bkz. Tablo II.14.1-14.3).

2. Yatay-Düşey Gruplanmalar: Kemer kilit taşlarının aksından geçen düşey eksene göre altlık+üstlük pencere takımı ve bunların birden fazlasının yan yana dizilerek, yapı cephelerini altta ve üstte delerek iç mekânı iki kotdan birden aydınlatan pencere biçim düzenleridir. Yapı biriminin cephelerinde: altlık+üstlük.

İki altlık pencerenin arasındaki sağır duvarın aksında üstlük pencere: Aynı düşey eksendeki altlık+üstlük takımının ikili ve ikiliden çoklu gruplanmaları da görülürler (Bkz. Tablo II.14.2). Dikdörtgen hacımlarda veya kubbeyle örtülü kare birimin yan yana bitiştirerek türettikleri cephe sürekliliklerinde, her birimin pencere takımının, birim sayısı ile çarpımının sonucu sayıdaki pencere dizileri, doluluk-boşluk, ritm-yineleme ilkelerine dayanan biçim düzenlerini ortaya çıkarır. Bu tür cephede süreklilik gösteren altlık+üstlük pencere dizileri bazilikalardan yan cephelerinde görülür, ancak kavram kargaşası yaratmamak için bazilikanın yan nefinin süreklilik gösteren bir iç mekâna sahip olduğunu, bir medresenin veya fütüvvet camisinin iç mekânının duvarlarla ayrılmış, birim hacımların yan yana eklenerek bütünü oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu cephe biçim düzeninin prototipini Bizans Mimarisi'nde aramak yersizdir. Öte yandan sağır kemerlerle, veya hafifletme kemerleriyle sınırlanarak, altlık dizileri, altlık+üstlük dizileri, ardışık alternatif kot-taki diziler, Bizans Mimarisi'nde Orta Devir'de başlayarak Geç Devir'de duvar yüzeylerinde ritm-yineleme, gölge-ışık cephe özelliklerini pekiştiren ve çok kullanılan cephe biçim düzenleridir. Söz konusu biçim düzeni, Bizans Mimarisi'nde yuvarlak-kademeli kemer-pilaster bileşenleriyle biçimlenirken Osmanlı Mimarisi'nin İlk Çağı'nda uyarlanarak kademesiz-iki merkezli sivri kemer-pilaster bileşimi ilkelerine dayandırılır. Yapı türlerinin plan şemaları, strüktür ilkeleri, iç mekân anlayışı, işlevleri gibi kriterler, yapı modüllerinin sayısı ile birlikte sağır kemerlerle sınırlandırılmış pencere takımlarının boyutlarını ve delik sayısını saptarlar.

II.3.2. GİRİŞLER-(KAPI-PENCERE) GRUPLANMALARI

Giriş cephesindeki pencere sayısı ve kapı-pencere gruplanmaları, yapının türüne, işlevine, boyutlarına göre farklılıklar göstermekle birlikte yine yan yana bitiştirilmiş, kubbeli kare modüllerin toplamı olarak ele alındığında, her birime özgü cephe biçim düzenlerinin toplamı olarak değerlendirilebilir. 14.yüzyıl Osmanlı yapılarının giriş cepheleri aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

1a Sağır duvarlı giriş cephesinin aksında kapı

1b Sağır duvarlı giriş cephesinin aksında kapı-tepe penceresi

1c Pencere-kapı-pencere (Tek modüllü ve üçlü modüllü cephelerde, örneğin tek hacımlı, kubbeli caminin, hamamın soyunmalık hacminin, medrese giriş cephesinin, fütüvvet camisi giriş cephesinin biçim düzeni olabilir.)

1d Pencere-pencere-KAPI-pencere-pencere (Kapı üzerinde tepe penceresinin gelişmesi 14.yüzyılın ikinci yarısından sonra izlenmektedir.)

1e Portal gelişimi, (pencere-pencere-PORTAL-pencere-pencere) biçim düzeni, 14.yüzyılın sonlarında belirir, mukarnaslı niş içindeki duvar yüzeyinde iki merkezli sivri hafifletme kemeri altında basık kemerli kapı açılması bütünüyle Osmanlı biçim düzenidir, ancak incelenen dönemin son yıllarında ortaya çıkması nedeniyle 14.yüzyıl Osmanlı cephe biçim düzenleri içine almak bütünüyle doğru olmayacaktır, sentez-arayış dönemi olan 14.yüzyıldan çok 15.yüzyıl olgusu olarak

değerlendirilmesi gerekmektedir. Biçim düzenlerinde görülen kalıplarda Bizans Mimarisi'nin etkisi, yapı elemanlarının bazılarının geometrik biçimlenişi dışında saptanamamıştır (Bkz. Tablo II.15).

Biçim düzenleri, kubbeyle örtülü kare birim alanın kendisi gibi klişeleşmiş mimari şablonlardır, örneğin PENCERE-KAPI-PENCERE biçim düzeni tek hacımlı cami, hamam veya 14.yüzyıl sonlarında oluşan kapalı avlulu bir medresenin giriş cephesini düzenleyebilir, söz konusu medreselerde giriş kapılarının yerini mukarnaslı niçli portaller almaktadır. Fütüvvet camilerinin hemen tümünde giriş kapısının iki yanında kanat odalarının ikişer penceresi yer almaktadır.

Medreselerdeki ilke her hücreye bir altlık veya altlık üstlük takımı açılmasıdır, 14.yüzyılın ikinci yarısından sonra hücreler dersane eyvanına göre ikincil karakterde ve basık kütleli olduklarından yalnızca birer altlık penceresi açılır. Dersane eyvanında hacmın boyutlarına ve istenilen aydınlatma düzeyine bağlı olarak her cephesinde ikişer pencere açılmaktadır. İşlevleri gereği mahremiyet aranan hamamlarda, camekan giriş cephesinde pencere-kapı-pencere düzeni uygulanırken, pencerelerin üst kotlarda açılmasına dikkat edilmiştir. Hamamın çıplak çezilen bölümleri kubbe fenerleri veya kubbedeki deliklerden aydınlanmaktadır, beden duvarları sağırdır. 1300-1350 arasındaki türbeler masif ve az delikli, bir yandan Bizans şapelleri yeniden değerlendirilerek kullanılırken, öte yandan Anadolu Selçuklu Mimarisi biçim düzenleri ve iç mekân anlayışı da yeni inşa edilen yapılarda etkilerini sürdürmektedir.

Bizans Mimarisi'ndeki, alt kotların sağır duvarlı olması, üstlük pencereler, ve kubbe kasnağındaki pencerelerle loş iç mekân elde edilmesi kaygısı dini-mişlik nedenlere bağlıdır. Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda 1300-1350 arasında böyle bir kaygı yokken, yine loş iç mekânlar yapılmıştır, ancak bu iç mekân anlayışı uzun sürmemiş ve yüzyılın ikinci yarısından sonra altlık pencere dizilerine önem verilerek, altlık üstlük pencere takımlarıyla aydınlık iç mekânlar elde edilmiştir.

Osmanlı Mimarisinin İlk Çağı'nda yapı planlama modülü olan kubbeyle örtülü kare birim alanın oluşturduğu kütleler simetrik veya simetri-ağırlıklı düzenlemelerle gruplanmaktadır. Aynı kaygı her modülün cephe biçim düzeninde de gözlemlenmektedir. Bu ilkelere göre entegre olan birimlerin oluşturduğu bütün de simetrik veya simetri-ağırlıklı düzenlenmiş kütlelerin bir araya gelmiş simetrik cephe biçim düzenleriyle donanmaktadır. Cephe biçim düzenleri yapı türüne, işlevine, boyutlarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilmekle birlikte "klişeleşmiş mimari" düzenlerdir.

Bizans Mimarlığı döneminden kalan verilerden yalnızca kiliseler kalmıştır, literatürden saptadığımız arkeolojik verilerin çoğu günümüzde toprak altındadır, bununla birlikte kiliseleri, bazilikal planlılar, kare içinde haç (merkezi planlılar) ve tek hacımlı şapeller olarak ayırabiliriz, bunlardan yalnızca bazilikal planlılar cephelerde süreklilik gösteren biçim düzenlerine sahiptirler, kare-içinde-haç planlı yapıların cephe artikülasyonu strüktüre bağlı olarak oluşmaktadır, birim hacmın birleşerek bütünü oluşturmasını yalnızca manastırlarda görebiliyoruz, öte yandan Anadolu Türk Mimarisi'nin medrese prototipleri de başka ve önceki bir köken oluşturmaktadır. Bizans cephe biçim düzenleri yapı strüktürlerinin yük alma-yan ölü yüzeylerinin mistik anlamlara ağırlık veren ikili, üçlü pencerelerin sağır kemerlerle, ve hafifletme kemerleriyle gruplanmalarından ortaya çıkmaktadır. Boyuna uzayan cephelerde pilasterlere basan sağır kemer dizilerinin içlerindeki çö-kertme yüzeylere sürekli veya ardışık pencerelerin açılması, kemerli açıklıklarda tribelon sistemleri ve girişlerdeki pencere-kapı-pencere biçim düzeni yerleşmiş ve adeta normlaşmış mimari çözümlerdir. Söz konusu biçim kalıpları, Osmanlı Mima-

risinin İlk Çağı'nda yorumlanarak ve sivri kemer biçim kalıbına uyarlanarak kullanılmıştır. Buna karşın 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi yeni toplumun gereksinimlerini karşılayacak işlevlerdeki yapıları kendi plan şemalarıyla inşa ederken gerek planlama ilkeleri gerek iç mekân anlayışı bakımından Bizans'a bir şey borçlu değildir. 1300-1350 arasında yapı malzemeleri, yapı teknikleri, devgirme malzeme kullanımı, doğrudan aktarma biçim kalıpları yapı cephe biçim düzenlerini aktarma-sentez aşamasında etkilerken, yüzyılın ikinci yarısından sonra bulunan yapıların kullanılması, devgirme malzeme toplanmasının azalması, yeni beğenilere göre biçim kalıpları geliştirilmesi ile doğrudan aktarma anlamındaki ürünler azalmış Bizans cephe biçim kalıplarının etkisindeki biçim düzenleri de yorumlanarak ve uyarlanarak kullanılmıştır. Bizans Dönemi'nden kalan mimari verilerin etkisi cephe biçim düzenlerindedir, 14.yüzyılı bu konuda alma dönemi olarak nitelendirebiliriz, bu olgu yadsınmayacak boyutlarda gerçektir, ve giderek ayıklanmış ve özgünleşerek 15.yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür.

III.BÖLÜM: SONUC

Osmanlı Mimarisinin İlk Dönem cephe biçim düzenleri ilk bakışta belirli tasarım ilkelerine dayanmayan ve her yapıda yerine özgü biçim düzenleri kuran, arayış dönemi ürünleri olarak görülebilir. Cephe biçim düzenleri ve yapı elemanlarının biçim kalıplarındaki Bizans etkileri de toplumun karışık ve oturmuş bir döneminde birkaç Bizanslı ustanın kendi seçim ve beğenilerine göre çalışmalarıyla açıklanmıştır. Ancak 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi plan şemaları, planlama modülü kullanılması, iç mekân anlayışı ve cephe biçim düzenleriyle çağdaşı öteki Anadolu Beyliklerine göre daha olgunlaşmış bir mimari ortaya koymaktadır. Cephe biçim düzenleri değişik işlevdeki yapılarda gereksinime ve mekânın işlevine göre boyutlanan ortak planlama modülü "kubbeye örtülü, birim hacmin" istenilen aydınlatma düzeyine bağlı olarak geliştiren, cephedeki yapı elemanlarının biçim kalıpları da, 14.yüzyıl Bithynia'sının sentez ortamının verilerine ve Bizans Mimarisi'nin göreceli etkilerine göre değişmektedir. Yapı elemanlarının biçim kalıplarındaki ve cephe biçim düzenlerindeki Bizans etkileri, rastlantı sonucu ortaya çıkmış ve bir kaç Bizanslı ustanın katkısı olarak tanımlanamayacak kadar karmaşık ve yoğundur. Ne varki bu etkilerin genelde dış cephe öğelerinde kaldığını da vurgulamak gerekir.

14.yüzyıl başlarından giderek oluşan mimari sentez yalnızca cephe biçim düzenlerinde izlenebilir ve doğrudan aktarma, özümleme, yorumlama, uyarlama aşamalarından geçmektedir. Mimari verilerle dolu, çeşitli etkilere açık karmaşık bir dönüşüm ortamında hiç bir etki altında kalınmasaydı, o zaman Selçuk Üslubu süreklilik gösterecekti, ancak Anadolu'da 11.yüzyıl sonlarında başlayan dönüşüm ortamında, hızla Türkleşen, İslamlaşan toplumun saf bir Selçuk toplumu olduğunu söylemek gerçek dışı olacaktır. 14.yüzyıl Bythnia'sında ortaya konan mimari sentez, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasındaki insan kaynağı, onu örgütleyen kurumlar, Ortodoks kilise örgütünün toprak kaybına paralel hızla dağılması ve Hıristiyan nüfusun başı bozuk kalması, canlanan ekonomik yaşama ve düzene politik kargaşa içindeki öteki beylikler halkının göçmesi gibi çok boyutlu neden-sonuç ilişkilerinden etkilenmekte ve daha önceden başlamayan doğal bir toplumsal-yönetimsel-ekonomik-mimari bireşimi başlatmaktadır. Mimarinin içinde biçimlendiği ortam cephe biçim düzenlerindeki Bizans etkilerini yeterince açıklayacak niteliktedir. Oluşan sentez 11.yüzyıl sonlarından başlayarak, sürekli batıya yönelen Türkleşme-İslamlaşma sürecinin sonuçlarıdır (Bkz.Tablo III.1.1-1.9).

Osmanlı Beyliği'nin coğrafi konumu gereğince Bizans'la politik-ekonomik toplumsal ilişkilerde bulunması ve Bizans İmparatorluğunun Akdeniz'deki etki alanını ele

geçirmeye çalışması, mevcut durumlarını korumaya çalışan öteki beylikleri geride bırakmalarını sağlamıştır. Üstelik Bizans politik merkezine bu denli yakın bir ilişki ilk kez oluşmaktadır. Osmanlıların kültürel ve politik zaferleri İslamlaşma sürecini hızlandıran kolonizasyon ve misyon yöntemlerine dayanmaktadır. Bizans idari örgütüyle bütünleşen Ortodoks kilise örgütünün yitirdiği her mevzi Hıristiyan nüfusun ekonomik olanaklarını elden çıkarmasına ve başıboş kalmasına neden olmuş, Osmanlı fetihleri sonucu oluşan toplumsal ve yönetsel kargaşanın durulması ve doğal bir kaynaşmanın başlaması, Fütüvvet ve Ahi örgütleriyle tarikatların yönetsel-dini-mistik çabalarına bağlı olarak gerçekleştirebilmiştir. Yeni yönetime uyarlanma, ekonomik yaşamın, üretim ilişkilerinin düzenlenmesi yeni yerleşim alanlarının çekirdeklerinin oluşturulması söz konusu kurumların özerk, yarı-özerk ancak aynı hedefe yönelmiş çalışmalarıyla sağlanmıştır. Bütün 14.yüzyılı dönüştürme süreci olarak tanımlayabilirken, merkezi yönetime yönelik açısından 1300-1350 ve 1350-1400 gibi iki ayrı tarih kesidinde inceleyebiliriz. Yüzyılın ilk yarısında kırsal alanlarda ilerleyen özerk birimlerin etkileri söz konusuysen, ikinci yarısından sonra fethedilen kentlerin artmasıyla kent yaşamının biçimlenmesi, cemaatlerin merkezi yönetime bağlanması aşaması başlamaktadır.

Yapı çalışmalarında da aynı bölünme sonuç vermektedir. Yüzyılın ilk yarısında geçici malzemeyle Bizans biçim kalıplarının yoğunlaştığı ve doğrudan aktarıldığı izlenirken, ikinci yarısından sonra malzemenin kalitesi yükselmiş, cepheelerde yorumlanan ve uyarlanan biçim düzenleri de kullanılmaya başlanmıştır. Yüzyılın ilk yarısından Bizans Mimarisi'nden kalan yapılar yeniden değerlendirilmiş, kalıntılar da devşirme malzeme kaynağı olarak kullanılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısından sonra devşirme malzeme kaynaklarının kurumasına bağlı olarak bu tür malzemenin kullanımı azalmış ancak alışılan biçim kalıpları, yorumlanarak ve uyarlanarak özgün yapı elemanlarında etkisini sürdürmüştür. Yüzyılın son çeyreği özümleme ve yaratma dönemi olarak düşünülebilir, söz konusu tarihi kesitte imparatorluk üslubunun başlangıcını gösteren yapılar inşa edilmiştir, ancak yapıların tümünde aynı nitelik olmadığından, tüm 14.yüzyıl kendi içindeki göreceli farklılaşmalara bağlı olarak ayırdığımız zaman kesitlerine karşın fetih öncesi Osmanlı Mimarisi'nin sentez dönemi olarak tanımlayabiliriz.

Gözönünde tuttuğumuz tarihi ve demografik gerçekler Osmanlı Devleti'nin Bizans'ın İslamlaşmış bir devamı olduğu anlamına gelmemektedir. Osmanlı Devleti'nin yalnızca bir aşiret tarafından kurulmadığını ve daha önceki Anadolu Türk toplumunun yeni bir olgu çevresinde toplandığı gerçeğini benimsemek bu konudaki çelişiklere açıklık getirecektir. 14.yüzyıl Osmanlı toplumu batılı kaynakların uzun süre savdukları gibi tümüyle göçebe, bu nedenle de sanattan uzak bir toplum değildir. İdari ve hukuki uygulamalarında Bizans'ın yerel pratiklerinden yararlanması Anadolu Türk yönetiminin söz konusu konulardaki birikimini unutturmamalıdır. Buna karşın yeni oluşan toplumdaki Bizans tortuları da yadsınacak boyutlarda değildir. Böylesi bir tortuda mimarların, yapı ustalarının, mimari birikimlerin, geleneklerinin etkisiz kalacağını düşünmek de yanlış olacaktır. Mimari oluşurken kendini geriden besleyen kaynakları kullanırken, değişen mekânda kendisinden önce yapılan yapılardan da etkilenmektedir. Değişen mekân Bizans verileriyle dolu olmasına karşın Osmanlı Mimarisi'nin Bizans Mimarisi'nin devamı olduğunu söyleyemeyiz. 14.yüzyılda oluşan bir mimariyi günümüzün dini-estetik kaygılarıyla ele alarak cephe biçim düzenindeki Bizans etkilerini dışlamak da bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır. Yeni toplumun toprağa yerleşme ve dini inançlarını yayma amacıyla örgütlediği kurumlar nasıl 14.yüzyıl Osmanlı Beyliği sınırlarında ortaya çıkan Fütüvvet camilerinin nedeni olmuşsa, toplumun içindeki Bizans tortuları da cephe biçim düzenlerinin nedeni olma gerçeğidir. Öte yandan medrese, hamam, türbe yapıları daha önceki Anadolu Türk Mimarisi'nin plan şemalarını, örtü sistemlerinde planlama modülüne bağlı bir gelişmeyle sürdürürken yerel malzeme ve yapı teknikleriyle inşa edilmişlerdir. Mimari-

deki kubbe mimarisine yönelik, "kubbeyle örtülü birim planlama anahtarının" benim- senmesine bağlıdır, öte yandan çok ayaklı cami plan şeması benimsemeyerek cemaat- ların boyutları ve niteliklerine uygun camiler ortaya çıkmıştır. Değişik işlevler- deki yapılarda gereksinime göre boyutlanan kubbeyle örtülü kare birimin kullanılma- sı organik bir mimariyi oluştururken, cephe biçim düzenlerinin uygulanacağı cephe yüzeylerini de sınırlamıştır. Planlamadaki söz konusu ilke cephe yüzeylerinin mo- dülün bir cephesinden daha küçük yüzeylere parçalanmasını olanaksız kılmaktadır.

Bizans Mimarisi Orta Devir'den başlayan bir gelişim süreci sonunda "strüktür mimar- isini" olmuştur, planlama birimi "baldağ"dir. Buna karşın cephe biçim düzenleri strüktürün iskeletindeki ölü yüzeylerin üslup farklarına göre değişen, fakat aynı biçim kalıplarını koruyan klişeleşmiş biçim kalıplarının doldurulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Pencere, kapı, niş gibi cephe elemanları ve bezeme öğeleri strüktürün kendisi ve hafifletme kemeri, saçır kemer-pilaster gibi ara cephe elemanlarıyla sınırlanmakta ve gruplanmaktadır. Bu sonuçtan giderek, pilaster-hafifletme kemeri- saçır kemer gibi bağlayıcı ara cephe elemanlarının pencere, niş, kapı ve bezeme öğelerinin gruplanmalarını sağlaması olgusunun Bizans cephe düzenleme pratiği olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Bizans cephelerindeki artikülasyon Orta Devir mi- marisinin sonlarında başlamaktadır, ve daha önceki cepheler masif ve iki boyutlu- dur, kullanılan taş/tuğla almaşığı duvar Bizans yapılarının genel karakteridir.

Osmanlı Beyliği'nin çağdaşı Anadolu Beyliklerinin hemen tümünde, Anadolu Selçuklu merkezi yönetiminin dağılması sonrasında yerel mimarilerle girilen sentezleri gözlemleyebiliyoruz. Ancak söz konusu etkilenmeler mekân düzenleri ve yapı teknik- lerinin yanı sıra özellikle bezeme ağırlıklıdır. Hiç birinde Osmanlı Beyliğindeki kubbe mimarisine yönelik ve yapı cephelerindeki biçim düzenleri görülememektedir. Burada 14.yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nin özel konumu ve gerçeği ortaya çıkmaktadır. İslam-İslamlaşma sürecindeki toplumun gereksinimi olan yapılar, geleneksel plan şemalarının, yerel kubbe mimarisinin etkisiyle, yerel malzeme ve yapı teknikle- riyle inşa edilmişlerdir. Yalnızca plan şemalarının soyutlanmasıyla yapılacak bir karşılaştırmada, hiç bir Bizans etkisi görülemeyecektir. Ancak mimari üçüncü boyu- tuyla, iç mekân ve cephe biçimlenişini kaygılarıyla birlikte anlam taşıdığından böy- lesi bir karşılaştırma eksik kalacaktır. Cephelerdeki delikler ve bunların gruplan- maları, cephelerdeki üçüncü boyut etkileri, alt yapı-üst yapı ilişkileri, örtü sistemleri, strüktür, iç mekân anlayışıyla birlikte anlam taşımaktadır. Osmanlı Mimarisinin ilk Çağı'nda bunlardan biri ötekisine baskın değildir. Bununla birlik- te yapıların tümündeki pragmatizmden söz edebiliriz. Bizans Mimarisi'nin etkileri yalnızca cephe biçim düzenlerinde görülmektedir, 14.yüzyıl cephe biçim düzenlerini doğrudan aktarma, yorumlama, uyarılama olarak iki grupta toplayabiliriz:

1) Doğrudan Aktarma Biçim Düzenleri: Devşirme malzeme veya Bizans biçim kalıpla- rıyla inşa olmak üzere iki voldan ortaya çıkmaktadır. Pencere, kapı söveleri, sütun gövde ve başlıklarını birlikte getirmektedirler. Doğrudan aktarma biçim düzenleri; Bizans biçim kalıplarıyla oluşturulan, ve yapının inşası sırasında biçimlenen dü- zenlerdir. Örneğin hem yuvarlak kemer kullanılması hem de pilaster, hafifletme kemeri gibi elemanlarla biçim düzeni kullanılması "doğrudan aktarma biçim düzenini" kurmaktadır. Bizans cephe biçim düzeninin iki merkezli sivri kemerlerle uygulanma- sı, veya yapıdaki yerinin değiştirilerek kullanılması "yorumlama, uyarılama" yoluyla özümlenen bir şemanın bilinçli olarak uygulanmasıdır. Doğrudan aktarma biçim düzen- lerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- o Yuvarlak, tuğla kemerli, sövesiz pencere
- o Yuvarlak, tuğla kemerli dar ve yüksek sövesiz pencere
- o Yuvarlak hafifletme kemeri altında dikdörtgen söveli pencere
- o Aynı biçim düzenindeki kapı
- o Dikdörtgen söveli, köşeleri gönye burun kesilmiş, lentosu profillendirilmiş pen- cere

- o Dairesel pencere
- o Testere dişi kemer sırtı kontur u
- o Yuvarlak, kademeli tuğla veya taş/tuğla almaşığı kemer
- o Cephelerdeki kademesiz, kademeli pilasterler
- o İki sütun arasına dikdörtgen söve yerleştirilmesi
- o Cephedeki pilaster-sağır kemer dizilerinden oluşan biçim düzeni
- o Bu sistemde pencere gruplanmaları
- o Rozas, balık sırtı, testere dişi, konsol friz (corbelled table frieze), eğik dama tahtası, yürek biçimli madalyon gibi almaşık duvarda tuğla bezeme ve saçak korniş elemanları

Yorumlama-Uyarılama Sonucu Ortaya Çıkan Biçim Düzenleri: Bu grupta yapı elemanının biçim kalıbı veya yapıdaki yeri değişmektedir. Örneğin Bizans ikili pencere biçim düzeni olan geniş ve yüksek bir hafifletme kemeri içinde ortak sütuncuk veya pilastere basan ikili pencere, aynı ilkeyle fakat iki merkezli sivri kemerli olarak düzenlenmekte, pencere biçim düzeni olarak kullanıldığı gibi revak yan yüzlerinde ki açıklığın düzenlenmesi amacıyla da kullanılabilir. Yuvarlak kademeli kemerin, iki merkezli sivri, kademesiz olarak değiştirilmesi bir uyarılamadır. Bu grupta toplayabildiğimiz cephe biçim düzenleri aşağıdaki gibidir:

- o İki merkezli sivri kemerli, sövesiz pencere (özgün sayılabilir)
- o İki merkezli sivri kemerli çökertme yüzey içindeki niş
- o İki merkezli sivri, tuğla veya taş/tuğla almaşığı kemer altında dikdörtgen söveli pencere
- o Kademesiz pilaster-iki merkezli sivri kemer (almaşık pilaster-almaşık kemer) dizileri ve bu sistemin oluşan çökertme yüzeylerde pencereler açılmış varyasyonu
- o İki merkezli sivri hafifletme kemeri içinde ikili pencere
- o Aynı sistemde hafifletme kemerinin içinde ortadaki ortak sütuna basan sivri kemerli ikili açıklıklı revak yan yüzü
- o Kasnak üzerinde kubbe
- o Rozas varyasyonları, yorumlanmış dama tahtası, incelmis testere dişi saçak profili, sivri kemerli konsol friz (corbelled table frieze)
- o Yapı girişlerindeki yanaşık pencere-kapı-pencere biçim düzeni (örnekler için bkz. Tablo III.1.1-1.9)

Devşirme ve doğrudan aktarma biçim düzenleri bütün 14.yüzyıl boyunca kullanılmakla birlikte yüzyılın ikinci yarısından sonra azaldıklarını ve daha çok uyarılama ilkeli biçim düzenlerinin önem kazandığını söyleyebiliriz. Bu sonuçlardan giderek 14.yüzyıl boyunca Osmanlı Mimarisinin ilk Çağı'ndaki yapı cephelerindeki Bizans etkileri:

- I. Devşirme malzeme kullanma-doğrudan aktarma
- II. Doğrudan aktarma-uyarlama
- III. Uyarılama-özgün tasarım aşamalarından geçmektedir.

Yapı cephelerindeki en önemli uyarılama taş/tuğla almaşığı duvarın, yüzyıl boyunca kendi yineleme oranını, derz tekniğini oluşturarak kullanılmasıdır. Pilaster, kemer gibi yapı elemanları da özgün aritmetik oranlar ve ilişkilerle kullanılmışlardır. İster doğrudan aktarılmış, ister yorumlanarak uyarlanmış her biçim kalıbı ve düzeni 14.yüzyıl sentezinin ürünü "Özgün Cephe Biçim Düzenleri"dir. 14.yüzyıl cephe biçim düzenleri Fetih Öncesi Osmanlı Mimarisinin sentez ve imparatorluk mimarisine hazırlık dönemini temsil ederler, ait oldukları yapıların özgün planlama ilkeleri bakımından Bizans'ın devamı değildirler, yalnız başına ele alınarak değerlendirilmeleri yalnızca plan soyutlamalarına dayanarak yapılacak karşılaştırmalar kadar yanltıcı sonuçları doğurabilmektedir. Bu nedenle özgün plan şemalı yapılarda sentez ürünü biçim düzenli, ve yapım teknikli yapı elemanlarının "özgün tasarımlar" olarak kullanılmalarıdır. Osmanlı Mimarisi'ndeki 14.yüzyıl öncesi ve sonrası gelişim süreci söz konusu bulguyu desteklemekte ve kanıtlamaktadır.

REFERANSLAR

ÖNSÖZ

1) C.Diehl, Byzance, Grandeur et décadence, Paris, (1920), 325-327.

GİRİŞ

- 2) N.Iorga, Essai de sunthese de l'histoire de l'humanité, cilt II, Paris, (1927), 560-Köprülü'den naklen.
- 3) C.Texier, Küçük Asya, (Çev. Ali Suat), 2 cilt, cilt I, İstanbul (1339), 227.
- 4) M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, cilt I, Ankara, (1953), 392.
- 5) D.Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler", Sanat Tarihimizin Sorunları, İstanbul, 1975, 127.
- 6) S.Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh Through the Fifteenth Century, Los Angeles, London, Berkley, 1971, University of California Press, 466.
- 7) İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, Ankara, 1943, cilt I, 19.
- 8) S.Vryonis, a.g.e., 466.
- 9) S.Vryonis, a.g.e., 468.
- 10) H.İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, 15.Asırda Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, (1954), I, 137-209.
- 11) H.A.Gibbons, The Foundations of the Ottoman Empire, Oxford, 1916, 73.
- 12) R.Grousset, Histoire de l'Asie, Paris, 1922, cilt I, 286-Köprülü'den naklen.
- 13) M.Akdağ, a.g.e., 213.
- 14) M.Akdağ, aynı eser, 213.
- 15) H.İnalcık, "The Problem of the Relationship Between Byzance and Ottoman Taxation", Akten Des XI.Internationalen Byzantinischen Kongresses, München 1958, Münih, 247-242.
- 16) F.Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1981, Ötügen Neşriyat, A.Ş., 199-226.
- 17) F.Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1972, 156.
- 18) S.Vryonis, a.g.e., 348.
- 19) M.Akdağ, a.g.e., 396.
- 20) S.Vryonis, a.g.e., 302.
- 21) A.Waechter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien in XIV Jahrhundert, Leipzig, 1903; Anadolu Ortodoks Kilisesinin çöküşü konusundaki belgeleri 1860-62'de Miklosich ve Müller tarafından yayımlanan çalışmadan derlemiştir (S.Vryonis, s.289'dan naklen).
- 22) P.Tivçev, "Les cités byzantine aux XIe-XIIe siècles", Byzantino-Bulgarica I, Sofya, 1962, 145-182.
- 23) Mikolisch-Müller, a.g.e. II (Vryonis'den naklen).
- 24) A.İ.Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İstanbul, 1977, (Doktora tezi), 156.
- 25) Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi II, Ankara, 1942, 279-353.
- 26) 11. ve 12.yüzyıl tarihçileri Anadolu'nun Türk egemenliğine geçişinin sosyal, ekonomik, politik ve dini analizi sonuçlarında birleşmektedirler. Nicetas Choniates, Anna Comnena Pachymeres'in düşüncesini paylaşmaktadırlar; S. Vryonis, a.g.e., 416.

- 27) F.W.Hasluck, "Bithynia, The Annual of the British School at Athens, XIII, 1906-7, 285-308.
- 28) P.Witteck, Osmanlı Devletinin Doğuşu (Türkçeye çeviri F.Arık), İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi no.73, 1947, 53.
- 29) R.Clogg, "The Publications and Distributions of Karamanlı Texts by the British and Foreign Bible Society Before 1850", The Journal of Ecclesiastical History, XIX (1968), 57-81.
- 30) Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Anadolu, Suriye, Hicaz), 1671-1672, İstanbul, 1935, IX.cilt, 288; Ayrıca Seyahatname (Yay.Z.Danışman), İstanbul, 1971, (2.baskı).
- 31) Russel, Recent Advances in Medieval Demography, 99, (Vryonis, s.26'dan naklen).
- 32) F.Dirimtekin, "1453 Muhasarası Esnasında Bizans'ın Nüfusu", TTOK Belleteni, no. 149'dan ayrı basım, İstanbul, 1954, 8-12.
- 33) P.Charanis, A note on the Population and Cities of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century, Social Studies Publications, no.5, New York, 1953, 135-148.
- 34) S.Vryonis, a.g.e., 477-478.
- 35) F.Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1981, 204.
- 36) R.Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, Middlesex, 1975, 437.
- 37) S.Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul, 1981, 88-91.
- 38) İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, cilt I, 143.
- 39) S.Eyice, a.g.e., 89.
- 40) R.Krautheimer, a.g.e., 437; Ayrıca, Ostrogorsky, History of the Byzantine State, (İngilizceye çev.J.Hussey, Oxford, 1968, 511-533); A.A.Vasiliev, History of the Byzantine Empire, (324-1453), cilt II, The University of Wisconsin Press, Madison, 1961, 659-684.
- 41) S.Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve bu Devire ait Eserler", Edirne Fethinin 600.Yıldönümü Hatıra Kitabı, Ankara, 1965, 59-60.
- 42) S.Vryonis, a.g.e., 441; Kaynak Anna Comnena II, 30, 302.
- 43) İ.H.Danışmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1945, cilt I, 91-92.
- 44) S.Eyice, a.g.e., 93.
- 45) F.Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, T.T.K.Yayınları, VIII.Seri, sayı: 8, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1959.
- 46) F.Köprülü, Aynı eser, 78-79.
- 47) F.Köprülü, Aynı eser, 148-150.
- 48) A.I.Doğan, a.g.e., 55-57.
- 49) S.Vryonis, a.g.e., 349.
- 50) İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e., 91-117; Ayrıca, İ.H.Danışmend, a.g.e., 118.
- 51) İ.H.Uzunçarşılı, Aynı eser, 124-126.

I.BÖLÜM

- 52) N.Moutsopoulos, Şekil 1a, 1b, Rapports Harmoniques dans les églises du type a croix inscrite de la Grèce proprement dite, MEMPHATENA TOU XII.ΣΥΝΕΛΠΙΟΥ BYZANTIN. ΔΝΟΙΚΟΥ ΤΗΣ ΑΧΡΙΑΔΕ 1961
- 53) R.Duyuran, "İzmit ve Silivri'de Yapılan Arkeolojik Araştırmalar: 1947-48", Belleten 15, (1957), 213-217, plan için Lev.XIX.

- 54) Evliya Çelebi, a.g.e., cilt III, 7.
- 55) A.M.Schneider, "Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nikea", Istanbul Forschungen 16, Berlin (1943), 10-17; K.Otto-Dorn, Das Islamische Iznik, Berlin (1941), 12; C.Texier, Asie Mineure, Paris (1862), Cilt I, 38; K.Gurlitt, Orientalisches Archiv 3, (1912), 12/13, 59-60.
- 56) O.Wulff, Klein Asien, 1903, 106-7; Die Koimesiskirche in Nicæa, Strasburg, 1903.
- 57) A.M.Schneider, W.Karnapp, "Die Stadtmauer von Iznik (Nicæa)", Istanbul Forschungen, Band 9, Berlin, 1938.
- 58) S.Eyice, "Iznik'te Bir Bizans Kilisesi", Bulleten 13, (1949), 37-51, Lev. XVI-XXI.
- 59) A.Öztüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İznik Tarihi, İstanbul, 1981, 79, (plan-T.H.Wiegand, Athenische Mitteilungen, 1908)'den alınmıştır.
- 60) F.W.Hasluck, Cyzicus, Cambridge, 1910, 75.
- 61) F.W.Hasluck, Aynı eser, 64.
- 62) F.W.Hasluck, Aynı eser, 60-61.
- 63) F.W.Hasluck, Aynı eser, 59.
- 64) F.W.Hasluck, "Bithynia The Annual of the British School at Athens, XIII, (1906-1907), 287-291, (s.288'de plan şeması verilmiştir.)
- 65) A.Choisy, L'art de bâtir chez les Byzantins, Paris, 1883.
- 66) S.Eyice, "Iznik'te Bir Bizans Kilisesi", Bulleten 13, (1949), 39.
- 67) A.Batur, "Osmanlı Camilerinde Almışık Duvar Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları II, (1970), 135-227.

II.BÖLÜM

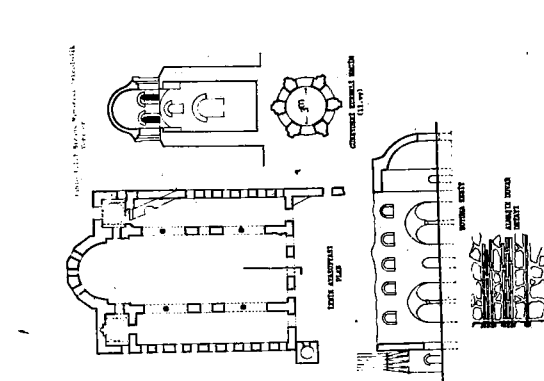
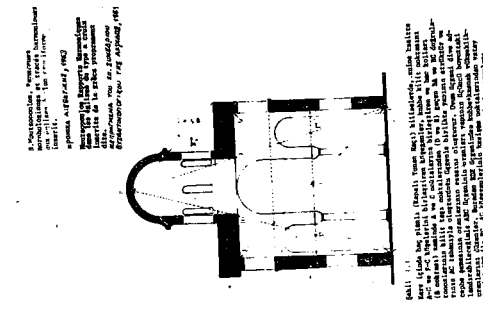
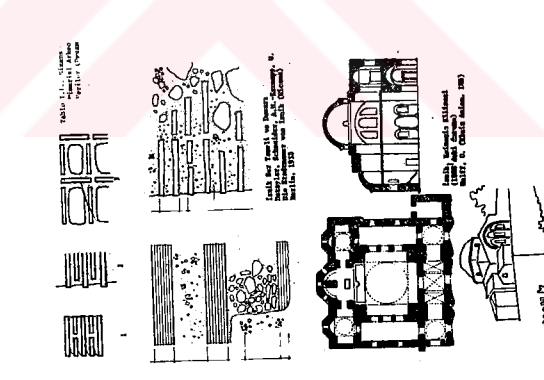
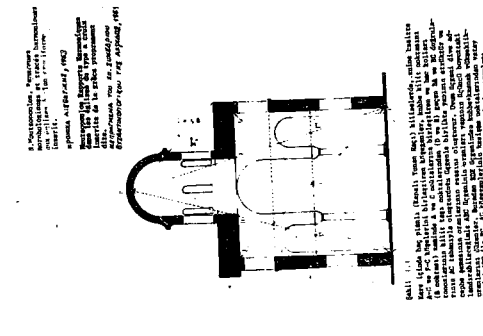
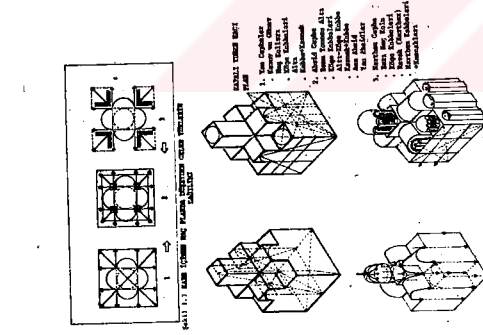
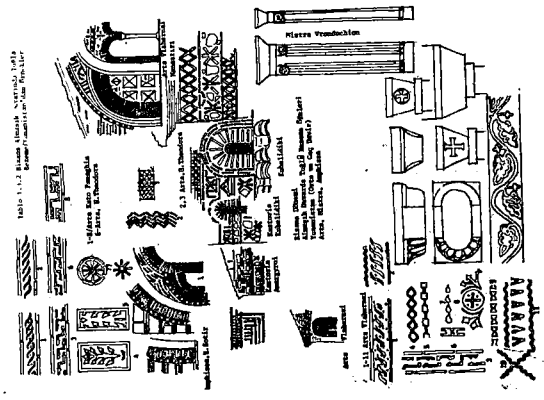
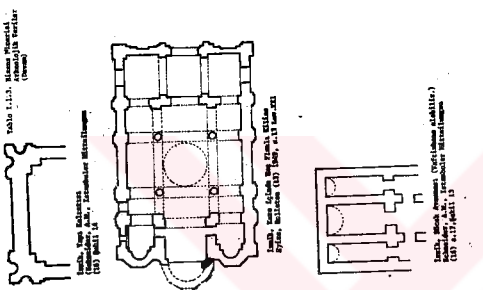
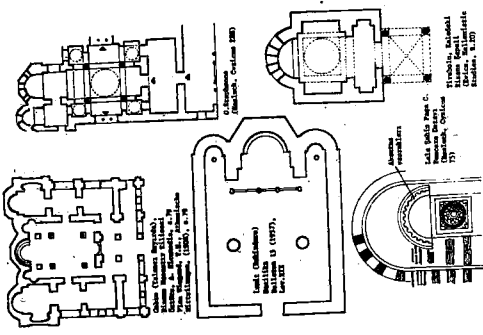
- 68) E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402), İstanbul, 1966, 15-16.
- 69) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 30-34.
- 70) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 36-41; Ayrıca N.Güney, Bilecik Tarihi, Bilecik, 1938, 66.
- 71) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 49-56; M.Neşri, Kitab-ı Cihannüma (F.R.Umat-N.A.Köymen baskısı), Ankara, 1949, 148; H.T.Koyunoğlu, Iznik Bursa Tarihi, Bursa, 1935, 181; S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, İstanbul, 1946, cilt I; A.Gabriel, Une capitale Turque, Bursa, Paris (1958), 49.
- 72) K.Baykal, Bursa ve Anıtları, İstanbul, 1950, 132; A.Gabriel, a.g.e., 15, 19.
- 73) K.Baykal, a.g.e., 13, 55; Evliya Çelebi, a.g.e., cilt II, 9; E.H.Ayverdi, a.g.e., 58-59; A.Gabriel, a.g.e., 43-44; C.Texier, Description de l'Asie Mineure, Paris, 1837, cilt I, 61.
- 74) H.Wilde, Brussa, Berlin, 1909, 11-12.
- 75) A.Gabriel, "Bursa'da Murad I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", Vakıflar Dergisi II, Ankara, 1942, 37-43.
- 76) S.Çetintaş, Yeşil Camii ve Benzerleri Cami Değildir, İstanbul, 1958.
- 77) E.H.Ayverdi, a.g.e., 77, R.91.
- 78) S.Eyice, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, İ.U.İktisat Fakültesi Mecmuası sayı 21'den ayrı basım, İstanbul, 1963, 9.
- 79) M.Neşri, a.g.e., 184; K.Baykal, a.g.e., 52, 67; E.H.Ayverdi, a.g.e., 90.
- 80) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 94.
- 81) S.Çetintaş, a.g.e., cilt I, 23, planları lev.5-12; A.Gabriel, a.g.e., 182; K.Baykal, a.g.e., 103; E.H.Ayverdi, a.g.e., 96-101.

- 82) S.Eyice, Yapının eski durumunu St.Elise Kilisesi adı altında plan ve kesit olarak görebilmek olasıdır, Vakıflar Dergisi V, 142, R.6-7; Ayrıca, Texier-Pullan, Byzantine Architecture, Londra, 1864, 169, Lev. 56'da yalnızca plan verilmiştir.
- 83) E.H.Ayverdi, a.g.e., 109; K.Baykal, a.g.e., 54; İ.H.Danişmend, Üç Bursa, İstanbul, 1948, 40.
- 84) E.H.Ayverdi, a.g.e., 110-111; K.Baykal, a.g.e., 57.
- 85) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 111.
- 86) K.Baykal, a.g.e., 63.
- 87) S.Çetintaş, a.g.e., cilt I, Lev.13-14.
- 88) S.Çetintaş, Aynı eser, 25-28.
- 89) Ahmed Aşıkı Aşıkpaşazade, "Tevârih-i Al-i Osman", N.Atsız baskısı, "Osmanlı Tarihleri", İstanbul, 1949, 116; E.H.Ayverdi, a.g.e., 155-158; A.Öztüre, a.g.e., 209-211.
- 90) Ahmed Aşıkı Aşıkpaşazade, Aynı eser, 116.
- 91) K.Klinghardt, Türkische Bäder, Stuttgart, 1927, 27, R.21-23; E.H.Ayverdi, a.g.e., 158-159; A.Öztüre, a.g.e., 211-212.
- 92) Eski resimleri için A.S.Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", Vakıflar Dergisi I, Ankara, (1938), 53-56, R.9-12; K.Otto-Dorn, a.g.e., Lev.4-5; E.H.Ayverdi, Aynı eser, R.224-225.
- 93) K.Otto-Dorn, a.g.e., 18, Lev.6; Ayrıca eski fotoğrafları için E.H.Ayverdi, Aynı eser, 162'de İ.U.Kütüphanesi Sultan Hamit Albümleri 90 761 no.lu fotoğrafı bakılabilir.
- 94) Kazı için, O.Aslanapa, İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii Kazısı, İstanbul, 1964 (ayrı basım), 16-25.
- 95) E.H.Ayverdi, a.g.e., 172.
- 96) A.S.Ülgen, a.g.e., 61-62; K.Otto-Dorn, a.g.e., 72-76.
- 97) F.W.Hasluck, Cyzicus, Cambridge, 1910, 75.
- 98) E.H.Ayverdi, a.g.e., 205'de okuduğu Bursa Kadı Sicili, cilt I, s.927-974'deki bilgilere dayanarak varlığı ortaya konulmaktadır.
- 99) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 209-210; Yapıyı Orhan Devri'nde tarihlendirmektedir. Yapı 1960 yılına kadar belediye tarafından su deposu olarak kullanılmış, duvarlarda önemli çatlaklar oluşması bu işleve son vermiştir. 1983 yılında yapı incelendiğinde çatlakların onarıldığını, ancak derz onarımları sırasında duvar örgüsünü gizleyecek oranda sıvama derz yapıldığı görülmüştür. Yapı elemanlarının biçim kalıpları ve oluşturdukları cephe biçim düzenleri, doğrudan aktarma bezeme kalıpları (yürek biçimli madalyon-Bizans kalıbı büyütülerek kullanılmıştır), yüksek kasnaklar, Bizans mimarisinin, Osmanlı mimarisinin ilk dönemindeki yapı cephelerine etkilerinin en belirgin olarak görüldüğü yapılardan biri olması nedeniyle söz konusu ara kesitte önemli bir yer tutmaktadır.
- 100) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 81.
- 101) C.Texier, L'Asie Mineure, Paris, 1838, 64-65.
- 102) H.Wilde, a.g.e., 13.
- 103) A.Gabriel, "Bursa'da Murad I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", Vakıflar Dergisi II, Ankara, 1942, 37-43.
- 104) E.H.Ayverdi, a.g.e., 256, 4/40 gibi boyutlar vermektedir.
- 105) K.Baykal, a.g.e., 55-56; Ayrıca R.Anhegger, "Beiträge zur Frühosmanischen Baugeschichte", Zeki Velidi Toğan'a Armağan, İstanbul, 1950-55, Maarif Basımevi, 302-314.

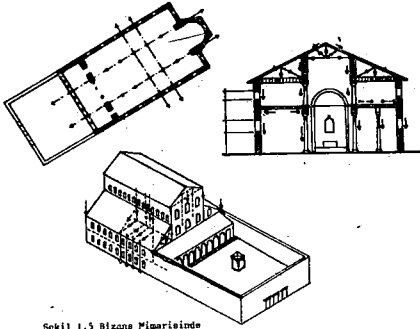
- 106) Eski resimleri için, E.H.Ayverdi, a.g.e., 268-269 (İ.Ü.Kütüphanesi Sultan Hamit Albümleri resim no. 90 752 ve 90 761); Ayrıca S.Eldem, "Bursa'da Şehadet Camii Konusunda Bir Araştırma", Türk Sanatı Araştırmaları, I, İstanbul, 1963, 313-315.
- 107) K.Baykal, a.g.e., 31; K.Klinghardt, a.g.e., 67-69; K.A.Aru, Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949, 53; S.Çetintaş, a.g.e., cilt II, 12; E.H.Ayverdi, a.g.e., 280-281.
- 108) K.Baykal, a.g.e., 31.
- 109) E.H.Ayverdi, a.g.e., 278, Bursa Kadı Sicili, cilt 41, s.160 ve 25'e dayanarak bu sonuca varmaktadır; Ayrıca, a.g.e., 279.
- 110) S.Çetintaş, a.g.e., cilt 2, 12-20, özgün cephe denemesi, plan ve kesit verilmiştir.
- 111) Halil Edhem, "Gekbuze'de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitabesi", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, no.40, yıl 7 (E.H.Ayverdi, a.g.e., 304'den naklen).
- 112) H.R.Ergezen, "Malkoç Türbesi", TTOK Belleteni, no.73, Şubat 1948, 15-17.
- 113) C.Textier, a.g.e., cilt I, 47-49; K.Gurlitt, "Das islamische Iznik", Orientalisches Archiv, III (1912), 13-56, R.25-26; A.S.Ülgen, a.g.e., 56-59, R.14-27; K.Otto-Dorn, a.g.e., 20-23, Lev.6-17.
- 114) A.S.Ülgen, a.g.e., 66, pencere sövelerinin ahşap olduğundan söz edilmektedir; Ayrıca eski resimleri için E.H.Ayverdi, a.g.e., 328, R.526 (İ.Ü.Kü.Sultan Hamit albümleri, R.no.90 448).
- 115) E.Mamboury-R.Demangel, Le quartier des Manganes, Paris, 1939, 19, R.21-22; Ayrıca S.Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul, 1981, 77.
- 116) Eski bir resmi için Iznik, Bursa Halkevi Yayını no.11, (1943), 21, R.10; K.Gurlitt, a.g.e., 54; A.S.Ülgen, a.g.e., 65-66; K.Otto-Dorn, a.g.e., 52-59, R.21-27, Lev.24-27.
- 117) Giriş hacmı kubbesinin feneri eski bir resminde görülebilir, K.Klinghardt, a.g.e., 23, R.16.
- 118) E.H.Ayverdi, a.g.e., 328-332; K.Otto-Dorn, a.g.e., 60-63, R.28-29; Iznik, a.g.e., 35-36; A.S.Ülgen, a.g.e., R.73.
- 119) A.S.Ülgen, a.g.e., 62-63, R.44-49; E.H.Ayverdi, a.g.e., 332-335, R.537; K.Otto-Dorn, a.g.e., 35-36, R.35-36; Iznik, a.g.e., 23, R.12 (Bu resimdeki görünümünü bugün de korumaktadır).
- 120) Eski bir resmi için, E.H.Ayverdi, a.g.e., 386, R.650 (Kanat odaları ve pencere biçim düzenleri görülebilmektedir.)
- 121) Ayverdi tarafından Yıldırım Beyazıt Devri içinde değerlendirilirken, E.H.Ayverdi, a.g.e., 387; Baykal 15.yüzyılın başlarında inşa olduğu görüşündedir. K.Baykal, a.g.e., 112.
- 122) K.Baykal, a.g.e., 112, 1303 H. yılında inşa edildiğini savunur.
- 123) A.Erzi, "Bursa'daki İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi II, 423-429; E.H.Ayverdi, a.g.e., 394 ve Fatih Devri Mimarisi, İstanbul, 1953, 58.
- 124) E.H.Ayverdi, Aynı eser, 395'de Bursa Kadı Sicili cilt 310, yıl 1260 (1844).
- 125) Bursa Kadı Sicili, cilt 331, s.6.
- 126) Bursa Kadı Sicili, cilt 331, s.11.
- 127) E.H.Ayverdi, a.g.e., 397, R.675.
- 128) K.Baykal, Bursa'da Ulu Cami, İstanbul, 1950, 21.
- 129) E.H.Ayverdi, a.g.e., 402.
- 130) Evliya Çelebi, a.g.e., 12-14.

- 131) E.H.Ayverdi, a.g.e., 403-404.
- 132) Bursa Kadı Sicili, cilt 110, s.35 (Baykal'dan naklen).
- 133) S.Çetintaş, a.g.e., cilt 7, 52, Gabriel de aynı düşünceyi paylaşmaktadır, A.Gabriel, a.g.e., 35.
- 134) S.Çetintaş, Aynı eser, 49.
- 135) S.Çetintaş, Aynı eser, 24-25.
- 136) A.Gabriel, a.g.e., 70.
- 137) E.H.Ayverdi, a.g.e., 427, R.724.
- 138) S.Çetintaş, a.g.e., 30.
- 139) A.Gabriel, a.g.e., 75, R.39, Lev.37-39.
- 140) E.H.Ayverdi, a.g.e., 445.
- 141) K.Baykal, a.g.e., 95.
- 142) Sütunlu öneri için bakınız, S.Cetintaş, a.g.e.. 30-37. Lev.36-46.
- 143) E.H.Ayverdi, a.g.e.. 448.
- 144) Bu konuda savunduğumuz düşüncenin tersi öngörülmüştür. M.Katoğlu, "13.yüzyıl Sonrasında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", Türk Etnografya Dergisi, sayı 9, (1966), 1967, 81-100. Ancak verilen örneklerdeki son cemaat mekânları Osmanlı Mimarisinin ilk Çağı'ndaki anlamda, kemerli açıklıklı, kubbe-tonoz ardışık örtülü, mimari olgunluğa erişememiştir.
- 145) S.Çetintaş, a.g.e., (Bursa'da Murad I. ve Beyazid I. Devri Yapıları), 41, R.52.
- 146) S.Çetintaş, Aynı eser, (Bursa'da İlk Eserler), 12.

Tablo: 1.1.1-1.1.4. Bizans Mimarisi Arkeolojik Verileri

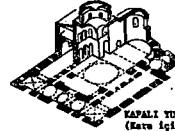
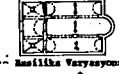
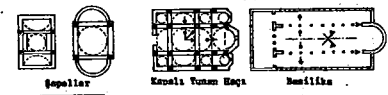
Şekil: 1.5.-1-6. Bizans Mimarisinde Plan Strüktür İç Mekan Cephe İlişkileri

Şekil 1.5 Bizans Mimarisinde Plan, Strüktür, İç Mekan Cephe İlişkileri. Bazilikalar

- BASILİKA**
1. Yan Cepheler Yan Cephe Yan Haf
 2. Orta Haf Orta Haf
 3. Apsid Cephe Fronton (Altınak) Duvara

1. **YAN CEPHERLER:**
 - 1.1- Orta Haf (Yükseltilmiş) Yan Cepherleri
 - 1.2- Yan Haflerin Yan Cepherleri
 - a) Altınak Dışısı
 - b) Sırtlık dışısı
2. **ANSID CEPHERLERİ:**
 - 2.1- Altınak Duvarı
 - 2.2- Apsid Duvarları ve Yan Haflerin Apsid Duvarlarındaki Pencere
3. **HAFTEK CEPHERLERİ:**
 - 3.1- Altınak Duvarı
 - 3.2- Marthos Cephesi (Revak)
 - 3.3- Atrium Batı Duvarı

Şekil 1.6 Bizans Mimarisinde Plan, Strüktür, İç Mekan Cephe İlişkileri Kare İçinde Kare İçinde Haç Plan

- KAPALI YUNAN HAÇI**
(Kare İçinde Haç Plan Varyasyonları)
1. Ambulatory Church (Dahilî Plan Tipi) Duca Kubbesi Yükseltilmiş Çatıya Saak
 2. Zemine Kare İçinde Haç Plan, Üst Katça 8 İncezamlı
 3. Zemine Basilika Üst Katça Kare İçinde Haç Plan (Üstte'de Haç Devirde Çirçik, Apsidli)
- 2, 3 plan tipolojisinde avlute skollerine girer. Ambulatory Church yalnızca Haç devirde İncezamlı de Zeytin Çiçeği (Koca Mustafa Paşa, Bayce) 11. yüzyılda ortaya çıkar.

ZEMİNDE KAPALI YUNAN HAÇI
Üst Katça 8 İncezamlı (Koca, Varargirios Fokis, Novios Lukas Kizira, H.Theodore) 11. yüzyılda ortaya çıkar.

Tablo 1.4.1 BİZANS MİMARİSİ (5.-14.yy)

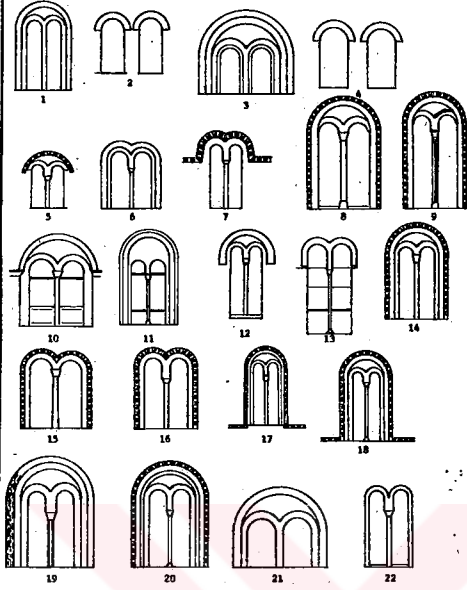
PENCERELER - 1. TEK PENCERELER

Tablo 1.4.2 BİZANS MİMARİSİ (5.-14.yy)

PENCERELER - 1. TEK PENCERELER

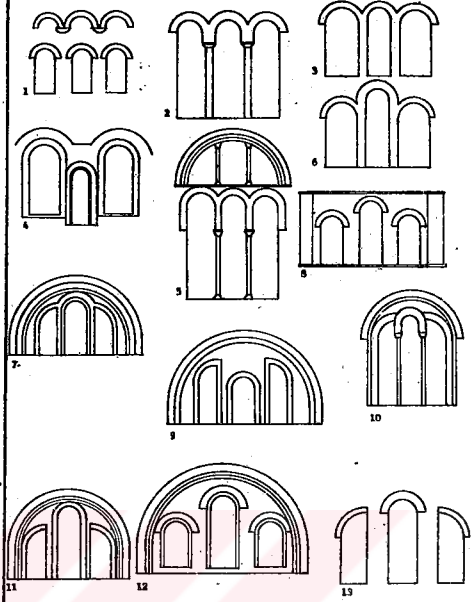
Tablo 1.4.3 BİZANS MİMARISI (5.-14. yy)

PENCERELER - II. İKİYE BÖLÜNEN VE İKİLİ TAKIM OLUPTURAN PENCERELER

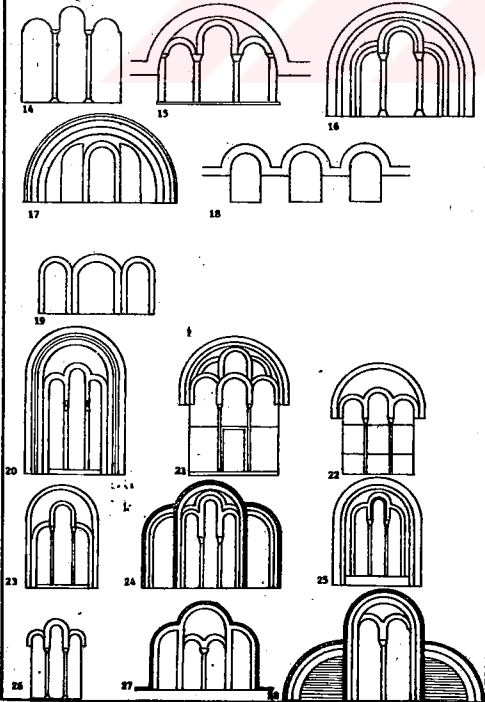
Tablo 1.4.4 BİZANS MİMARISI (5.-14. yy)

PENCERELER - III. ÜÇLÜ PENCERELER

Tablo 1.4.5 BİZANS MİMARISI (5.-14. yy)

PENCERELER - III. ÜÇLÜ PENCERELER

PENCERELER/TEK PENCERELER

1. Kılıçk Ayasofya	52. Selimik, Asis Bevariler (St. Apostolion) Kaznak Penceresi
2. Sg. Eireno	53. Selimik, Asis Bevariler
3. Fenari İsa Kuzey Binası	54. Arca, Vlaherna
4. Fenari İsa Kuzey Binası	55. Arca, Vlaherna, Kaznak Penceresi
5. Fenari İsa Kuzey Binası	56. Arca, Vlaherna
6. Myrelaion	57. Arca, Vlaherna
7. Myrelaion	58. Profitis İlias, Kaznak Penceresi
8. Tekfur Sarayı	59. Profitis İlias
9. Tekfur Sarayı	60. Profitis İlias
10. GÜ Camii	61. Aphendico
11. Faki İmrec Camii	62. Aphendico
12. Kariye Camii	63. Aphendico
13. Pantokrator	64. Arca, Sg. Theodora
14. Pantokrator	65. Arca, Sg. Theodora
15. Pantokrator	66. Kitharon, Hosios Melatios
16. Eiradi Ahmet Paşa	67. Hosios Melatios
17. Fethiye Camii Kuzey Binası	68. Hosios Melatios
18. Fethiye Camii Güney Sepeli	69. Kastoria, Zastarchis
19. Fethiye Camii Güney Sepeli	
20. Fethiye Camii Güney Sepeli	
21. Fethiye Camii Güney Sepeli	
22. Fethiye Camii Güney Sepeli	
23. Fethiye Camii Güney Sepeli	
24. Fethiye Camii Güney Sepeli	
25. Fenari İsa Güney Binası	
26. Eskişahi Mescidi (Fespatis Litografyasından)	
27. Eskişahi Mescidi	
28. Eskişahi Mescidi	
29. Kariye Camii, Güney Sepeli	
30. Sekkembagi Mescidi	
31. Kastoria, Anargyroi	
32. Kastoria, Kubelediki	
33. Selimik, Panaghia Chalcom	
34. Selimik, Panaghia Chalcom	
35. Selimik, Panaghia Chalcom	
36. Selimik, Panaghia Chalcom	
37. Sakiz Adası, Sea Mont	
38. Sakiz Adası, Sea Mont	
39. Sakiz Adası, Sea Mont	
40. Hosios Lukas, Theotokos Kilisesi	
41. Hosios Lukas, Theotokos Kilisesi	
42. Hosios Lukas, Theotokos Kilisesi	
43. Hosios Lukas, Theotokos Kilisesi	
44. Hosios Lukas, Theotokos Kilisesi	
45. Nijazi Lavra	
46. Pantanassa	
47. Arca, Paregoritissa	
48. Selimik Sg. Katherini (Kaznak Penceresi)	
49. Sg. Katherini	
50. Sg. Katherini	
51. Narekts, Theotokos	
	17. Mirena, Theotokos Panastar
	18. Arca, Sg. Theodora
	19. Arca, Vlaherna
	20. Arca, Paregoritissa
	21. Selimik, Sg. Katherini
	22. Selimik, Asis Bevariler

İKİYE BÖLÜNEN VE İKİLİ TAKIM OLUPTURAN PENCERELER

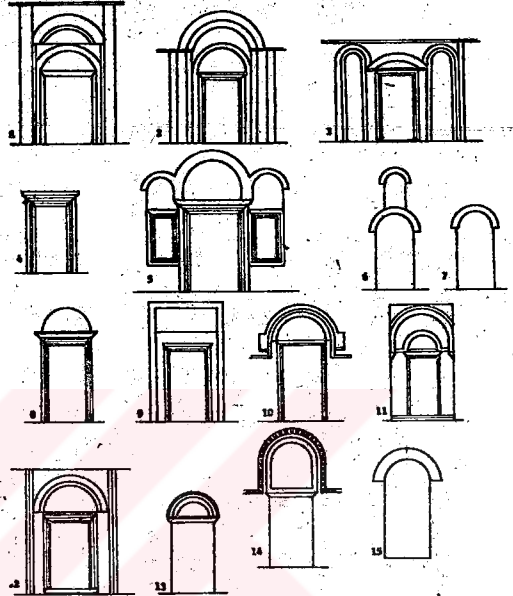
1. Sg. Eireno	2. GÜ Camii Abaid
3. Vefa, İliş Camii Exonarthex	4. Pantokrator
5. Kastoria, Anargyroi	6. Anargyroi
7. Kastoria, Zastarchis	8. Mirena, Sg. Demetrios
9. Mirena, Sg. Theodori	10. Hosios Lukas
11. Hosios Lukas	12. Hosios Lukas
13. Hosios Lukas	14. Arca Biherna
15. Arca Biherna	16. Amphissa, Sg. Sotir
17. Mirena, Theotokos Panastar	18. Arca, Sg. Theodora
19. Arca, Vlaherna	20. Arca, Paregoritissa
21. Selimik, Sg. Katherini	22. Selimik, Asis Bevariler

DİĞİL FENKİCİ ZİLƏ

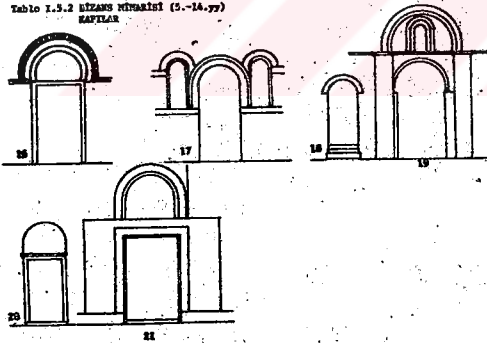
1. Kilsə Ağacıya, Kuzey Qərbdə
2. Doldurulmuş Arkad
3. Kələndərçana Cəmiəti
4. Fənəri İsa Kuzey Sınax
5. Fənəri İsa Kuzey Sınax
6. Kələndərçana Cəmiəti
7. Göl Cəmiəti
8. Myrelion
9. Kəriyə Cəmiəti 12. Nisrət Kəbbəti (Nəstərçyan)
10. Fənəkəstür
11. Fənəkəstür
12. Fənəkəstür
13. Fənəkəstür
14. Fənəkəstür
15. Nisrət Kəbbəti Fəqir Cəmiəti
16. Fətixyə Kuzey Sınax (1935)
17. Nisrətçyan 2.331, 2.336-7, 36-8 (Nəstərçyan)
18. Kəfəll Məscidi
19. Səfa Kilsəsi Cəmiəti Əlçay Nəqəhə
20. Təvəzəkə Kilsəsi (Həsən Ləkə)
21. Həsən Ləkə
22. Həsən Ləkə
23. Arts Yaxınad
24. Hərbəkə, Təvəzəkə
25. Sələmiyə, Asis Həvərçilər
26. Kilsə, Həsən Həsən Məstərçyan
27. Arts Hə. Təvəzəkə
28. Arts Hə. Təvəzəkə
29. Dəpni

Tablo 1.5.1 BİZANS DİRƏKLİ (5.-14.yy) / KAPILAR

Tablo 1.5.2 BİZANS DİRƏKLİ (5.-14.yy) KAPILAR

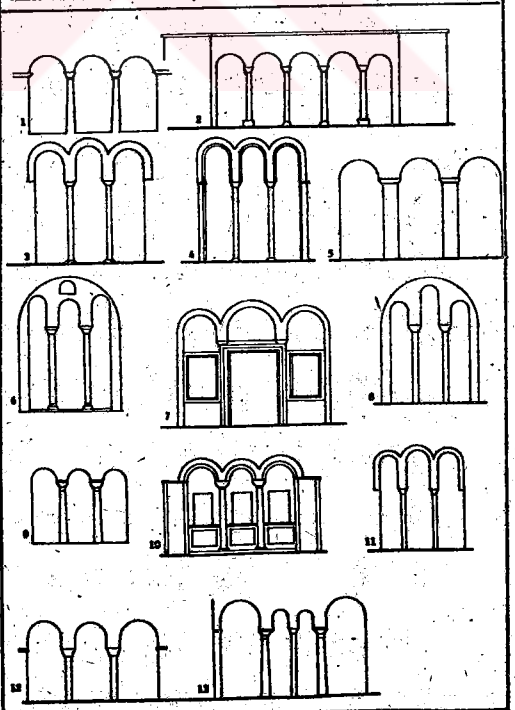

BİZANS DİRƏKLİ KAPILAR

1. Myrelion
2. Kəriyə, Nəstərçyan
3. Kəriyə, Nəstərçyan (Nəstərçyan)
4. Kəfəll Məscidi, Dəpni Kəbbəti
5. Kilsə Cəmiəti, Əlçay Nəqəhə
6. Səfa Kilsəsi
7. Səfərvəzi Kəbbəti (1935) Fətixyə, 241. Kəfəll Məscidi
8. Səfa, Kilsə Cəmiəti Dəpni Kəbbəti
9. Sələmiyə, Asis Həvərçilər
10. Hərbəkə, Təvəzəkə
11. Həsən Ləkə
12. Sələmiyə, Fətixyə Çatıq
13. Arts, Hə. Təvəzəkə
14. Arts, Hə. Təvəzəkə
15. Kilsə, Həsən Məstərçyan
16. Nisrətçyan, Hə. Səfər
17. Nisrətçyan, Səfərçyan
18. Kilsə, Həsən Həsən
19. Kilsə, Həsən Həsən
20. Kilsə, Səfərçyan Kəbbəti
21. Kilsə, Səfərçyan Kəbbəti

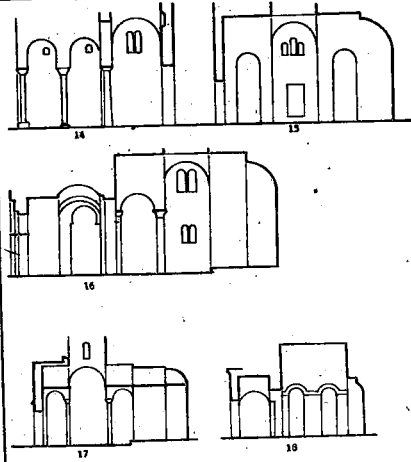
Tablo 1.6.1 BİZANS DİRƏKLİ (5.-14.yy)

YERLİK DİRƏKLİ VƏ KƏMƏLİ AÇIQLAR

Tablo 1.6.2 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)

KEMERLİ AÇIKLIKLAR

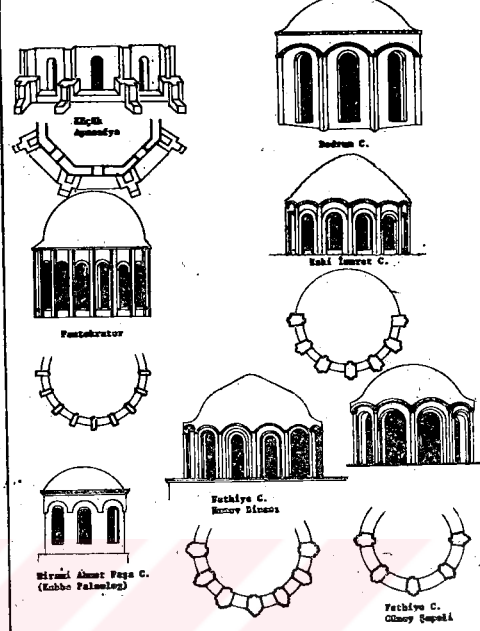

TRİBELON SİSTEMLERİ VE KEMERLİ AÇIKLIKLAR

1. Kırık Ayasofya
2. Hs. Elvona Yan Hefler
3. Kalenderhane Camisi
4. Fenari İsa Camisi, Kuzey Binası
5. Çül Camisi
6. Kariye Camisi, Parecclesion
7. Pantokrator Güney Binası, Dış-İç Narthex arası
8. Pantokrator Güney Binası İç Narthex "Merindeki Galeri
9. Manastır Mesclidi
10. Kilitse Camisi Exonarthex
11. Vefa, Kilitse Camisi Kuzey Kanadı
12. Arca, Hs. Theodora Ortaya Nef İbrası
13. Arca, "Hohenm" Manastıra Filizesi
14. Arca Kato Panaghia Naos-van Nef arası
15. Moneraasla, Pantmassa
16. Amphissa, Hs. Sotir
17. Hozios Nelektos
18. Kastoria, Anargyrol

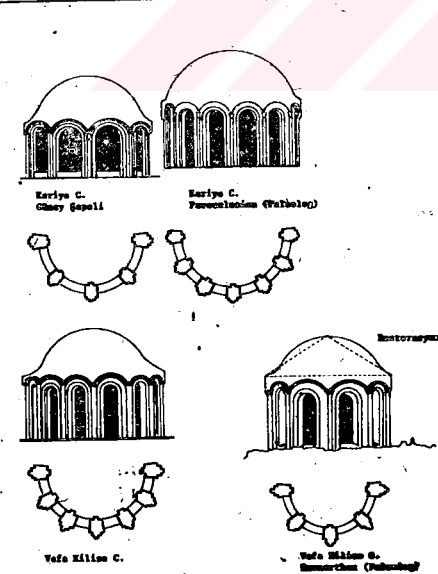
Tablo 1.7.1 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)

KASNAK VE KEMERLER

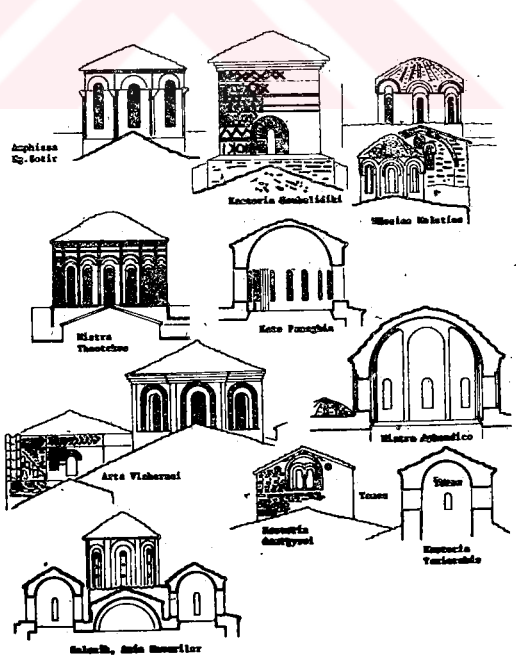
Tablo 1.7.2 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)

KASNAK VE KEMERLER

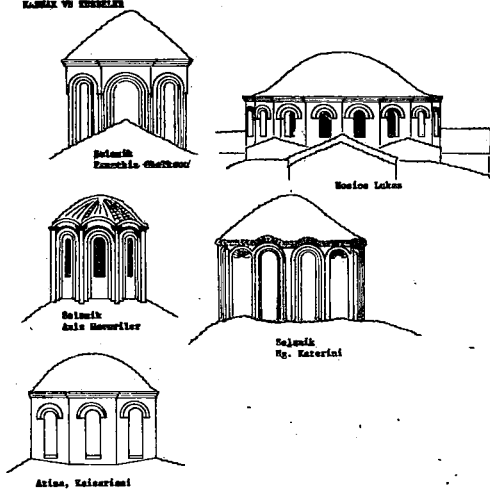

Tablo 1.7.3 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)

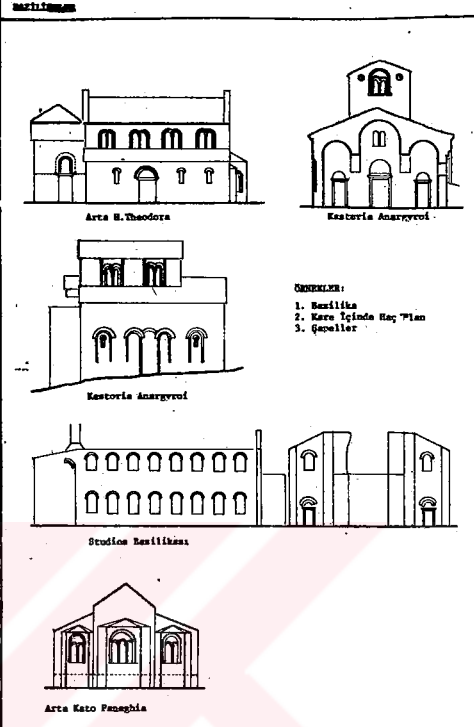
KASNAK VE KEMERLER (KEMERLİ AÇIKLIK)

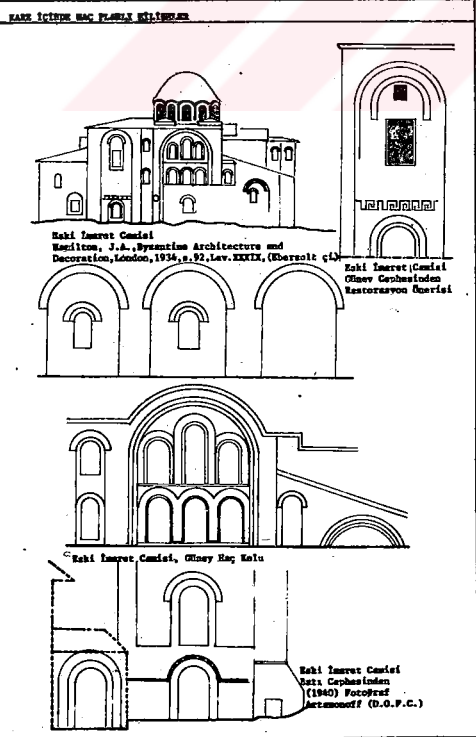
Tablo 1.7.4 BİZANS MİMARISI (5-14.yy)
KAREKAVRUCU KİLİSELER

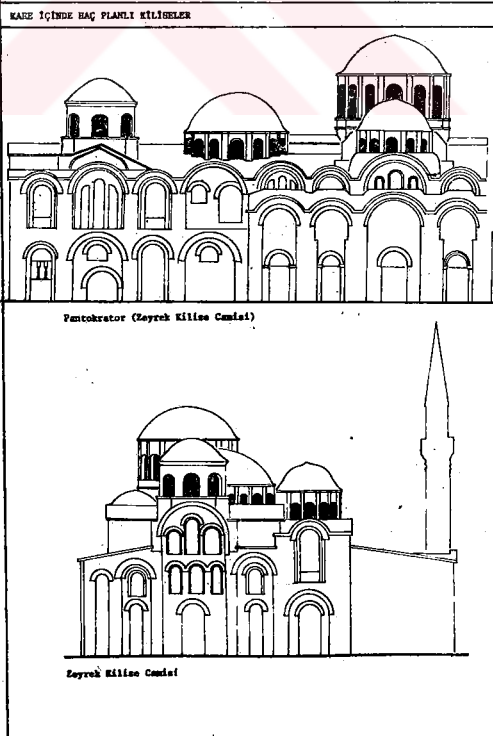
Tablo 1.8.1 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/KAREKAVRUCU KİLİSELER

Tablo 1.8.2 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/KARE İÇİNDE HAÇ PLANLI KİLİSELER

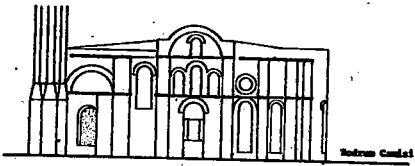

Tablo 1.8.3 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/KARE İÇİNDE HAÇ PLANLI KİLİSELER

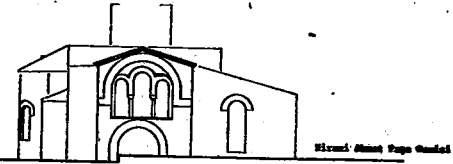

Tablo 1.8.4 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/CEPHE NİÇİN DÜZELTİLDİ

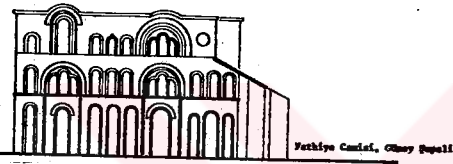
KAZI İÇİNİN HAÇ PLANLI KİLİSELER

Hagia Sophia

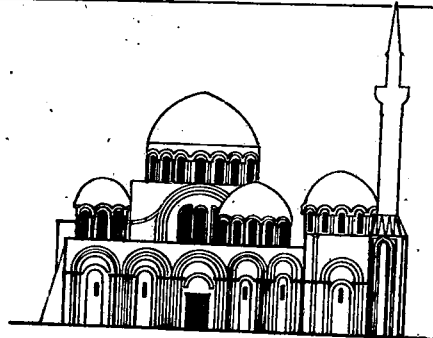
Hagia Sophia, Nicaea

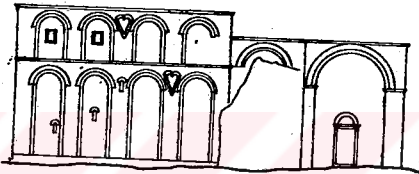
Hagia Sophia, Ephesus

Tablo 1.8.5 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/CEPHE NİÇİN DÜZELTİLDİ

KAZI İÇİNİN HAÇ PLANLI KİLİSELER

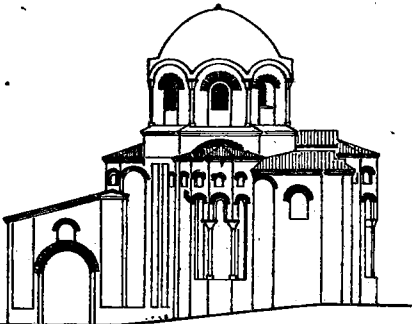
Hagia Sophia, Constantinople

Hagia Sophia, Constantinople

Tablo 1.8.7 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/CEPHE NİÇİN DÜZELTİLDİ

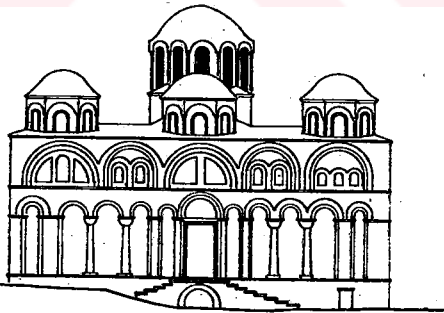
TETRA-CHORUS PLAN

Hagia Sophia, Constantinople
(See Davis Byzantine Architecture, Vol. 108).

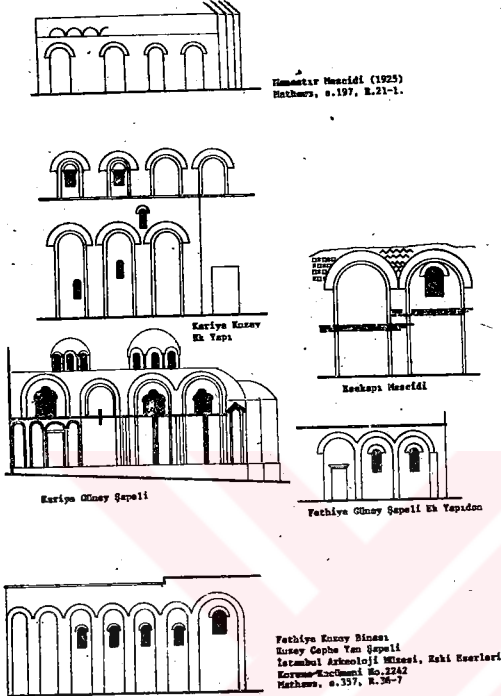
Tablo 1.8.6 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/CEPHE NİÇİN DÜZELTİLDİ

KAZI İÇİNİN HAÇ PLANLI KİLİSELER

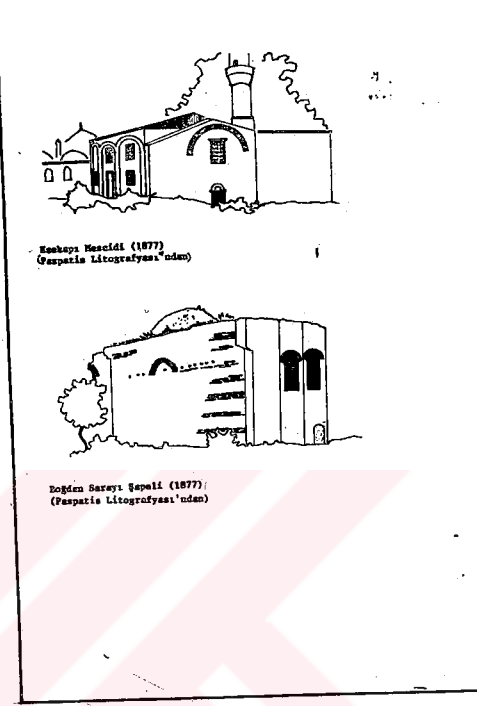
Hagia Sophia, Constantinople

Tablo 1.8.8 BİZANS MİMARISI (8.-14.yy)/ÇEPE SİĞİ DÜZENLERİ
ŞAPELLER

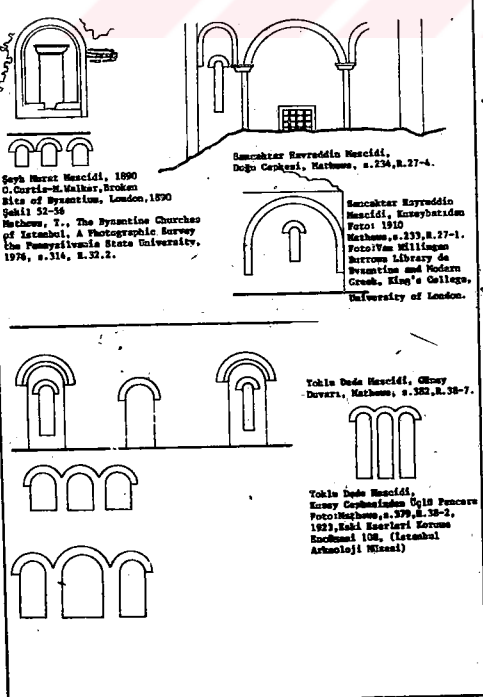
Tablo 1.8.9 BİZANS MİMARISI (8.-14.yy)/ÇEPE SİĞİ DÜZENLERİ

ŞAPELLER

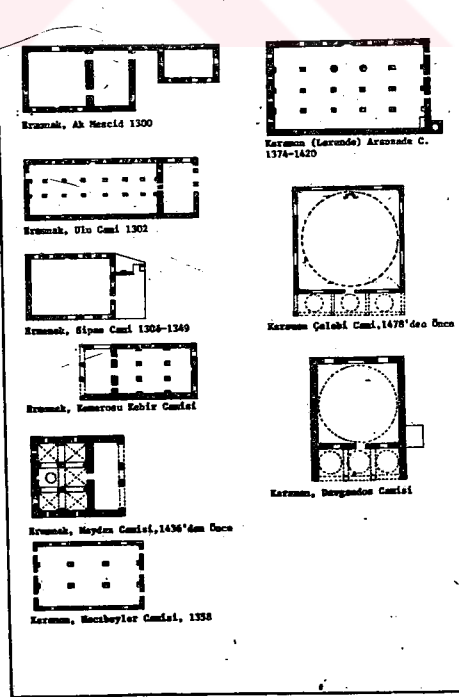
Tablo 1.8.10 BİZANS MİMARISI (5.-14.yy)/ÇEPE SİĞİ DÜZENLERİ

ŞAPELLER

Tablo 1.9.1 14.yy KARAHAN DEVLİĞİ MİMARISI

PLAN ŞEMALARI

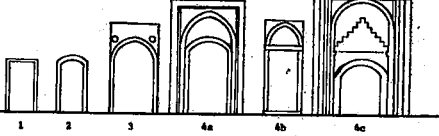
Tablo 1.9.2 KARAHAN EYLİSİ MİMARISI
YAPI ELEMANLARI ANALİZİ

FENCİKLER

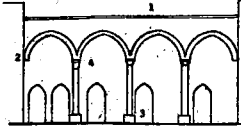
- İbrahim Karahan Devri Mimarisi
Fencikçe Tipleri**
1. Dikdörtgen (Sövelik)
 2. Kereve Tabanlı Dikdörtgen
 3. Basık Kemerli
 4. Dik Mertekli Sivri Kemerli
 5. Yuvarlak

KAVİFLER

1. Lentolu, Sövelik (iç kapılarda)
2. Basık Kemerli Sövelik
3. Sivri Kemerli
4. Portallı Düzamları
- 4a. Sivri Kemer Altında Basık Kemerli
- 4b. Sivri Kemer Altında Lentolu
- 4c. Sivri Kemer Altında Muharremali Niç İçinde Basık Kemerli
- 4d. Muharremali Niç Altında Basık Kemerli
- 4e. 3 Loblu Kemerimli Altında Basık Kemerli

Tablo 1.9.3 KARAHAN EYLİSİ MİMARISI/ÇEPEH NİÇİM DÜZENLERİ

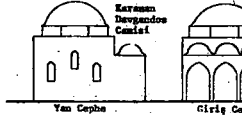

1. Dik Damlı
2. Kemer Üstünlük Dövründe
3. Sütun Kaldırlı
4. Toplama Sütun Başlıkları
- Yapı Muharremali Niç Çiftli Çıldırık Kemer Niç Arama Holuna Niç Dolgu

Karahan Katmıye Medresesi Kavakları (1382)

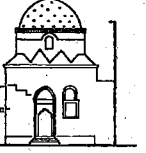
Karahan Hacı Beyler Camisi Giriş Çeşmesi (1358)

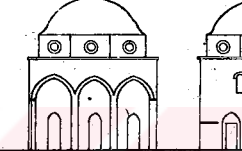
Yan Çeşme

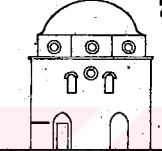
Giriş Çeşmesi

Kocay Hanbey Darülbilaffanı (1421)

Yan Çeşme

Giriş Çeşmesi

Kocay Hanbey Darülbilaffanı (15.yy)
Osmanlılar-
la ilgilil-
lerin yuğun-
laştığı
öğün

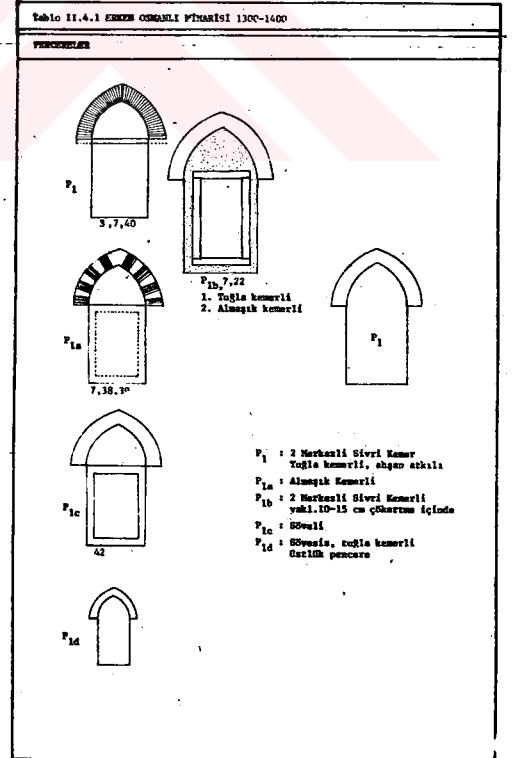
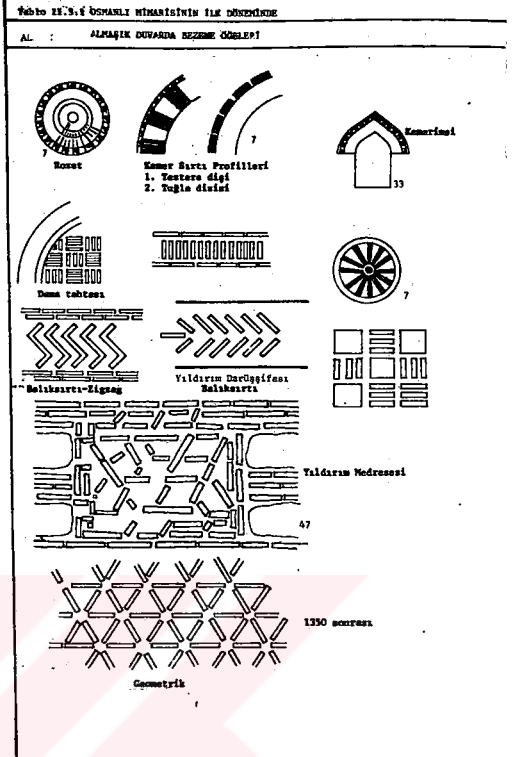
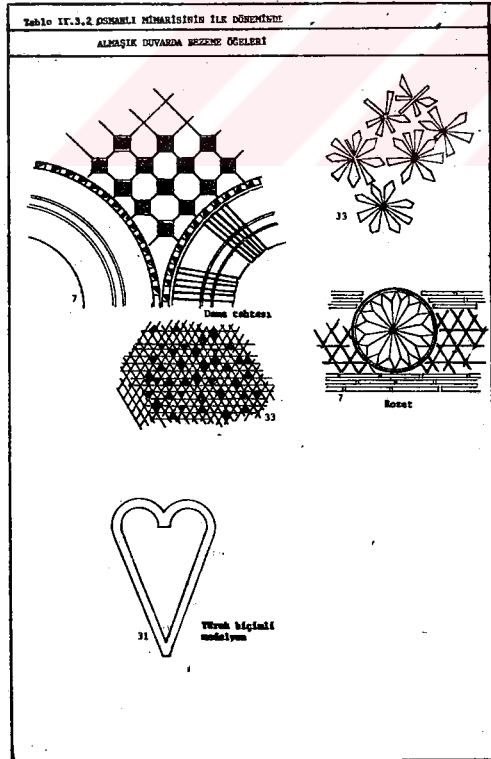
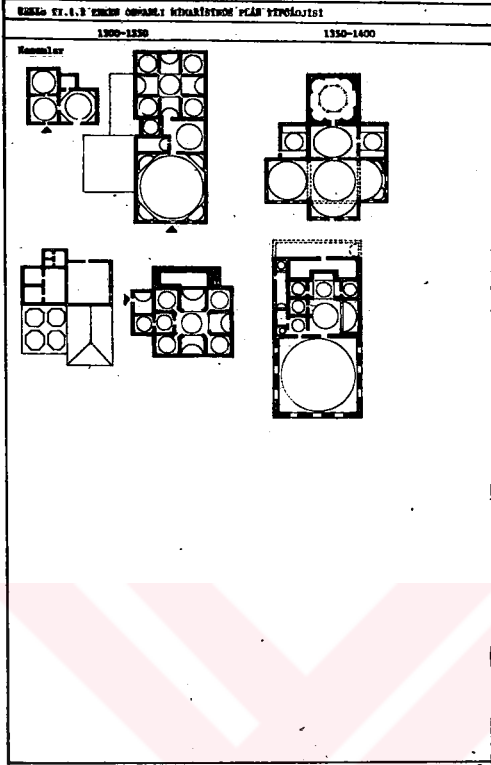
Osmanlılardan daha geç bitirilme ve bağlayan bir sentez islenmektedir.

Tablo 1.9.3

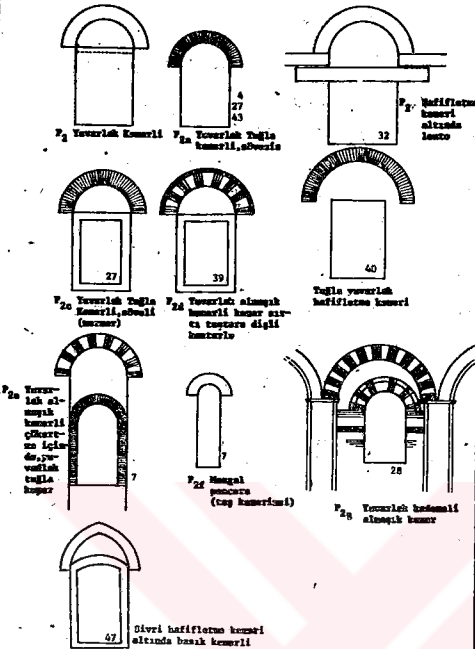
Tablo II.1.1 ERKEN OSMANLI MİMARISININ "NİÇİM" TİPOLOJİSİ

1300-1350		1350-1400	
Camii, Pürüver Yapıları, Yarıkat Yapıları ve Benzerleri			
Ayrıca, Camiiye Döndürülen Kiliseler			
Medreseler			
Ayrıca, Yeniden değerlendirilerek kullanılan manastırlar			
Türbeler			
Ayrıca, Yeniden kullanılan çeşitli manastır türbeleri			

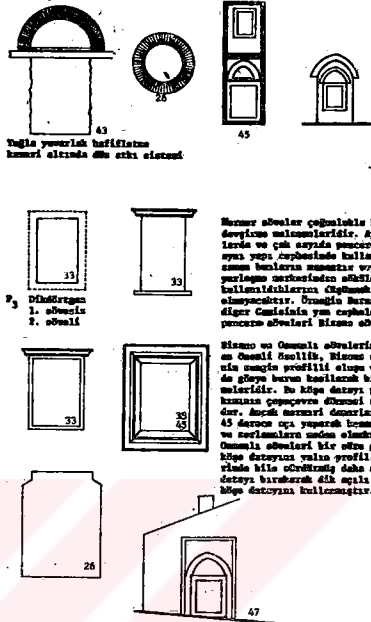
Tablo II.4.2 EKİM QUMUXXI ŞİMAKİSİ 1300-1400

FERİKLAR

Tablo II.4.3 EKİM QUMUXXI ŞİMAKİSİ 1300-1400

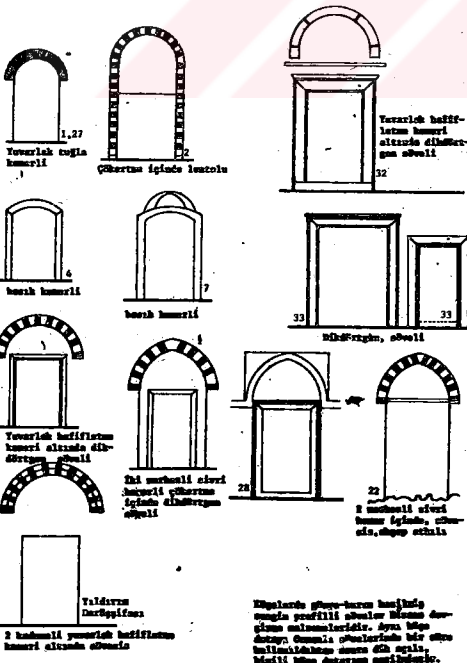
FERİKLAR

2. o'şovaxi
 3. o'şovaxi
 4. o'şovaxi
 5. o'şovaxi
 6. o'şovaxi
 7. o'şovaxi
 8. o'şovaxi
 9. o'şovaxi
 10. o'şovaxi
 11. o'şovaxi
 12. o'şovaxi
 13. o'şovaxi
 14. o'şovaxi
 15. o'şovaxi
 16. o'şovaxi
 17. o'şovaxi
 18. o'şovaxi
 19. o'şovaxi
 20. o'şovaxi
 21. o'şovaxi
 22. o'şovaxi
 23. o'şovaxi
 24. o'şovaxi
 25. o'şovaxi
 26. o'şovaxi
 27. o'şovaxi
 28. o'şovaxi
 29. o'şovaxi
 30. o'şovaxi
 31. o'şovaxi
 32. o'şovaxi
 33. o'şovaxi
 34. o'şovaxi
 35. o'şovaxi
 36. o'şovaxi
 37. o'şovaxi
 38. o'şovaxi
 39. o'şovaxi
 40. o'şovaxi
 41. o'şovaxi
 42. o'şovaxi
 43. o'şovaxi
 44. o'şovaxi
 45. o'şovaxi
 46. o'şovaxi
 47. o'şovaxi

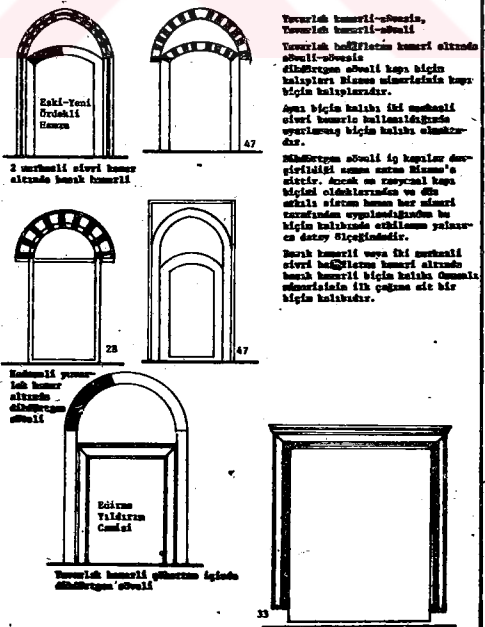
Tablo II.5.1 EKİM QUMUXXI ŞİMAKİSİ 1300-1400

KAPILAR

Tablo II.5.2 EKİM QUMUXXI ŞİMAKİSİ 1300-1400

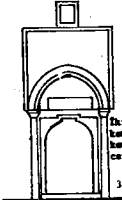
KAPILAR

1. o'şovaxi
 2. o'şovaxi
 3. o'şovaxi
 4. o'şovaxi
 5. o'şovaxi
 6. o'şovaxi
 7. o'şovaxi
 8. o'şovaxi
 9. o'şovaxi
 10. o'şovaxi
 11. o'şovaxi
 12. o'şovaxi
 13. o'şovaxi
 14. o'şovaxi
 15. o'şovaxi
 16. o'şovaxi
 17. o'şovaxi
 18. o'şovaxi
 19. o'şovaxi
 20. o'şovaxi
 21. o'şovaxi
 22. o'şovaxi
 23. o'şovaxi
 24. o'şovaxi
 25. o'şovaxi
 26. o'şovaxi
 27. o'şovaxi
 28. o'şovaxi
 29. o'şovaxi
 30. o'şovaxi
 31. o'şovaxi
 32. o'şovaxi
 33. o'şovaxi
 34. o'şovaxi
 35. o'şovaxi
 36. o'şovaxi
 37. o'şovaxi
 38. o'şovaxi
 39. o'şovaxi
 40. o'şovaxi
 41. o'şovaxi
 42. o'şovaxi
 43. o'şovaxi
 44. o'şovaxi
 45. o'şovaxi
 46. o'şovaxi
 47. o'şovaxi
 48. o'şovaxi
 49. o'şovaxi
 50. o'şovaxi
 51. o'şovaxi
 52. o'şovaxi
 53. o'şovaxi

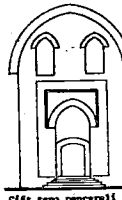
Tablo II.5.3 ENKEM ÖZGEMİL MİMARISI 1300-1400

KAPILAR

38

Çokdönümlü yüzyıllar ortalarında yapı giriş kapılarının üzerlerinde de görülen üstelik enlemeli dolulukla giderek biçim ve boyutlarıyla tepsi penceresi kalıbına dönmüştür.

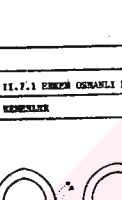
44

Farklı kemer biçimleriyle birlikte kullanılan Pencere

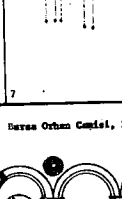
37

Yüzyıllar sonlarında portal düzenleri gelişmiştir. Ancak hiç bir zaman kapı tek başına cephanin tek özneli elemanı olarak ele alınmamıştır.

46

Çift tepsi penceresi (Üstelik, bozulmuş durumda (Çatıyaş/dam))

47

3 merkezli sivri kemer altında basık kemerli

Tablo II.6 ENKEM ÖZGEMİL MİMARISI 1300-1400

PENCERE VE KAPI TİPİLAZIMI

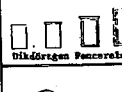
48

Üst Merkezli Sivri Kemerli

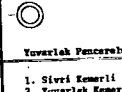
49

Yuvaklık Kemerli

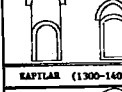
50

Dikdörtgen Pencere

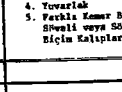
51

Yuvaklık Pencere

52

Farklı Kemer Biçimleriyle Birlikte Kullanıldığı Pencere

53

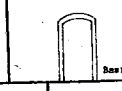
1. Sivri Kemerli
2. Yuvaklık Kemerli
3. Dikdörtgen
4. Yuvaklık
5. Farklı Kemer Biçimleri, Birlikte Sivri veya Süzme Pencere Biçim Kalıpları görülmektedir.

KAPILAR (1300-1400)

54

Basık Kemerli

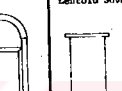
55

Üst Merkezli Sivri Kemerli

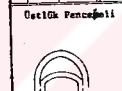
56

Yuvaklık Kemerli

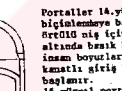
57

Dikdörtgen Süzme, Lentolo Süzme

58

Üstlük Pencere

59

Portallar 14.yüzyıl sonlarında biçimlenmeye başlar. Makarna süzme içi, sivri kemer altında basık kemerli açıklıkta insan boyutuna daha uygun çift merkezli giriş kapıları yapılmaya başlanır. 16.yüzyıl portallarında prototipleridir.

60

Farklı kemer biçimleri birlikte kullanılır

Tablo II.7.1 ENKEM ÖZGEMİL MİMARISI 1300-1400

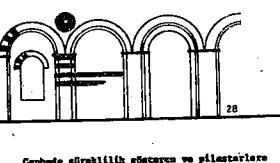
SAGIR KEMERLER

7

Sagır duvarda çakır kemer dışları

Dava Ortam Çemisi, Bata Kemaç Bata Cephesi (mercut izler)

28

Çephe süzme ile gösteren ve pilastirlere basan sagır kemerler

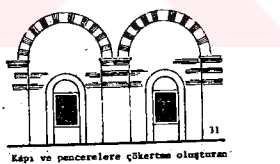
- a) kademeli
- b) kademeli (genellikle 2 kademeli, az sayıda 3 kademeli)

Alınmış duvar-ayna yinelenen ornalı pilastir ve kemer.

Yuvaklık kemerle uygulandığında doğrudan alınmaz. Üst merkezli sivri kemerlerle uygulandığında yarımlenerek alınmaz çephe biçim düzenleridir.

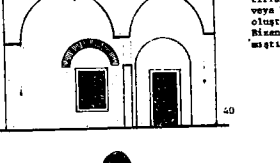
Tablo II.7.2 ENKEM ÖZGEMİL MİMARISI 1300-1400

SAGIR KEMERLER

31

Kaps ve pencerelere çakırtaç oluşturan sagır kemerler

40

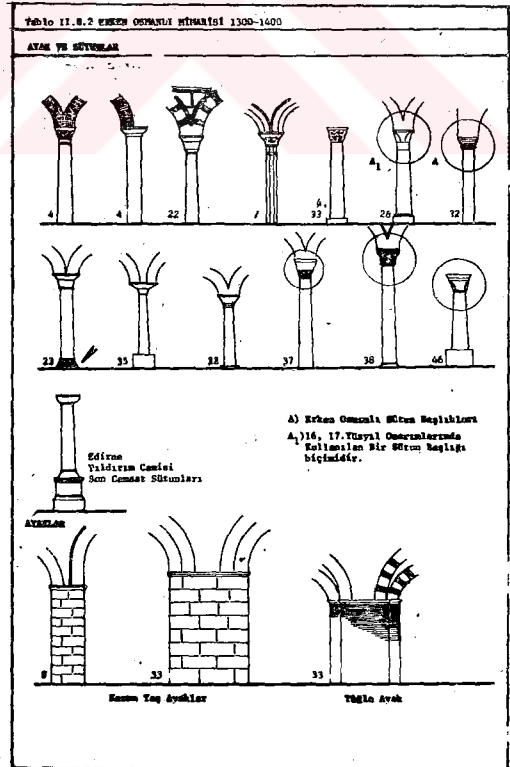
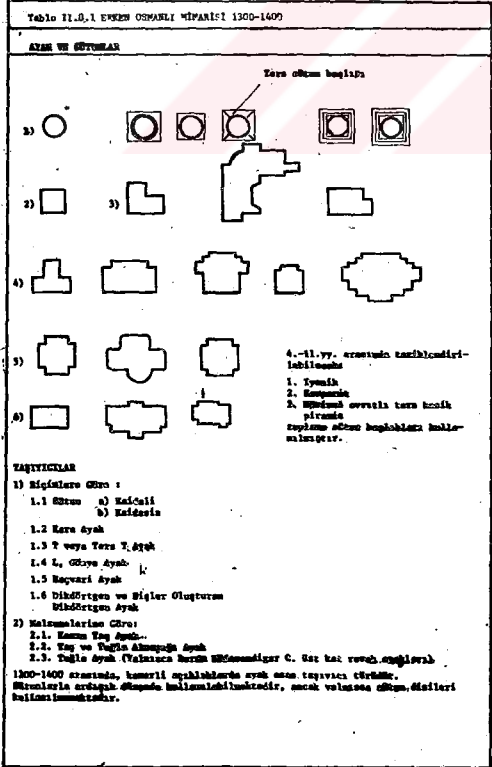
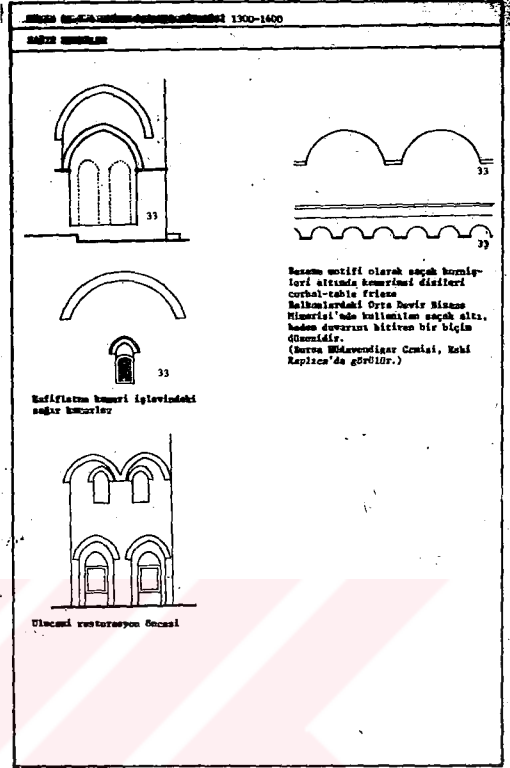
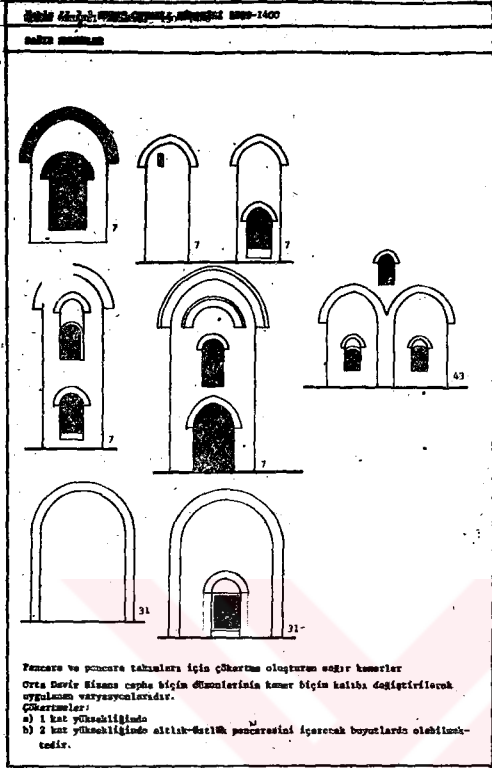
42

43

İkili pencereler için çakırtaç oluşturma, yarımlenerek ve tepsi penceresi eklenerek ortaya çıkartılan Özgemil Mimarisi'nin ilk çağına özgü bir biçim düzenidir.

Koca Hırp Çemisi'nde Valenti Türbe (Hırpın Anıtları Türbesi)

Tablo II.8.3 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

AYAKLAR

44 Kıvrım Taç Ayak

44 Alıncağ Ayaklar Alıncağılık Oranı 1/3

38 Kemer Yastığı Olmayan

Alıncağ Ayaklı Kemerlerin İkişliliği:
1) Kemer Yastıklı
2) Kemer Yastıksız

31 Kemer Yastıklı 47 Kemer Yastığı Olmayan 28 Kemer Yastıklı

Alıncağ döveler yapılar, çevreler ayaz alıncağ oranlı taç/roset ayaz kullanılır, ayaz oran her yerde de yinelenir, Bizans Mimarisi ayaz biçim kalıplarını kullanırlardı. Her yerde ayaz oran her zaman yinelenmektedir. Biçim kalıba bürünmüş Bizans esastır, kemer yastığı da yine Bizans biçimindedir.

Tablo II.9.1 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

KEMERLİ AÇIKLIKLAR

22

37

32

Giriş ahas daraltılmış yuvarlak kemeri Buras Aladdin Camii Son Cemaat Kuvak Restorasyon Çevresi

Üç egiç açıklığı ve egiç biçim taşı-yüksekliği iki merkezli sivri kemeri Oğuz açıklığı

Giriş ahas genişletilmiş üç adet iki merkezli sivri kemeri, ortada giriz ahasa dikörtgen kapı ahenzi yerleştirilmiştir.

Üç egiç açıklığı, giriş ahasında yuvarlaklığın yuvarlak kemer kullanılarak ferahletmiş Oğuz açıklığı

Tablo II.9.2 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

KEMERLİ AÇIKLIKLAR

BEŞLİ AÇIKLIKLAR

38

7

33

Ayak-sütun ardışık düzeni

5 egiç açıklıkta, giriş ahas kemeri yuvarlaklığı

Bu biçim, kendi içinde iki kemeri birleştiren, aynı türden 6 adet ayazlı bina başı adet iki merkezli sivri kemeri, 5 egiç açıklıkta sızın

Tablo II.9.3 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

KEMERLİ AÇIKLIKLAR

37

36

7

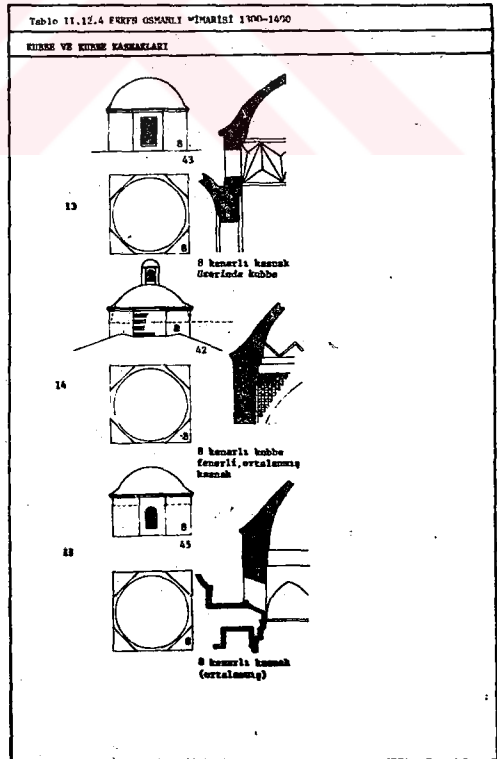
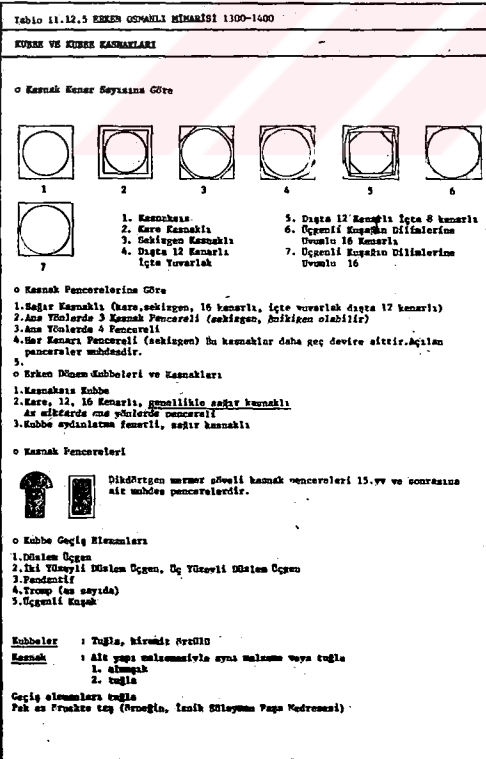
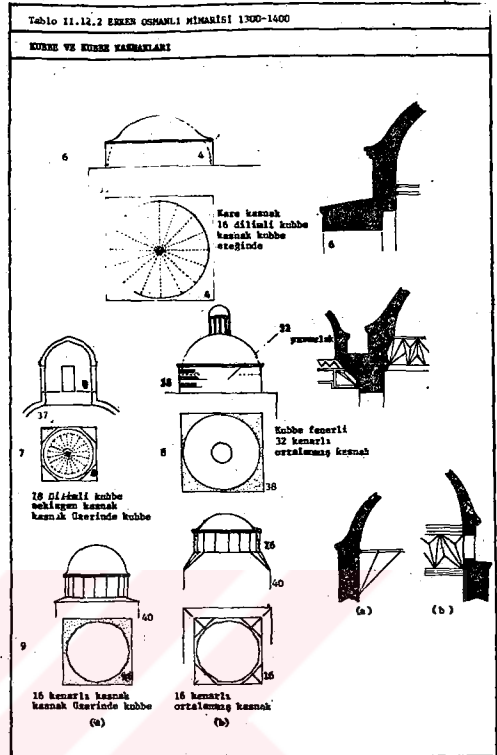
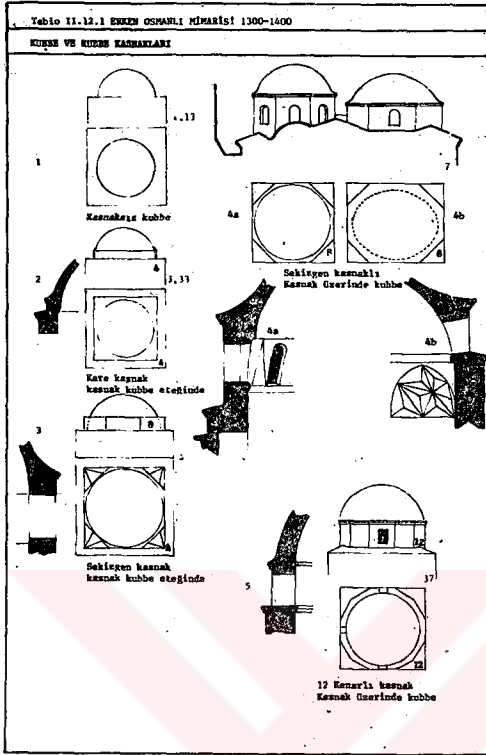
33

Kuvak Yan Yüzlü

Bu biçim kalıba Orta ve Geç Devir Bizans Mimarisinde özellikle Balkanlardaki yapılarca, özellikle sarmenonlarıyla bilinen pencerelerinde en çok kullanılan pencere biçim kalıbidir. Erken Osmanlı Mimarisinde kemeri açıklıklarında ve revak yan yüzlerinde görülmüştür. Ancak Bizans Mimarisindeki yuvarlak kemer birakılarak iki merkezli sivri kemer kullanılmaktadır.

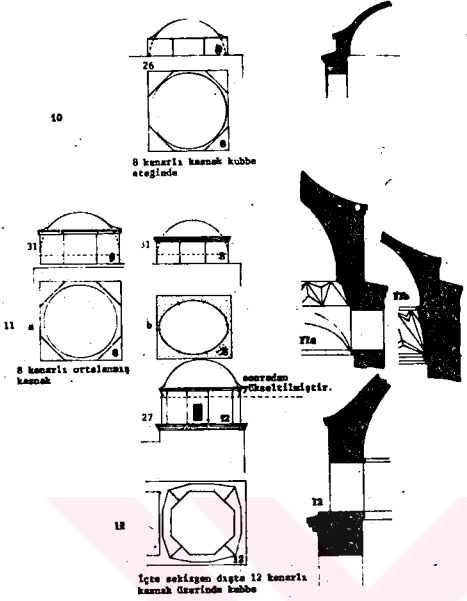
Bu sistem ise geç bir biçim kalıba gerek sızın çelmeyle Bizans biçim kalıbidir. * Fotoğrafın diptomu H.A. Kuyumcu "Malhoğ Hırsızları" TÜRK Kullatı, no. 73, Şubat 1948, s. 15-17, ilgekinde s. 15'te. Ayvazlı, c. I, s. 303-305, R. 457, 458, 459, 460.

Ayaz sisteminde hafifletme kemeri altında olan Buras Mimarisi Beldesi'ndeki Cami-i Hüseyinî'nde aynı tarz yan yüzlerindedir. Biçim boyutları hesaplanmıştır.

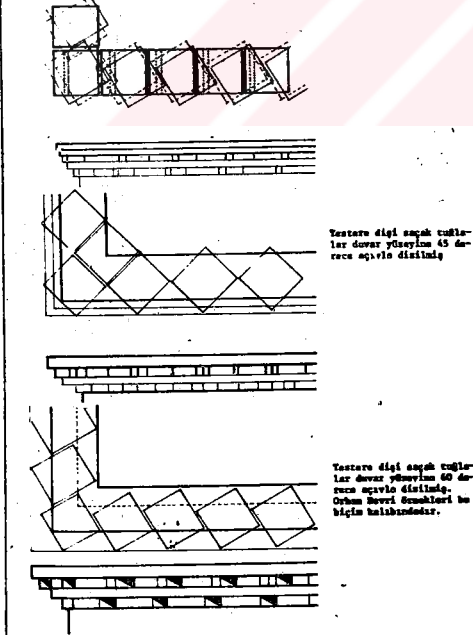
Tablo 11.12.1 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

KUBBE VE KUBBE KASAKLARI

Tablo 11.13.2 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

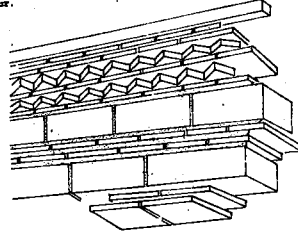
SAÇAK PROFİLLERİ

Tablo 11.13.1 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

SAÇAK PROFİLLERİ

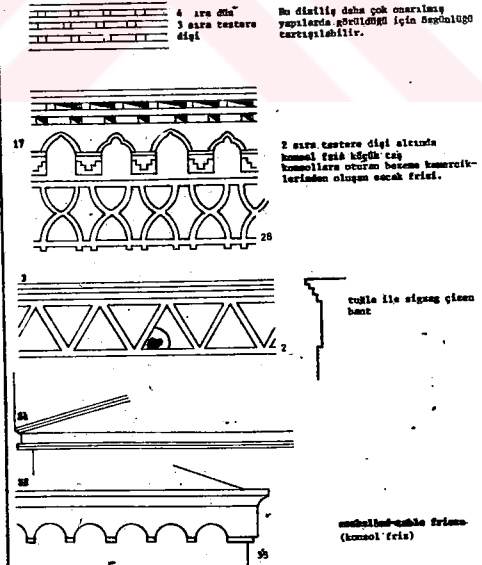
1300-1400 yılları arasında gelişmiş saçak profili tüpe testere diği dişlidir. Testere diğinin Orta ve Geç Devir İslam mimarisinin gerek merkezi, gerek eyalet- lerde hemen her yerde bulunduğu bir biçim bulduğu düşünülmektedir. Ancak Orhan Devri kasnakları bu biçimde değildir. Başka çok sayıda İslam mimarisinde tüpe testere diği saçak profilleri olmuştur. Osmanlı mimarisinin ilk çağında ait bir örnek bulabilmek çok zordur. Çünkü 19.yy ve yakın geleceğindeki eserlerde en küçük fragmente dahi tarihi belge olduğu ilhamını aldırılmadan ve bilimsel ölçümlerle vektörlerle çizilmiş ölçümlerle tanımlanmış çok çok belge niteliğindedir. Yeni eleman parçaları, yenilene sırasında çok odun girer. Başka testere diği saçak profili bir kaç yapı- da kalmıştır ve genellikle yavaşça bilimsel bir yaklaşımla olmuştur. Ancak Orhan Devrinin ait bir testere diği saçak profili parçasını yazılı bir kayıta bulabil- liyoruz. (Çeltekler, S., Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri, Bursa'da İki Kasnaklar, İstanbul, 1946, 12) Şakımsu parça 3 sıra diğ, 2 sıra 60 derece açılı dişli diğ toplardan oluşmaktadır. İslam mimarisinin Orta ve Geç devirlerinde testere diği daha fazla benzer biçimde uygulanmıştır. Saçaklarda, kubbe atıklarında, Yunanistan'da kemer ve çubukların köprülerinde kullanılır. Osmanlı mimarisinin ilk çağında inşa edilen yapılarında da aynı yerlerde aynı biçim dişleriyle kullanılmıştır. Fakat yerli ve yabancı işçileri düşünene etkilerden dolayı.

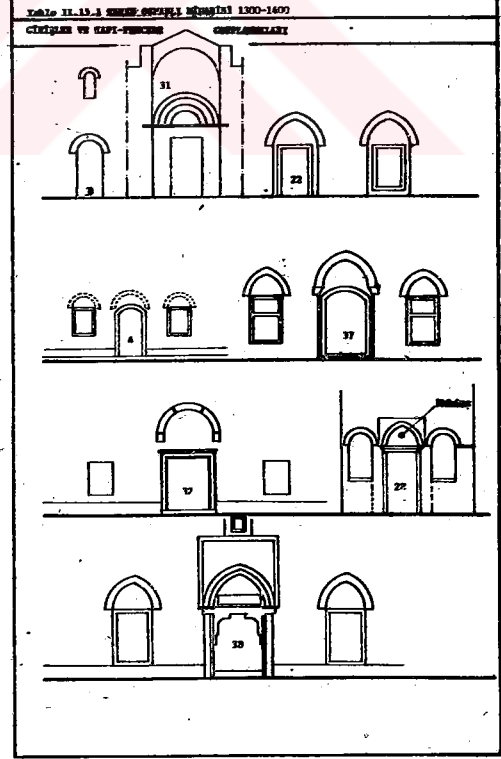
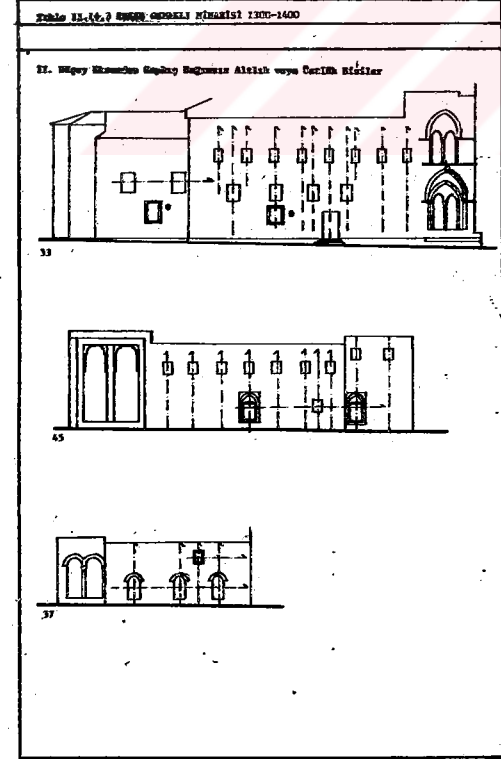
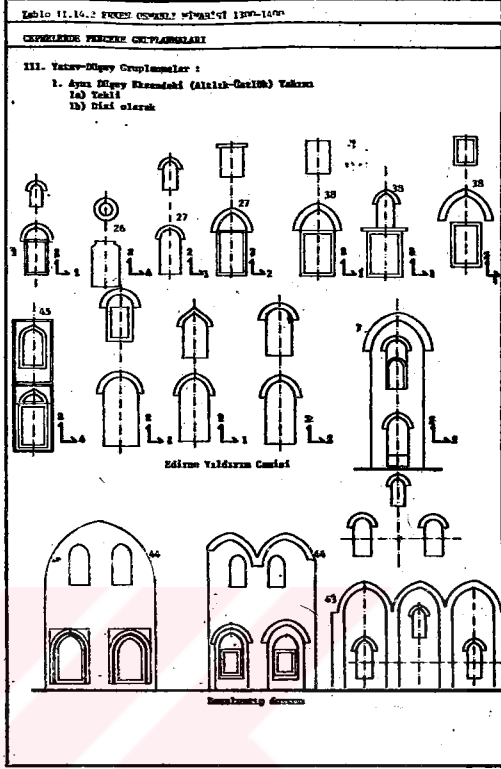
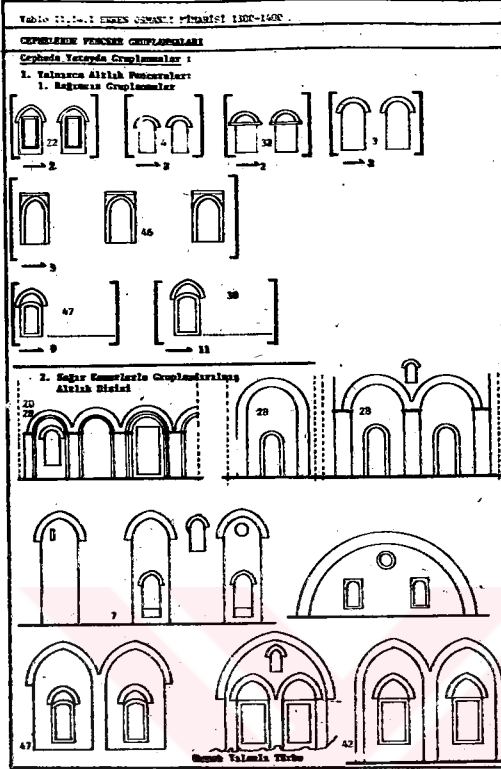
Şekil 11.1 Testere Diği Saçak Profili (S.Çeltekler, Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri, Bursa'da İki Kasnaklar, İstanbul, 1946, 12, Şekil 6)

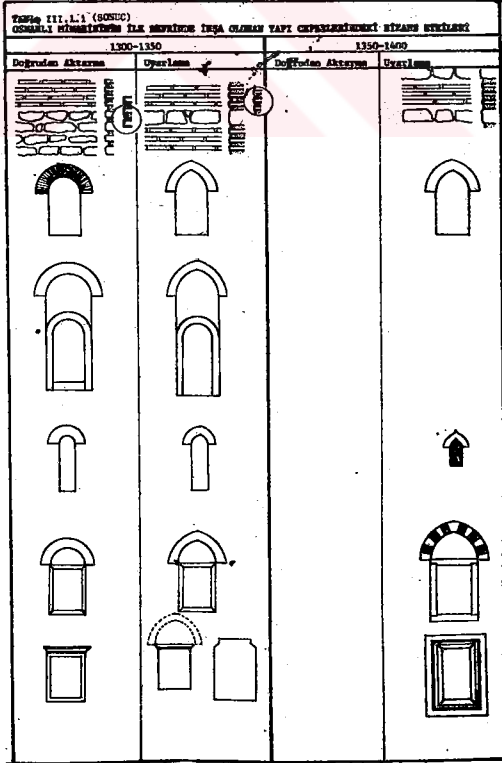
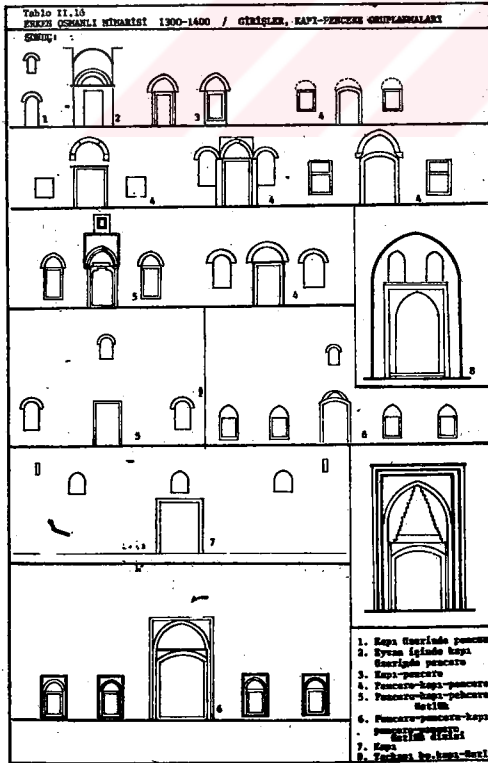
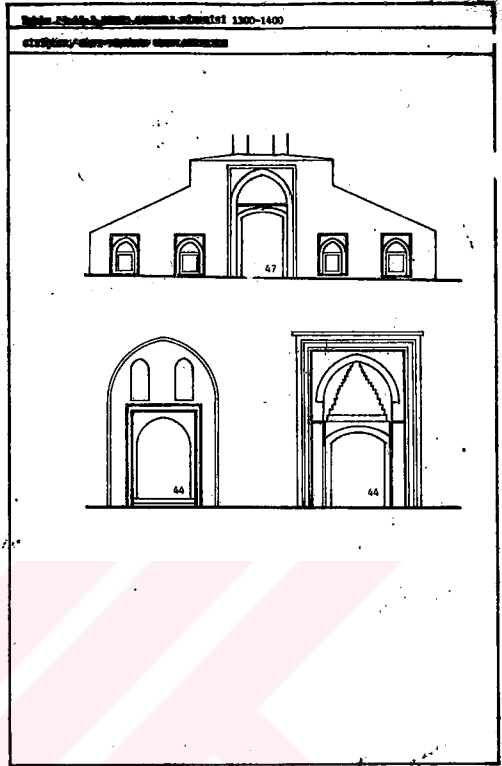
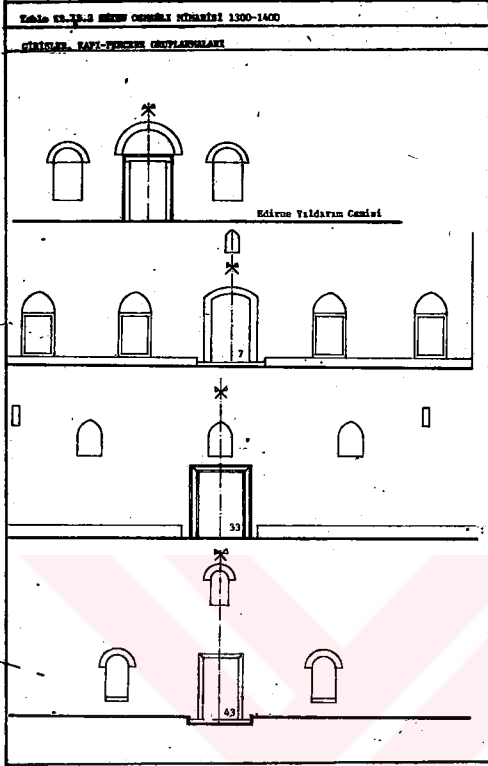
Tablo 11.13.3 ERKEN OSMANLI MİMARISI 1300-1400

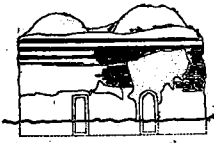
SAÇAK PROFİLLERİ

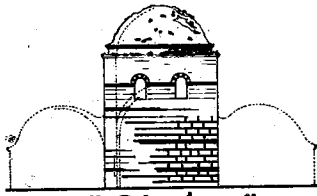
Osmanlı mimarisinin ilk çağında en çok saçak frizi testere diğiyle birlikte yapılar ve yapılmış olan yapıların başlarında ve ortalarında, tüpe ile süzgeç çimni ve yama çizim bir biçim bulmuş olan saçak frizidir.

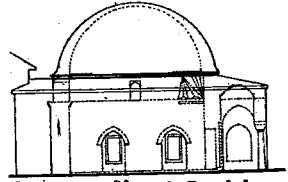

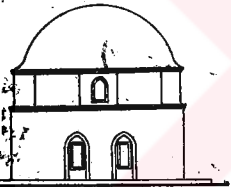
Yasıqehir Garay Hanı

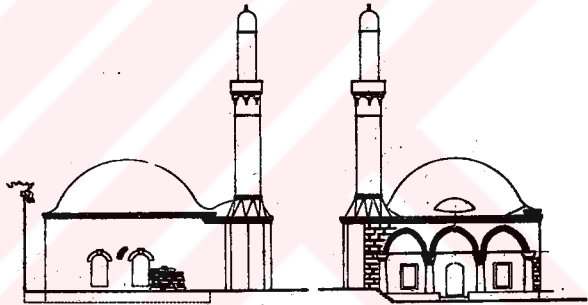
Şirvanlı Orhan İmaret

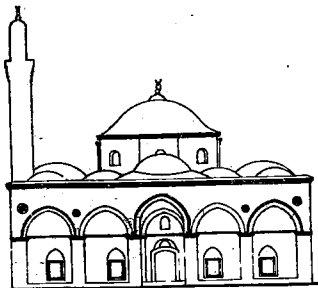
İzzah Hacı Üzbeğ Camii

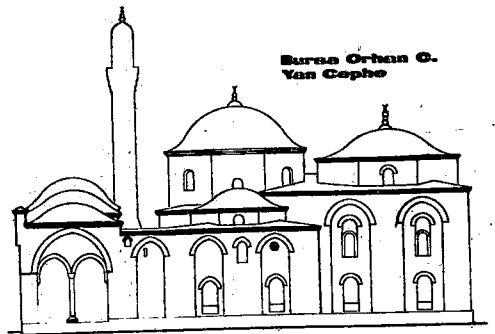
İzzah Hacı Üzbeğ C.

Şirvanlı Aladdin Camii

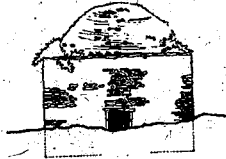
Şirvanlı Orhan Camii Revak Cephesi

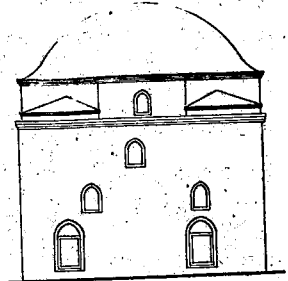
Şirvanlı Orhan C. Yan Cephe

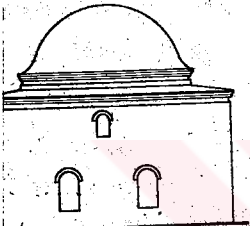
Orhan Hanam (Çatıtaş'tan)

Bursa Çoban Bey Türbesi

Çoban Orhan Ç. Mihrişah Çeşmesi

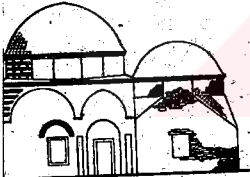
Çoban Orhan Gazisi

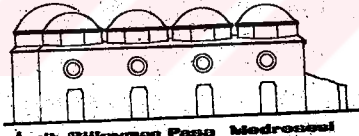
İzzet Beyler Türbesi

İzzet Beyler Türbesi

İzzet Hayreddin Paşa Türbesi

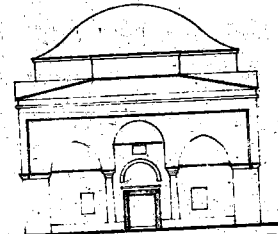
İzzet İsmail Paşa Medresesi

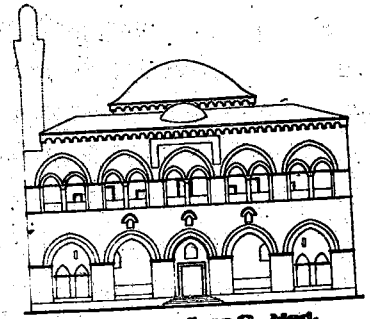
İzzet Nispet Hanım İsmail Paşa Çeşmesi

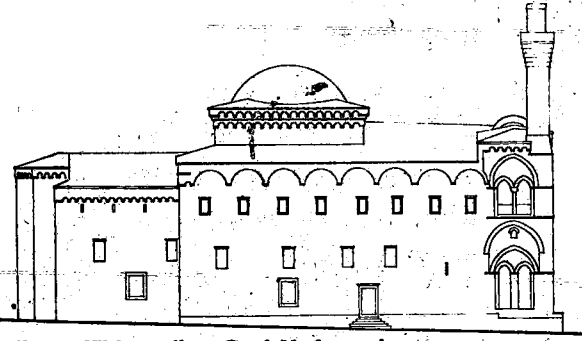
Çoban Maloğlu Mehmet Bey Türbesi

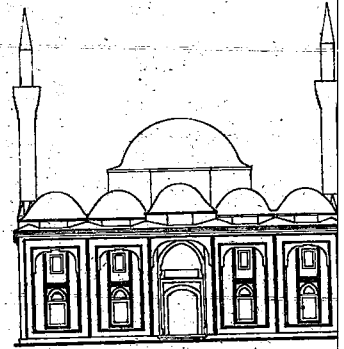
Behramkale Hilafetgâr Ç. Med. Çeşmesi

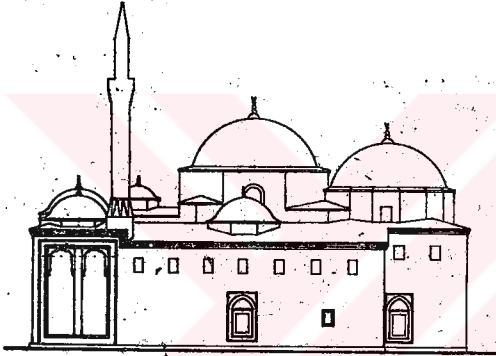
Bursa Hilafetgâr Ç. Med. Çeşmesi

Buran Hidayatidigar Cami Medresesi Yan Cephesi

Buran Yildirim C. San Cemnat Cephesi

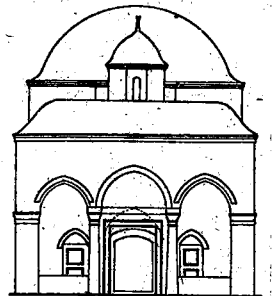
Buran Yildirim Geneli Yan Cephesi

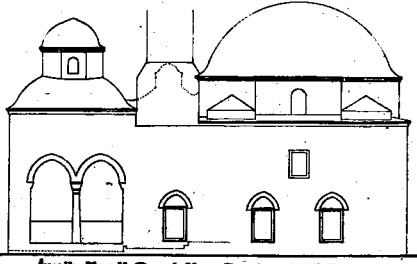
Buran Yildirim Med. Enise Hest

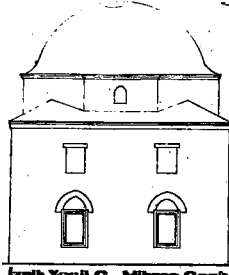
Buran Yildirim Medresesi giris cephesi 1981 (patinatdan)

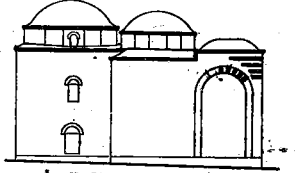
İsmik Vesli C. Rovak Cephesi

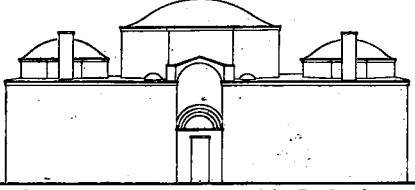
İzmir Yeşil Camii Yan Cephesi 1/100

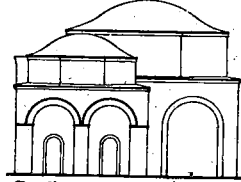
İzmir Yeşil C. Mibrap Ceph.

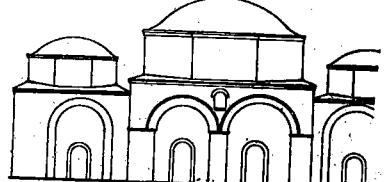
İzmir Yeşil Çatı Tabii İmaratı

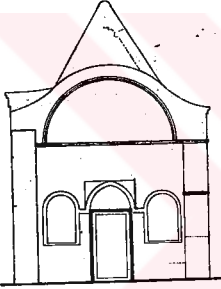
Pınarbaşı Baba Zaviyesi Giriş Cephesi

Pınarbaşı Baba Zaviyesi

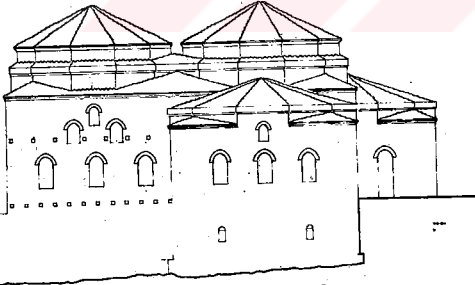
Pınarbaşı Baba Zaviyesi

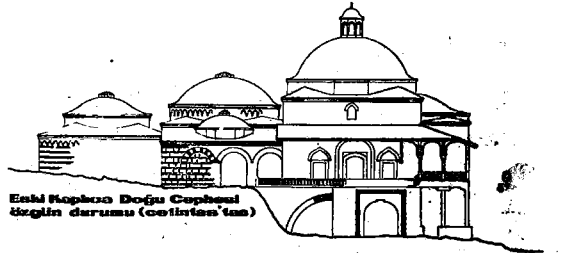
M. Kemal Paşa
Lala Şahin Paşa Türbesi

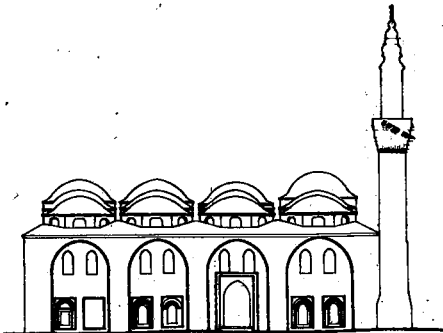
Bursa Yıldırım Darülfisaniye
Batı Yan Cephesi 1/200 başlangıç durumu
Çatıdan

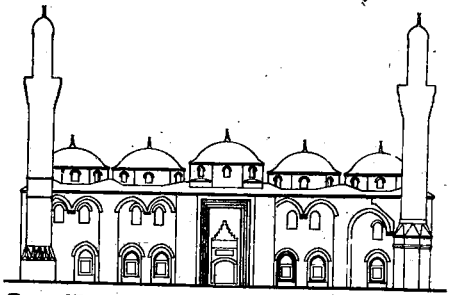
Eski Konya Kızırcı Ceph. Eski kâhraman
Çatıdan'ın

Eski Konya Kızırcı Ceph.
Başlangıç durumu (Çatıdan'ın)

Bursa Ulu Camii Batı Cephesi

Bursa Ulu Camii Giriş Cephesi
Başlangıç Durumu (Çatıdan'ın)

Tablo: III.1.2.-III.1.9. (Sonuç) Osmanlı Mimarisinin İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri

Tablo III.1.2. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.3. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.4. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.5. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.6. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.7. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.8. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

Tablo III.1.9. (Devamı) Osmanlı Mimarlığında İlk Devrinde İnşa Olunan Yapı Cephelerindeki Biçim Düzenlerine Bizans Etkileri	1500-1550	1550-1600	1600-1650
1500-1550	1550-1600	1600-1650	1650-1700
1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
1900-1950	1950-2000	2000-2050	2050-2100

ÖZGEÇMİŞ

1953 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini İstanbul Firuzağa İlkokulunda (1960-1965), orta ve lise öğrenimini İngiliz Erkek Lisesinde (1965-1972) tamamladı. 1972 yılında girdiği D.G.S.A.M.Y.O.'dan 1977 yılında mimar diplomasıyla mezun oldu, 1977-1978 arasında Boğaziçi Teknik Müşavirlik A.Ş.'de çalıştıktan sonra, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Programında MMLS eğitimini 1980 yılında tamamlayarak, 1981 yılından bu yana İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana-bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Evli olup bir kızı vardır.

Y. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkez